

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОНІПКО ЗОРЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 32: 316.75 + 329. 1/.6

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ ЛІБЕРТАРИЗМУ: ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Оніпко Зоряна Сергіївна

Науковий керівник

Обушний Микола Іванович,

доктор політичних наук, професор

Київ – 2020

АННОТАЦІЯ

Онiпко З. С. Ідеологія лібертаріанства: витоки та еволюція. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 - теорія та історія політичної думки. - Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2019. Підготовка дисертації здійснювалася в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, МОН України.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню теоретичного та практичного аспектів ідеології лібертаризму з метою розкриття її наукових засад, змісту, методології, витоків, еволюції та практичної імплементації у світових реаліях. У ході дослідження було проаналізовано наукові роботи зарубіжних та українських авторів, присвячених теоретичним та практичним особливостям ідеології лібертаризму.

Актуальність дослідження лібертаризму зумовлене значною складністю вирішення багатьох питань, що виникли через постійну зміну політичних реалій у світі, проблеми політичних, економічних та соціальних відносин та пошуку пошуком найоптимальнішого курсу розвитку суспільства. Зазвичай, науковці та політичні діячі, виробляючи стратегію подолання соціально-політичних та економічних криз керуються принципами лібералізму, консерватизму, націоналізму, соціалізму та ін., ігнорують лібертаризм, представники якого мають власне бачення щодо шляхів суспільного розвитку. Звернення до аналізу ідеології лібертаризму, безумовно, актуальне не лише для глибшого розуміння політичних процесів в умовах демократії, але й проливає світло на сучасні тенденції трактування свободи особистості, межі якої все більше розширюються.

Основними методами дослідження є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний. Більш конкретно, ці методи описані у відповідному розділі роботи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній політології було проведено всебічне та систематичне вивчення основних принципів лібертаріанства шляхом аналізу його витоків та становлення як історично, так і на сучасному етапі, а також дослідження особливостей застосування лібертарних ідей на практиці.

Автором у дисертаційному дослідженні було обґрунтовано доцільність вивчення лібертаризму як суспільно-політичного явища, що включає не лише філософські, економічні та етичні аспекти, а й політичні. Крім того, були вивчені та проаналізовані основні принципи лібертаризму, які дозволяють виділити його як окрему політичну ідеологію. До таких принципів належать: акцент на свободі особистості, яка поширюється на всі сфери суспільного життя, максимізується та універсалізується; індивідуалізм, який полягає в тому, що для лібертаріїв саме раціональний індивід, котрий здатний самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність, має пріоритет щодо будь-якого колективу, соціальної групи або нації; примат природніх прав особистості, які не можуть бути обмежені чи відчужувані ані окремою особою, ані державою (джерелом усіх природніх прав, на думку лібертаріанців, є право приватної власності); «принцип ненападу» - забороні проявляти будь-яку агресію, примус або насилля щодо індивіда як з боку іншого індивіда, так і з боку держави; відстоювання ідеї т.зв. «спонтанного порядку», який полягає у стихійній самоорганізації будь-яких проявів людської діяльності; принцип конкурентного вільного економічного ринку, позбавленого державних механізмів регуляції; принцип визначення держави як інструменту насилля та примусу. Зазначено, що незважаючи на запозичення представниками лібертаризму ідей лібералізму та анархізму, їхня своєрідна компіляція та переосмислення дає змогу виділити лібертаризм в окрему ідеологічну течію.

Вперше у вітчизняній політичній науці були детально досліджені основні течії лібертаріанства, зокрема, мінархізм, анархо-капіталізм, агоризм, лівий лібертаризм. Їх загальні характеристики та відмінності з'ясовуються шляхом аналізу кожного напрямку, щодо відповідності виокремленим загальним

принципам цієї ідеології. У роботі автором зазначено, що основною відмінністю двох найбільших течій лібертаризму – мінархізму та анархо-капіталізму – є різні погляди на місце та роль держави в суспільстві. Визначено, що незважаючи на те, що представники обидвох цих течій негативно ставляться до держави як явища, визначаючи її насильницьку та агресивну природу, однак по-різному трактують необхідність її існування. Так мінархісти (Айн Ренд, Р. Нозік, Ф. фон Гайек, Л. фон Мізес, М. Фрідман, Т. Махан) вважають, що держава може існувати за умов лібертаріанського суспільства, однак, єдиною допустимою функцією держави є захист та гарантування безпеки своїм громадянам.

Зазначено, що найповніше охарактеризував мінімальну державу мінархіст Р. Нозік. Він вважав, що держава виникала шляхом дії механізму «невидимої руки», тобто діяльність індивідів штовхала їх на об'єднання між собою та заключення договору з метою встановлення інститутів із захисту прав (у даному випадку, держави). Така мінімальна держава у своєму становленні проходить ряд етапів: 1) поява певної кількості захисних агенств; 2) виокремлення домінуючого захисного агенства; 3) оформлення ультрамінімальної держави; 4) поява власне мінімальної держави. Така держава, на думку мислителя, обмежується лише функцією захисту від сили, грабівки, шахрайства, змушення до укладання контрактів.

Прихильники анархо-капіталізму (М. Ротбард, Р. Лонг, Г.-Г. Хоппе, Д. Фрідмен) виступають за повну ліквідацію держави та передачу її функцій приватним агенствам, які б діяли на конкурентній основі за умов вільного ринку, за рахунок коштів своїх членів. Анархо-капіталісти та прихильники агоризму (С. Конкін) прагнули знищити державну монополію на надання послуг населенню та створити конкурентне середовище, де б індивіди змогли задовольняти власні потреби, не порушуючи при цьому права інших. Послідовники даних течій виступали не за революційні чи насильницькі методи знищення держави як інституту; найкращим способом для них позбутися апарату примусу та насилля була відмова платити податки, без яких держава не може існувати. Агорист С. Конкін запропонував ще один спосіб повалення держави, який він назвав контр-

економіка – сукупність неагресивних дій, заборонених державою («чорний ринок», «підпільна економіка», акти громадянської непокори, вступ у заборонені об'єднання).

В дисертації досліджено утопічний проект побудови бездержавного суспільства (сістейдінг), запропонований П. Фрідманом та П. Тілем, який полягає в створенні вільних спільнот, які перебувають на плавучих об'єктах поза межами юрисдикції жодної з держав. Зазначено, що П. Фрідман та його прихильники пропонують подолати монополізм держави шляхом зосередження на неінституційних детермінантах конкуренції: географічному середовищі та технічному потенціалу, куди «вбудовані» політичні об'єкти.

Проаналізовано фузійонізм (лібертарний консерватизм) – течію, засновану Ф. Майером, в основі якої була спроба поєднати ідеї консерватизму (акцент на необхідності слідування традиціям та моралі) та принципи лібертаризму (індивідуальна свобода та примат природніх прав).

Визначено, що зазвичай лібертаріанці не відносять себе до правих або лівих ідеологій, вважаючи таку класифікацію обмеженою. Задля роз'яснення позицій лібертаріанців щодо бачення власної ідеології в спектрі інших ідеологій в дисертації наведено та проаналізовано два тести, запропоновані лібертаріанцями Д. Ноланом та Д. Бергландом. Однак, в політології прийнято розрізняти правий лібертаризм, до якого відносяться такі течії як мінархізм, анархо-капіталізм, агоризм та лівий лібертаризм, представниками якого є П. Валлентайн, М. Оцука, Г. Штайнер. Їхня відмінність полягає в протилежному баченні сутності права приватної власності.

У дисертаційній роботі вперше в українській політології узагальнено та систематизовано ключові теоретичні передумови виникнення лібертаризму, що включають в себе праці теоретиків лібералізму (Дж. Локка, А. Сміта, Т. Пейна, Д. Юма, Дж. Мілля), анархо-індивідуалізму (Г. Торо, Дж. Уоррена, Л. Спунера, Б. Такера), роботи апологетів класичної економіки (Г. де Молінарі та Ф. Бастіа) та політичних філософів. Встановлено, що розвиток лібертаризму як суспільно-

політичного явища не обмежується лише періодом XX століття, а має витоки у теоретичних джерелах попередніх століть.

У дисертації вперше розкрито специфіку практичного застосування ідей лібертаріанства на прикладі діяльності лібертаріанських політичних партій та громадсько-політичних організацій у США та деяких країнах Європи, в тому числі і в Україні. Встановлено, що загалом діяльність лібертаріанських партій ґрунтується на засадах мінархізму.

Практичне значення результатів, отриманих на матеріалах даного дисертаційного дослідження, може бути використане при розробці нормативних курсів та спеціальних курсів з історії політології, курсу «Основи партології» та загальних курсів з політології. Крім того, теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані політичними акторами для реалізації власних політичних прагнень на практиці.

Ключові слова: ідеологія, лібертаризм, свобода, природні права, «принцип ненападу», мінімальна держава, мінархізм, анархо-капіталізм, лівий лібертаризм, агоризм, сістейдінг, фузіонізм, анархо-індивідуалізм, лібертаріанська політична партія.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Оніпко З. С. Концепція мінімальної держави в лібертаристських поглядах Роберта Нозіка/ З. С. Оніпко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія Політологія, Соціологія, Право. – Вип. 3/4 (31/32). – Київ, Одеса, 2016. – С. 164-170.

2. Оніпко З. С. Концепції мінархістів щодо місця й ролі держави в суспільстві/ З. С. Оніпко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Серія «Політичні науки». – Вип. 24, Частина II. – К., 2017. – С. 68-75.

3. Оніпко З.С. Анархо-капіталізм в системі лібертаризму /З. С. Оніпко// Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво Гілея», 2018. – Випуск 131(№4). – С.398-402.

4. Оніпко З. С. Особливості лібертаріанських партій країн Європи/З. С. Оніпко// Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Вип. 21. – Львів, 2018. – С. 126-132.

5. Оніпко З. С. Вплив ідей американських анархо-індивідуалістів на розвиток лібертаріанства/З. С. Оніпко// Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Вип. 23-24. – Маріуполь, 2019. – С. 285-293.

НАУКОВІ ПРАЦІ, ЯКІ ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Оніпко З. С. Лібертаризм як ідейно-політична течія/ Оніпко З. С. //Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2017», 25–26 квіт. 2017 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є. Конверський [та ін.].– К.: Видавничо-поліграфічний центр«Київський університет», 2017.– Ч.7.– С.30-32.

2. Оніпко З. С. Політичні напрями дослідження Інституту Катона (США) та Інституту Людвіга фон Мізеса (США) / Оніпко З. С. // Збірник наукових матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективні напрями розвитку науки та техніки» (23 березня 2018 р). - Вінниця, 2018. – С. 16-20.

3. Оніпко З. С. Лібертаріанська партія США: історія, ідеологія, особливості / Оніпко З. С. // Наукова конференція «Дні науки філософського факультету 2018» (15-16 травня 2018 р.). – Львів, 2018. – С. 217-219.

4. Оніпко З. С. Індивідуальний анархізм Ганса-Германа Хоппе / Оніпко З. С. // II Всеукраїнська наукова конференція «Освіта та наука в умовах глобальних трансформацій», Частина 2 (26-27 жовтня 2018 р.). – Дніпро, 2018. – С. 32-34.

5. Оніпко З. С. Концепція анархо-капіталізму Мюррея Ротбарда / Оніпко З. С. // Міжнародна наукова конференція «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку». – Ч.2 (29-30 березня 2019 р.). – Дніпро, 2019. – С. 25-27.

ANNOTATION

Onipko Z. The ideology of libertarianism: the origins and evolution. - Manuscript.

Dissertation for obtaining the candidate degree in political science; specialty, speciality 23.00.01 - theory and history of political science. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2019. Preparation of the dissertation was carried out at Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The dissertation is devoted to the research of theoretical and practical aspects of ideology of libertarianism in order to reveal its scientific principles, content, methodology, origins and applied practical implementation in socio-political realities. The research systematized the scientific works devoted to the study of the concept.

The urgency of the complex study of libertarianism is due of the fact that is caused by the considerable complexity of solving many issues that have arisen due to the constant change of political realities in the world, the problems of political, economic and social relations and the search for the best course of development of society. Usually, scientists and political figures, while developing a strategy for overcoming socio-political and economic crises, are guided by the principles of liberalism, conservatism, nationalism, socialism, etc., ignore libertarianism, whose representatives have their own vision of the ways of social development. Appeal to the analysis of the ideology of libertarianism is certainly relevant not only for a deeper understanding of political processes in a democracy, but also sheds light on the modern tendencies of the notion of individual freedom, which extends to all scopes of the individual life.

The main methods of research are historical, structural-functional, systemic and comparative, as well as the principle of technological determinism. More specifically, these methods are described in the relevant section of the work.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time in the national political science a comprehensive and systematic study of the basic principles of libertarianism was carried out by analyzing its origins and becoming both historically and at the present stage, as well as clarifying the peculiarities of applying libertarian

ideas in practice. In the dissertation research the further development of substantiation of the expediency of the study of libertarianism as a socio-political phenomenon, which includes not only philosophical, economic and ethical aspects, but also political ones, were justified. These principles include: an emphasis on individual liberty, which extends to all spheres of public life; individualism (only rational individual who is able to make decisions and be responsible for them on his own, has priority over any collective, social group or nation); the primacy of the individual natural rights, which cannot be restricted or alienated by either the individual or the state (the source of all natural rights, according to libertarians, is private property); "Non-aggression principle" (NAP) - the prohibition of aggression, coercion or violence against the person by another individual or by the state; upholding the idea of the so-called "Spontaneous order", which consists in spontaneous self-organization of any manifestations of human activity; the principle of free economic market, devoid of state regulation; defining the state as an instrument of violence and coercion.

For the first time in the national political science, the main features of the libertarianism, in particular, minarchism, anarcho-capitalism, agorism, libertarian-left, have been thoroughly investigated. Their common characteristics and differences are clarified by analyzing each course in the appropriateness of the distinguished general principles of this ideology. The author has determined that the main difference between the two major currents of libertarianism - minarchism and anarcho-capitalism - are different views on the place and role of the state in society. It is determined that despite the fact that the representatives of both these currents negatively treat the state as a phenomenon, defining its violent and aggressive nature, but differently interpret the necessity of its existence. The minarchists (Ain Rand, R. Nozick, F. von Hayek, L. von Mises, M. Friedman, T. Machan) consider that the the only permissible function of the state is to protect and guarantee security and non-violence for their citizens.

It was ascertained that the minimal state was characterized by the minarist R. Nozik. He believed that the state arose through the operation of the "invisible hand" mechanism, that is, the activity of individuals pushed them to unite with each other and to conclude a treaty to establish institutions for the protection of rights (in this case, the

state). Such minimal state in its formation goes through a four phases: 1) the emergence of a certain number of security agencies; 2) allocation the dominant security agency; 3) emergence an ultra-minimal state; 4) the appearance of a minimum state. R. Nozick understood the state as possessing two main attributes: It must have a monopoly, or close to a monopoly, of legitimate force in a territory, and it must provide protective services for everyone in that territory.

Anarcho-capitalists (M. Rothbard, R. Long, H.-H. Hoppe, D. Friedman) advocates the elimination of centralized state domination in favor of self-ownership, private property and free markets. Anarcho-capitalists and agorists (S. Konkin) have refused to reduce the state monopoly in the service of settlements and to reach competitive environments where they can meet their own needs without without violating the rights of others. They opposed the violent methods of the state elimination.

In the dissertation research the utopian project of a stateless society (Seasteading) founded by P. Friedman and P. Thiel, the concept of creating permanent dwellings at sea, called seasteads, outside the territory claimed by any government. Proposed structures have included modified cruise ships, refitted oil platforms, decommissioned anti-aircraft platforms, and custom-built floating islands,

The autor analyzed fusionism (libertarian conservatism) founded by F. Meyer, that combines right-libertarian politics and conservative values. The concept «libertarian conservatism» refers to ideologies that combine the advocacy of economic principles such as fiscal discipline, respect for contracts, defense of private property and free market and the traditional conservative stress on self-help and freedom of choice under a laissez-faire and economically liberal capitalist society with social tenets such as the importance of religion and the value of traditional morality through a framework of limited, constitutional, representative government.

For the first time in Ukrainian political science, the key theoretical preconditions for the emergence of libertarianism are summarized and systematized, they include the doctrines of liberalism (J. Lock, J. S. Mill, A. Smith, D. Hume and others) anarcho-individualists (J. Warren, B. Tucker, L. Spooner) and the work of classical economists (G. de Molinari, C.-F. Bastiat) and political philosophers. It is established that the

development of technocracy as a direction of political thought is not limited to the period of the twentieth century, but has its roots in previous centuries.

In the dissertation for the first time reveals the specificity of the practical application of the libertarianism ideas on the example of the activities of libertarian political parties and political organizations in the USA, some countries in Europe, including Ukraine.

The practical significance of the results obtained on the materials of this dissertation research can be used in the development of normative courses and special courses in the history of political science, the course "Fundamentals of Partologie" and general courses in political science. In addition, the theoretical provisions of the dissertation research can be used by political actors to realize their own political aspirations in practice.

Keywords: ideology, libertarianism, freedom, individualism, natural rights, “non-aggression principle”, minimal state, minarchism, anarcho-capitalism, agorism, Individualist anarchism, Seasteading, fusionism, left libertarianism, libertarian political party.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження політичної ідеології лібертаризму.....	20
Висновки до розділу 1.....	49
Розділ 2. Ретроспектива появи лібертаризму.....	51
Висновки до розділу 2.....	79
Розділ 3 Варіативність течій сучасного лібертаризму.....	82
Висновки до розділу 3.....	136
Розділ 4. Лібертаріанські ідеї в практиці громадсько-політичних рухів та політичних партій.....	140
Висновки до розділу 4.....	170
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176
ДОДАТКИ.....	192

ВСТУП

Актуальність дослідження лібертаризму зумовлена значною складністю розв'язання багатьох питань, які постали зв'язку із постійною зміною політичних реалій у світі, проблемами політичних, економічних та соціальних відносин та пошуком найоптимальнішого курсу розвитку суспільства. Зазвичай, науковці та політичні діячі, виробляючи стратегію подолання соціально-політичних та економічних криз керуються принципами лібералізму, консерватизму, націоналізму, соціалізму та ін., ігнорують лібертаризм, представники якого мають власне бачення щодо шляхів суспільного розвитку.

Лібертаризм, витоки якого сягають ліберальних ідей Нового часу, оформився лише в XX столітті, в епоху стрімкого та радикального переосмислення людиною життєвих устремлінь та цінностей. В процесі ідеологічної еволюції лібертаризм у парадигмі сучасного суспільства пропонує власні позиції з приводу найважливіших сфер життя індивіда. Ліберальна інтерпретація соціально-політичного устрою суспільства впродовж останніх століть багатьма державами, в тому числі й Україною, в цілому сприймалася як єдино ефективна можливість управляти соціальними, політичними та економічними процесами. Однак сучасні реалії змушують критично оцінювати як лібералізм, котрий, на думку низки науковців, переживає нині кризу, так і інші суспільно-політичні доктрини, принципи яких ґрунтуються на домінуванні політичних способів управління економічною та соціальною сферами життя людей.

Звернення до аналізу ідеології лібертаризму є, безумовно, актуальним не лише для глибшого розуміння політичних процесів в умовах демократії, але й освітлює сучасні тенденції розуміння свободи особистості, яка поширюється на всі сфери життя індивіда.

Джерельну базу дослідження лібертаризму формують роботи таких авторів, як: Дж. Локк, Д. Юм, Дж. Ст. Мілля, А. Сміта, Г. Спенсер, Т. Пейн, Г. Торо, Л. Спунер, Дж. Уоррен, Б.Такер, Дж. Нок, Айн Ренд, Л. фон Мізес, Ф. фон Хайек,

М. Фрідман та інших. Сучасне бачення принципів лібертаризму викладено у працях М. Ротбарда, Д. Боуза, Д. Бергданда, Г.-Г. Хоппе, Р. Лонга, Т. Махана, Д. Фрідмана, С. Кінселли та багатьох інших.

У вітчизняній науковій літературі дослідження лібертаризму носить фрагментарний характер, а значна частина теоретичного доробку лібертаріїв залишається поза увагою науковців, що й зумовлює актуальність нашої роботи. Однак варто відзначити науковий доробок у дослідження лібертаризму таких політологів як О.Є. Постол, Г.М. Куц, М. І. Обушного та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 16БФ041-01 «Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів».

Метою дисертаційного дослідження є розкриття зародження, становлення та еволюції ідеології лібертаризму, а також втілення її принципів на практиці.

Визначена мета дослідження передбачає вирішення наступних **завдань**:

- визначити основні теоретико-методологічні засади дослідження лібертаризму як окремої політичної ідеології;
- уточнити зміст поняття лібертаризму шляхом аналізу основних його принципів;
- з'ясувати витоки та еволюцію політичної ідеології лібертаризму;
- проаналізувати варіативність сучасного лібертаризму, до складу якого входить низка ідейно-політичних течій
- виявити специфіку застосування ідей лібертаризму у практиці громадсько-політичних рухів та політичних партій США та ряду країн Європи, в тому числі й України.

Об'єктом дослідження є лібертаризм як суспільно-політичне явище.

Предметом дисертаційної роботи є витоки та еволюція політичної ідеології лібертаризму.

Методи дослідження. Методологічною базою дисертаційної роботи став набір спеціальних методів, які були використані для реалізації мети та завдань даної роботи. Дисертаційне дослідження ґрунтується на загальних та спеціальних методах соціогуманітарної сфери наукового пізнання. Такими методами є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний. Історичний метод дозволив як обґрунтувати об'єктивні передумови формування лібертаризму як специфічного суспільно-політичного явища, так і розкрити особливості розвитку основних його положень в історичній ретроспективі та на сучасному етапі. Структурно-функціональний метод дозволив виявити особливості лібертаризму через дослідження основних його течій. Системний метод використовувався для формування цілісного уявлення щодо основних принципів ідеології лібертаризму. Порівняльний метод застосовувався для з'ясування спільних та відмінних рис лібертаріанських течій. Крім того, порівняльний метод в дисертаційному дослідженні використовувався для аналізу політичних партій ряду країн, ідеологічною засадами яких є лібертаріанські принципи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній політичній науці здійснено ґрунтовне дослідження основних принципів лібертаризму шляхом аналізу його витоків та становлення як в історичному розрізі, так і на сучасному етапі, а також з'ясування особливостей застосування лібертаріанських ідей на практиці. У межах здійсненої дисертаційної роботи було отримано наступні **основні результати**, що відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

- вперше в українській політичній науці здійснено комплексне дослідження ідеології лібертаризму як суспільно-політичного явища, що включає не лише філософські, економічні та етичні аспекти, а й політичні;
- запропоновано авторське визначення поняття лібертаризму, як сукупності течій, апологети яких виступають за максимізацію свободи за умови накладання повної заборони на фізичне насилля щодо кожного індивіда, а

також вільного економічного обміну поряд із зменшенням ролі держави в суспільстві або за умов повного її знищення;

- узагальнено та систематизовано теоретичні передумови виникнення лібертаризму, що включають праці теоретиків лібералізму (Дж. Локка, А. Сміта, Т. Пейна, Д. Юма, Дж. Мілля), анархо-індивідуалізму (Г. Торо, Дж. Уоррена, Л. Спунера, Б. Такера), роботи апологетів класичної економіки (Г. де Молінарі та Ф. Бастіа) та політичних філософів. Встановлено, що розвиток лібертаризму як суспільно-політичного явища не обмежується лише періодом ХХ століття, а має витoki у теоретичних джерелах попередніх століть;

- виявлено специфіку основних течій лібертаризму, таких як: мінархізм, анархо-капіталізм, агоризм, лівий лібертаризм, фузіонізм, сістейдінг. Їх загальні характеристики та відмінності з'ясовуються шляхом аналізу кожного напрямку, щодо відповідності виокремленим загальним принципам даної ідеології. Визначено, що основною відмінністю двох найбільших течій лібертаризму – мінархізму та анархо-капіталізму – є різні погляди на місце та роль держави в суспільстві;

- уперше розкрито специфіку практичного застосування лібертаріанських ідей на прикладі діяльності громадсько-політичних організацій та лібертаріанських політичних партій США та деяких країнах Європи, в тому числі і в Україні. Встановлено, що загалом діяльність лібертаріанських політичних партій ґрунтується на засадах мінархізму;

- уточнено основні принципи лібертаризму, які дозволяють виділити його як окрему політичну ідеологію. До таких принципів належать: акцент на свободі особистості, яка поширюється на всі сфери суспільного життя, максимізується та універсалізується; індивідуалізм, який полягає в тому, що для лібертаріїв саме раціональний індивід, котрий здатний самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність, має пріоритет щодо будь-якого колективу, соціальної групи або нації; примат природніх прав особистості, які не можуть бути обмежені чи відчужувані ані окремою особою, ані державою (джерелом усіх природніх прав, на думку лібертаріанців, є право приватної власності); «принцип

ненападу» - забороні проявляти будь-яку агресію, примус або насилля щодо індивіда як з боку іншого індивіда, так і з боку держави; відстоювання ідеї т.зв. «спонтанного порядку», який полягає у стихійній самоорганізації будь-яких проявів людської діяльності; принцип конкурентного вільного економічного ринку, позбавленого державних механізмів регуляції; принцип визначення держави як інструменту насилля та примусу;

- набуло подальшого розвитку дослідження позицій лібертаріанців щодо бачення власної ідеології в спектрі інших ідеологій шляхом аналізу двох тестів, запропонованих лібертаріанцями Д. Ноланом та Д. Бергландом. Згідно з їхніми ідеями, лібертаризм не є ані правою, ані лівою ідеологією, а також не є просто поєднанням цих двох позицій, а є окремим явищем, принципи якого можуть бути схожі на ідеї правих-лівих лише в умовах випадковості;

- набула подальшого розвитку ідея поділу лібертаризму на правий лібертаризм, до якого відносяться такі течії як мінархізм, анархо-капіталізм, агоризм та лівий лібертаризм, представниками якого є П. Валлентайн, М. Оцука, Г. Штайнер. Їхня відмінність в першу чергу полягає в протилежному баченні сутності права приватної власності.

Практичне значення здобутих результатів полягає у тому, що матеріали дисертації можуть бути використані при розробці нормативних курсів та спецкурсів з історії політичних вчень, курсу «Основи партології» та загальних курсів політології. Крім того, теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть використовуватися політичними акторами задля втілення власних політичних устремлінь на практиці.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наступних наукових конференціях: «Дні науки філософського факультету - 2017» (25-26 квітня 2017 р., м. Київ), XVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрями розвитку науки та техніки» (23 березня 2018 р., м. Вінниця), «Дні науки філософського факультету 2018» (15-16 травня 2018 р., м. Львів), II Всеукраїнській науковій конференції «Освіта та наука в умовах глобальних

трансформацій» (26-27 жовтня 2018 р., м. Дніпро), міжнародній науковій конференції «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (29-30 березня 2019 р., м. Дніпро).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано п'ять наукових статей у фахових виданнях з політичних наук, у тому числі, три статті у наукових фахових видань України, що включені до міжнародних наукометричних баз, а також 5 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 186 сторінку, список використаних джерел охоплює 166 найменувань на 16 сторінках.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЛІБЕРТАРИЗМУ

Однією із доктрин, які набули поширення в політичній науці ХХ століття був лібертаризм, який сформувався в цілісну ідеологію лише в цей період, й з тих пір знаходить все більше прихильників серед науковців, активістів та політичних діячів в усьому світі. На думку багатьох дослідників лібертаризму (Д. Боуз, Д. Бергланд), його ідеї з часом стають все більш актуальнішими, такими, які більш підходять для мінливого, динамічного сучасного світу, в якому індивід прагне вибороти якомога більше свободи для себе.

Для того, аби виявити та пояснити природу лібертаризму як специфічного напрямку в сучасній політичній науці, необхідно відповісти на низку взаємопов'язаних запитань. По-перше, необхідно констатувати факт, що лібертаризм як сукупність ідейно-політичних течій включає в себе не лише філософські, економічні та етичні аспекти, а й політичні. По-друге, необхідно охарактеризувати ключові ідеї та принципи лібертаризму. По-третє, необхідно виявити особливості ідеології лібертаризму по відношенню до схожих ідеологій та філософських доктрин. [27, с.12]

Надалі в даній роботі буде також уживатися термін «лібертаріанство», який у відповідності до сучасної наукової термінології є синонімом до поняття «лібертаризм». Політико-філософські витоки лібертаризму можна віднайти у працях філософів минулих століть, таких як Дж. Локк [21], Дж. Ст. Мілль [35, 36], Т. Пейн [49], Т. Джефферсон, Г. Спенсер [70], та серед ідей відомих індивідуалістів-анархістів (Г. Д. Торо [74, 75], Л. Спунера [153, 154], Б. Такера [156, 157, 158, 159]). Політичним документом, який згодом М. Ротбардом був названий «першим лібертаріанським маніфестом» була «Декларація незалежності США», а також Білль про права. Крім того, такі

філософи ХХ століття, як Айн Ренд та Натаніель Брендан. Також доклали чимало інтелектуальних зусиль задля ідейного оформлення лібертаріанського руху.

Етичні аспекти лібертаріанства розкривалися у працях Айн Ренд [56, 57, 58], Р. Барнетта[3, 94], Е. Мака [26].

Економічними основами обґрунтування ідей лібертаріанства були погляди представників Австрійської школи економіки (Л. фон Мізеса [29,30, 31, 32, 33, 34], М. Фрідмана [80], Ф. фон Гаска [81, 82, 83, 84, 85, 86]). Такі погляди ґрунтувалися на наступних засадах: методологічного індивідуалізму (дії окремих індивідів слугували мірилом ефективності економіки); методологічного суб'єктивізму (лише індивід може здійснювати судження щодо економічної діяльності, ставити цілі та досягати їх діями, в основі яких лежать особисті цінності та норми культури); ідеї наявності альтернативної вартості, згідно з якою будь-яка діяльність затратна; ідея суверенітету споживача, потреби якого визначають та формують ринок, а також ідеї політичного індивідуалізму, за якої політичну свободу неможливо досягти без встановлення економічної.

Сучасна теорія лібертаріанства представлена в праця таких науковців-лібертаріїв, як: Д. Боуз [15, 100, 101], Д. Бергланд [9], У. Блок [12, 13, 97, 98, 99], П. Валлентайн [161, 162, 163, 164], Р. Нозік [39], С. Кінселла [19], М. Ротбард [58, 59, 60, 61, 62, 63, 147, 148, 149], Г.-Г. Хоппе [87, 89, 119, 120], Р. Лонг [25, 115, 116, 117, 118], Т. Махан [128, 146], Д. Расмуссен [142, 143], Дж. Хосперс [117, 118], Ч. Кукатас [22], Р. Хамові [114], Р. Барнетт [3, 94], Д. Нолан [136], Х.Уерта де Сото [76], Б. Догерті [105] та іншими.

Російські науковці також не залишали феномен лібертаризму поза своєю увагою. Серед таких дослідників варто відзначити Г. В. Лебедева [23], Б.Н. Кашнікова [18], В. А.Найшуля [23], Л.М. Павкіна [48], Г.Г. Сапова [23], В.П. Сапона [67, 68] та інших. Російські дослідники в своїх працях переважно акцентували увагу на розкритті сутності терміну «лібертаріанство», трактуванні його принципів, а також на втіленні лібертаріанських ідей на

практиці в російському суспільстві, починаючи з 90-х років XX століття. Цікавим є документ під назвою «Ліберальна Хартія», укладений Г. Лебедевим, В. Найшулем та В. Саповим. Хартія була написана в 1992 році, в період радикальних змін в російському суспільстві та повномасштабної кризи в усіх сферах людського життя, й була спробою ознайомити росіян із зачатками лібертаріанської теорії.

Серед вітчизняних дослідників можна назвати імена Г. М. Куц, О. Є. Постол, З. Буричко. Вони зосереджували свою увагу на окремих особливостях лібертаризму, характеризуючи його або як окрему ідеологію, або як окрему ідеологічну течію.

Уперше термін «лібертаріанець» (від англ. Liberty – свобода) зустрічається в есе англійського історика Уільяма Белшама «Про свободу та необхідність»[95] (1789). Маючи передовсім інтерес до політичної історії, У. Белшам приділяв значну увагу розгляду історичних подій крізь призму співвідношення політичної свободи та політичної необхідності. Лібертаріанцями (libertarian), історик називав прихильників свободи в політичному виборі, протиставляючи їм т.зв. детерміністів (necessitarian or determinist), котрі ґрунтують свою політичну діяльність на стійких основоположних факторах, які відкидають свободу вибору [95].

Друга половина XIX століття, завдяки діяльності французьких анархістів й в першу чергу анархо-капіталіста Жозефа Дежака (Joseph Déjacque), характеризувалася ототожненням поняття «лібертаріанець» та «анархіст», яке носило переважно негативне забарвлення. Саме Ж. Дежак використав термін «лібертарний» в листі до анархіста П. Прудона, звинувачуючи останнього в зневажливому ставленні до жінок.

Лише в першій половині XX століття термін «лібертаріанство» було вперше вжито у сучасному розумінні американськими економістами Леонардом Рідом та Хенріхом Хезліттом. Л. Рід зазначав, що «Лібертаріанство - це ідеологія свободи... Моя теза полягає в тому, що ніхто не

може прийняти ефективну позицію за свободу і її пропаганду, якщо ця позиція не є лібертаріанською». [144]

У 1946 році Леонард Рід заснував Фонд економічної освіти (англ. Foundation for Economic Education) – дослідницьку організацію, яка ставила за мету дослідження в сфері економіки та економічної політики, керуючись принципами лібералізму та ідеями Австрійської школи економіки, пропагуючи ідеї вільного від всеохопного контролю держави та суспільства ринку. Після того, як Л. Рід та його послідовники відкрито почали називати себе лібертаріанцями, цей термін почав застосовуватися в наукових та публіцистичних колах для позначення осіб, які, будучи прихильниками індивідуальної та економічної свободи, все ж відрізняються від класичних лібералів рядом ознак. Починаючи з 50-60 років ХХ століття поняття «лібертаріанство» оформилося остаточно, що призвело до появи різноманітних організацій лібертаріанського змісту та лібертаріанських партій не лише в США, але й в інших країнах.

Професор Дін Рассел, директор Фонду Економічної свободи, в своїй статті «Хто такі лібертаріанці?»[150] робить спробу визначити поняття «лібертаризм» та виокремити основні його характерні риси. В статті він дає коротку характеристику лібертаріям, називаючи їх «прихильниками індивідуальної свободи та особистої відповідальності» [150]. Автор критикує ярлики, які навішує суспільство на лібертаріанців та їхню філософію, а також те, що самі лібертарії не можуть визначити себе представниками окремої ідеології, називаючись то «індивідуалістами», то «консерваторами», то «лібералами». Для дистанціювання від таких позицій, Д. Рассел й пропонує називатися «лібертаріанцями» й визначає, якими принципами вони керуються у своїй діяльності:

- лібертаріанець відкидає ідею застосування насилля або загрози його заподіяння – законного чи незаконного – щоб нав'язати свою волю або точку зору будь-якій мирній людині;

- лібертаріанець підтримує думку щодо того, що уряд повинен в рівній мірі захищати всіх людей від внутрішньої та зовнішньої агресії. Найкращою ситуацією лібертаріанці вважають ту, за якою уряд взагалі залишає людину в спокої для вирішення своїх проблем чи втілення устремлінь;

- лібертарій вважає, що за умови, якщо уряд дозволяє людині діяти на власний розсуд, він не може гарантувати особі захисту від наслідків таких дій. Так лібертаріанці вважають, що люди, які роблять розумний вибір повинні нести відповідальність за свої вчинки так само, як і люди, вибір яких погіршує їхнє становище, й останні не можуть вимагати того, аби держава відшкодувала їм збитки, завдані власною нерозважливістю;

- лібертаріанець очікує від уряду створення та підтримки незалежних судів, які будуть позбавлених расових, релігійних, гендерних, майнових упереджень;

- лібертаріанець поважає право кожної людини використовувати свою власність, за умови її справедливого набуття, оскільки право власності є основою свободи особистості;

- лібертаріанець вважає, що потреби людей найефективніше можуть бути задоволені за допомогою процесів добровільного конкурентного обміну;

- лібертаріанець виступає за обмежений уряд, розподіл гілок влади для недопускання зловживання нею та її узурпації;

- лібертаріанець вірить в те, що ідеальним, щасливим та процвітаючим є суспільство саме вільних людей, в якому жодна людина не може заставити іншу відповідати її бажанням чи розділяти її погляди;

- лібертаріанець не підтримує насильницьку зміну влади, за винятком загрози появи диктатури.

- лібертарій ставить перед собою ціль – дотримання миру як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.[150]

Незважаючи на те, що існують різні течії в ідеології лібертаризму, серед яких дослідники виділяють низку найважливіших, як от мінархізм,

анархо-капіталізм, агоризм, геолібертаріанство, можна дати загальне визначення, яке найповніше відображає сутність цього феномену та задовольняє представників вищезгаданих різних течій: «Лібертаріанство є сукупністю течій, апологети яких виступають за максимізацію свободи за умови накладення повної заборони на фізичне насилля щодо кожного індивіда, а також вільного економічного обміну поряд із зменшенням ролі держави в суспільстві або за умов повного її знищення». В цьому їхня відмінність від комунізму чи анархізму, які прагнули зміни суспільного ладу революційним насильницьким шляхом та відкиданням приватної власності як основи економіки. Американський вчений Джеффри Такер зазначав, що «існує стільки ж типів лібертаріанців, скільки віруючих в саму свободу»[159].

Ще одним принципом, із яким погоджуються всі лібертаріанці, є «принцип ненападу» чи «принцип відмови від агресії», який є єдиним законом, існування якого усі лібертарії згодні прийняти. З точки зору представників цієї ідеології, кожна людина інтуїтивно розуміє необхідність встановлення такого закону в суспільстві, без якого неможливо було б задовольнити прагнення до щасливого, самостійного життя. Індивідуалізм лібертаризму підкреслюється й тим, що за умов повної ліквідації держави, її функції будуть передані під відповідальність індивідів, які добровільно беруть їх на себе.

Лібертаріанство завжди апелює до свободи як головного орієнтира для соціальної взаємодії. Така свобода, будучи сама по собі неоднозначним поняттям, яке містить у собі множинні прояви в залежності від шкали суспільного оцінювання. У лібертаріанстві робиться акцент на свободі як індивідуальній, а не колективній цінності, яка дає змогу діяти без зовнішнього примусу. Свобода для лібертаріанців є найперше саме негативною свободою, тобто «свободою від чогось». Така свобода розуміється як найвища аксіологема людського існування, вище благо, кінцевий принцип суспільної справедливості. Від держави лібертаріанці

очікують сприяння у максимізації такої свободи та гарантуванні покарати кожного, хто зробить спробу зазіхнути на її основи. [18, с.97].

Оскільки лібертаріанство є сукупністю ідейних течій, які є своєрідним сплавом із принципів політичної науки, філософії, економіки, етики, то і свобода у лібертаріанців розглядається не лише як соціальне явище, а й як невід’ємна частина політичної чи економічної теорії, оскільки діяльність цих сфер на лібертаріанських засадах передбачає діяльність вільного незалежного індивіда. Також, наприклад, ринок виходить за межі просто економічної системи, й стає складовою правової системи (ідея верховенства природніх прав, у першу чергу, – права власності), політичної (спроба лібертаріанців замінити державні інститути діяльністю агенств, які б діяли на ринкових умовах – конкуренції та добровільної співпраці) та філософської системи (характер економічної діяльності визначає світоглядні орієнтири індивіда; вказує на його приналежність (або ні) до егоїстичних раціональних індивідів, які є основою лібертаріанського суспільства).

У «Стенфордській енциклопедії філософії» П. Валлентайн та Б. Ван дер Фоссен дають власне визначення лібертаріанства. «В найбільш загальному вигляді лібертаризм є політичною філософією, яка признає права індивідуума на свободу, отримувати, утримувати та обмінювати своє майно й вважає захист індивідуальних прав основною функцією держави» [162, с. 6].

Д. Боуз розвиває й доповнює наведене вище визначення, розглядаючи його з точки зору основних прав та обов’зків особистості: «Лібертаріанство це переконання в тому, що кожна людина має право жити так, як хоче, якщо поважає права інших. Лібертаріанці захищають права кожної людини на життя, свободу та власність, права, котрими люди володіють першопочатково, не залежно від існування держави. З точки зору лібертаріанця, всі відносини між людьми повинні бути добровільними, єдиними діями, які можуть бути заборонені законом, це все, що передбачає застосування сили проти тих, хто сам її не застосовував.» [27, с.16]

Д. Боуз стверджує, що лібертаризм – це політична філософія, що виводить принципи устрою суспільства з аксіоми самоприналежності: права власності людини на власне тіло. Дослідник визначає причини поширення лібертаріанських ідей у XX столітті. Першою причиною, на його думку, був відхід від ліберальних ідей в політичному житті США та країн Західної Європи; в першу чергу це стосувалося нівелювання свободи під гаслами покращення рівня життя населення. Держава, яка втрачала кредит довіри від населення, прагнула взяти під контроль громадянське суспільство. Це викликало в частини громадян прагнення до ревізії лібералізму з подальшим його очищенням від привнесень із-зовні, перш за все, від поступок державі на шкоду індивідуальним інтересам. Прихильниками лібертаріанства Д. Боуз вважав представників середнього та вищого класу, котрі не зацікавлені в існуванні «держави загального добробуту», яка забирає їхні матеріальні ресурси на користь менш заможних прошарків населення.

Соціальною передумовою, яка сприяла розвитку лібертаріанських ідей на сучасному етапі світової історії була швидка й мінлива динаміка суспільного життя, викликана швидким розвитком технологій, в першу чергу інформаційних. Д. Боуз зазначав, що «Лібертаріанство є старою філософією, однак система його поглядів щодо свободи в рамках закону та економічного прогресу робить його найбільш підходящим для динамічного світу, в який ми зараз вступаємо, як його не назви: інформаційною епохою, третьою хвилею або третьою промисловою революцією» [15, с. 12]. Інформатизація та глобалізація призведуть до того, що економічні актори будуть прагнути створювати свій бізнес в регіонах, максимально вільних від державного регулювання, роблячи спроби уникнути великого оподаткування чи бюрократичних процедур. З цієї точки зору, лібертаріанство є єдиною ідеологією, котра здатна забезпечити потреби населення світу в умовах глобалізації

Д. Боуз досліджуючи весь комплекс лібертаріанських ідей у галузі політики, філософії, економіки та права в їх історичному розвитку виводить

розгорнутий список різних принципів та положень, які є спільними для усього лібертаріанського руху. Узагальнення цих принципів дає змогу охопити всі особливості застосування лібертаріанських ідей у різних суспільних сферах. До таких принципів автор зараховує:

1. Першим принципом є індивідуалізм. Для лібертаріїв елементом соціального аналізу є вільний, самодостатній та раціональний індивід. Індивід завжди є важливішим за будь-який колектив, соціальну групу, расу чи націю. Лише індивід володіє всім спектром природніх прав, тоді як суспільство як явище позбавлене даної переваги. З цього випливає висновок, що лише індивід може нести відповідальність за свої вчинки, тоді як поняття колективної відповідальності є пустим та абсурдним. «Лібертаріанство – це різновид індивідуалізму, який відповідає вільному суспільству: який сприймає дорослих як дорослих, й дозволяє їм приймати власні рішення, нехай навіть помилкові, та довіряє їм віднаходити найкращі рішення для власного життя» [100]. Індивідуалізм передбачає визнання рівного достоїнства всіх індивідів незалежно від статі, національності, достатку, поглядів та переконань тощо.

2. Другим важливим принципом є дотримання індивідуальних прав: права на життя, свободу та власність. Ці права розглядаються як природні, універсальні, невідчужувані, притаманні кожній особистості. Індивідуальні природні права існували й у додержавний період існування людства, а тому держава не може їх звузити чи відібрати, а лише гарантувати їх дотримання з боку всіх членів суспільства. Держава, хоч і є злом, однак єдиною достатньою умовою, щоб терпіти її з боку громадян, є саме її функція захисту індивідуальних прав.

3. Лібертаріанці вважають, що соціальний порядок організовується спонтанно, а не централізовано. Прикладами такої індивідуальної самоорганізації є вільний ринок, де на основі взаємодії попиту та пропозицій встановлюється справедлива ціна на товари. Спонтанний порядок виникає не лише в економічній сфері, а й у соціальній, де порядок виникає в результаті

сукупних дій вільно діючих індивідів, які переслідуючи власні цілі, при цьому й допомагають втіленню у життя також і цілей оточуючих. [100] Така діяльність не потребує контролю, оскільки вигода окремих індивідів допомагає структурувати та інституціоналізувати їхні відносини. Суспільство не може виокремлювати спільні цілі для усіх своїх членів. Серед прикладів результатів спонтанного порядку є, крім вільного ринку, також мова, мистецтво чи Інтернет.

4. Принцип верховенства права, яке розуміється як загальносуспільне й природне, яке з'явилося також спонтанно з метою регуляції складних соціальних взаємодій. Закон повинен гарантувати та захищати свободу індивідів, не орієнтуючись на втілення у життя загальнолюдських цілей. За допомогою дотримання принципу верховенства права свобода у лібертаріанстві не перетворюється на всюдозволеність, не дозволяє суспільству поринути в анархію.

5. В ідеальному лібертаріанському суспільстві уряд повинен бути обмеженим, тобто його повноваження повинні бути мінімальними. На думку Боуза, саме розподіл влади в країнах Європи призвело до становлення свободи особистості та допомогло економічному зростанню. В цілому, поняття влади негативно оцінюється лібертаріанцями, оскільки будь-яка влада так чи інакше потребує застосування примусу, однак частина з них (мінархісти) вважають її злом необхідним. Для представників лібертаріанського руху характерним є визначення, яке дає англійський історик Дж. Актона: «влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно» [85, с. 56].

6. Економічна свобода в суспільстві гарантується існуванням вільного ринку, який функціонує на абсолютному праві приватної власності. Держава, де економіка функціонує на засадах ринку без втручання політичних інститутів є більш процвітаючою, аніж держава з плановою економікою. На думку лібертаріїв, економічна та політична свободи є взаємопов'язаними поняттями, а тому держава не має права втручатися в економічні процеси.

7. Лібертаріанці виступають проти експлуатації однією групою людей іншу, а тому критикують всі форми правління: демократію, монархію, аристократію. Кожний індивід в ідеалі повинен займатися працею, яка дасть змогу прожити без експлуатації ресурсів не лише окремих громадян, а й усієї держави [101].

8. Лібертаріанці виступають проти всіх процесів, які підривають суспільний розвиток й дозволяють державі сконцентрувати в своїх руках необмежену владу – тобто проти воєн. Будь-які військові дії дозволяють уряду внести додаткові обмеження, звужити свободу громадян, установити контроль над економічними та соціальними ресурсами. Всі війни є вигідними лише для правлячого прошарку населення, тоді як пересічні громадяни зазнають збитків та ущемлень.

9. Прихильники лібертаріанського руху виступають проти державного оподаткування, вважаючи, що воно вступає у протиріччя із правом приватної власності. Стягуючи податки, держава уподібнюється звичайному бандиту, який прагне отримати те, що згідно з природнім законом, йому не належить.

Вище названі принципи, узагальнені Д. Боузом, не дивлячись на їх несистемність, дають змогу прослідкувати основні орієнтири лібертаріанського руху.

А. Хаворт у своїй роботі «Анти-лібертаріанство: ринок, філософія та міф» зазначає, що слово «лібертаріанство» має два основних значення. Перше значення стосується будь-якої сукупності установок та ідей, в яких центральне місце займає свобода [115, с.3]. Саме таке трактування переважало із самого початку існування лібертаріанства. Однак з часом, вважає А. Хаворт цей термін почав застосовуватися до специфічного комплексу ідей, а саме до правої ринково-орієнтованої філософії. Однак, очевидно, що обидва визначення є взаємопов'язаними, оскільки перше трактування є більш широким й включає в себе друге. Сам А. Хаворт при дослідженні лібертаризму концентрує свою увагу на ринкових механізмах функціонування даної ідеології, стверджуючи, що вільний ринок є не просто

розподільчим механізмом, який забезпечує ефективне задоволення потреб, а дещо значно більшим, – це явище, яке акумулює в собі індивідуальне усвідомлення моральнісного устрою світу.

Окрім того, А Хаворт виділяє три ідеї, які лежать в основі лібертаріанства:

1. Визнання пріоритету вільного ринку як найкращого механізму перерозподілу суспільних благ для забезпечення індивідуальних потреб. Більш того, для лібертаріїв вільний ринок є не просто економічним засобом, а є ідеальною моделлю соціальної взаємодії не лише в економічній, а й в політичній, соціальній, духовній сферах.

2. Будь-яке втручання держави в приватне життя особистості є неприйнятним. Роль держави, яка задовольняє лібертаріїв є позиція «нічного сторожа», який повинен гарантувати безпеку своїм громадянам та збереження їх природних прав. Держава може встановлювати орієнтири правил соціальної взаємодії й спостерігати за їхнім дотриманням, не втручаючись при цьому в цю взаємодію. Така мінімальна держава не повинна вступати в конфлікт із ринковими механізмами. Анти-етатизм лібертаріанства прослідковується в усіх його течіях в більшій або меншій мірі.

3. Визнання свободи найважливішим елементом політичного та економічного життя індивідів. Ринок визнається благом, перш за все, тому, що лише вільний ринок створює родючий ґрунт, на якому може розквітнути крихка квітка свободи. Визнання шкідливого характеру держави ґрунтується на тому факті, що будь-яка держава є першопочатковим ворогом свободи [115, с. 4].

А. Хаворт, аналізуючи сучасний йому стан речей у світі визначає загальноможливий відхід від лібералізму, що неминуче приведе до утвердження лібертаріанства, яке хоч і має низку слабких сторін, однак не має альтернатив. «Лібертаріанство, можливо, не є найбільш розробленою з

усіх існуючих філософською доктриною, але, без сумніву є політичною філософією, яка здійснює найбільший вплив на політичні процеси останніх років» [115, с. 5].

Американський політичний діяч Джон Хосперс визначає лібертаризм як доктрину, «яка визначає особу володарем свого життя, і ніхто не є власником чужого життя, й як наслідок, кожна людина має право діяти у відповідності зі своїми власними рішеннями, якщо при цьому ці дії не ущемляють рівну свободу інших людей діяти у відповідності зі своїми власними рішеннями [118]. Таким чином, трактуючи лібертаріанство як доктрину, яка на перше місце виводить право особистості розпоряджатися власним життям, при цьому позбавляючись можливості контролювати чуже життя, Дж. Хосперс виділяє три головні, на його думку, положення, які характеризують лібертаризм:

1. Ніхто не є нікому ані господарем, ані рабом.
2. Ніхто не може розпоряджатися чужим життям.
3. Ніхто не може бути господарем результатів праці іншої людини.

Американський філософ Дж. Нарвесон розглядає лібертаріанство з позиції суспільної політики та моралі, визначаючи його «як моральну та політичну систему поглядів, за якою єдиним завданням суспільних інститутів, які мають право застосовувати примус, повинне бути забезпечення індивідуальної свободи» [134, с. 6]. Таким чином, політичні актори у своїй діяльності повинні керуватися правилом, згідно з яким легітимне насилля повинне не обмежувати, а розширювати свободу громадян. Дж. Нарвесон зазначав, що лібертаріанство робить спробу пояснити що таке індивідуальна свобода загалом, й що собою являє право на свободу. Свобода, на його думку, для лібертаріїв має велике значення для досягнення як моральних, так і політичних цілей.

Американський юрист, С. Кінселла вважає, що лібертаріанець – це особа, котра має стійку неприязнь до насилля й повагу до миру та співробітництва. Для нього лібертаріанство – це «політична філософія, яка послідовно підтримує

суспільні правила, спрямовані на просування цінностей миру, благополуччя й співробітництва. Вона признає, що лише ті правила, які відповідають фундаментальним нормам цивілізованості, таким як принцип самоприналежності та локківський принцип освоєння, застосовуються послідовно та є допустимими». [122]

Неможливо оминати увагою книгу ще одного дослідника лібертаріанства, американця Брайана Догерті «Радикали для капіталізму: нова історія сучасного американського лібертаріанського руху». Як видно із назви, автор робить спробу узагальнити всю історію лібертаріанства від XVIII до XXI століття. Він досліджує історію становлення та розвитку лібертаріанства з двох позицій: інтелектуальної та інституційної. Інтелектуальна історія лібертаризму полягає в дослідженні розвитку та радикалізації класичного лібералізму. Б. Догерті розпочинає історію лібертаріанства із діяльності Т. Джефферсона, зазначаючи, що «лібертаріанське бачення – все в Джефферсоні» [105, с. 89]. Історію лібертаріанства Б. Догерті виводить із праць класичних лібералів – Дж. Ст. Мілля та Т. Пайна, соціолога Г. Спенсера, класичних економістів (Г. де Молінарі, Ф. Бастіа), а також відомих анархо-індивідуалістів Г. Торо, Л. Спунера, Б. Такера. З початку до середини XX століття, коли лібералізм почав здаватися застарілим анахронізмом, Б. Догерті виводить на арену роботи ексцентричних американських письменників: А.Дж. Нока, Дж. Фліна, І. Патерсон, котрі збагатили лібертаризм радикальними у свій час ідеями.

Однак «справжній» лібертаріанський рух, на думку американського дослідника, починається після Другої світової війни, коли творили такі безсумнівні лідери, в першу чергу, економічної думки, як Л. фон Мізес, Ф. фон Гаск, Айн Ренд, М. Ротбард та М. Фрідман. Дослідник надає доволі цікаві автобіографічні ескізи кожного із вищезазначених авторів, робить спробу прослідкувати їхнє інтелектуальне становлення та трансформацію їхніх лібертаристських поглядів.

Інституційна історія лібертаріанства, викладена в цій книзі, є хронікою величезної кількості даних щодо різноманітних клубів, з'їздів, на яких шляхом дискусій частково узагальнювалися та теоретично обґрунтовувалися засади лібертаріанських ідей. Дуже часто таке становлення характеризувалося конфліктами між найзначнішими лібертаріями. Б. Догерті робив спробу визначити найголовніші принципи даної ідеології, прослідкувати їхні джерела та особливості.

Узагальнюючи всі дані про лібертаріанство, Б. Догерті зазначає, що існує чотири ідеологічні суперечки, які характеризують дану ідеологію. По-перше питання, чи призводить лібертаріанство до обмеження політичної влади, чи до анархії. По-друге, чи варто захищати свободу лише у вузькому політичному аспекті, чи поширюється вона на філософський та культурний світогляди. Третя проблема стосується взаємозв'язку між ідеологічною чистотою течії та політичною ефективністю. Четверта проблема стосується визначення та способів реалізації на практиці зовнішньої політики, яка б ґрунтувалася на лібертарних принципах, оскільки науковці-лібертарії не зосереджували увагу на визначенні її форми та методів. [105]

Американський політичний діяч Д. Бергланд у своїй праці «Лібертаріанство за один урок» [9] характеризує лібертаріанство, зазначає, що лібертаріанський шлях – уважний, логічно змістовний, орієнтований на людей підхід до політики. Центральною ідеєю лібертаріанства є твердження «ви належите собі» - принцип, який визначає межі навколо кожного індивіда, створюючи специфічну область приватного життя й свободи дій навколо даної особи. Д. Бергланд вважає, що зрозуміючи сутність даної тези, можна з легкістю зрозуміти всі інші принципи лібертаріанства, які автор досить коротко та змістовно аналізує. Крім того, Бергланд зазначає, що незважаючи на те, що лібертаріанство має витоки із політичних та філософських ідей Нового часу, однак лише завдяки Американській революції воно перейшло до втілення цих ідей на практиці. А

тому сучасний лібертаріанський рух – це продовження першої лібертаріанської революції [9].

Д. Бергланд зауважує, що всі лібертаріанські погляди на спірні політичні питання ґрунтуються на ідеї, що кожна особистість має право сама розпоряджатися своїм тілом, вчинками, промовами і власністю. Отже, єдина належна роль держави полягає в допомозі особистостям, коли вони потребують захисту від будь-кого, хто зазіхає на їхні права. Політолог зазначає, що «лібертаріанський рух – міжнародний за розмахом, складається з сотень організацій і мільйонів людей, які усвідомлено поділяють лібертаріанські ідеали і цінності і трудяться для їх поширення» [9, с. 245]. У цьому розрізі акцентується увага на тому, що Лібертаріанська партія – організована політична партія, котра наполегливо працює заради свободи кожного в кожному питанні і щодень. У США вона єдина в своєму роді тому, що це партія, створена для поширення і впровадження в життя політичної філософії лібертаріанства.

Девід Бергланд зазначав, що лібертаріанці підходять до політичних, економічних і соціальних питань, віддаючи вищий пріоритет перш за все тим способам, які дозволяють людям вирішувати свої власні проблеми так, як вони самі бажають, відповідно до їх власних цінностей. Найчастіше це призводить до пропозицій, які змінюють незграбний підхід державного втручання, що приводить до зворотних результатів, на більш ефективно добровільне співробітництво між людьми, чийх життів це безпосередньо торкається. Автор також у своїй праці викладає основну інформацію про лібертаріанство, історії лібертаріанського руху і Лібертаріанської партії США та про їх місце в сучасному світі. В описуваній роботі акцентується увага на тому, що Лібертаріанський рух включає в себе мільйони окремих осіб і неймовірну безліч організацій. Лібертаріанці вірять, що люди гідні жити вільним і незалежним життям. Вони вірять, що кожна особистість унікальна, а лібертаріанський шлях – логічно змістовний підхід до політики, заснований на моральному принципові самоприналежності. [9]

Окрім того, Д. Бергланд у своїй книзі подає короткий політичний тест для визначення індивідуальної позиції щодо лібертаріанства. Він пропонує дати відповіді «так», «можливо» та «ні» на 10 запитань: перші 5 тез визначають, чи притаманні індивіду ідеї самоуправління під час розгляду особистісних питань; 5 наступних тверджень показують, чи притаманні особі ідеї відмови від політичного контролю економічних процесів. Ці положення звучать так:

- 1) воєнна служба повинна бути добровільною;
 - 2) уряд не повинен володіти телебаченням і пресою чи контролювати їх;
 - 3) уряд не повинен регулювати інтимне життя громадян;
 - 4) закони проти наркотиків приносять більше шкоди, аніж користі. Їх варто відмінити;
 - 5) індивідуальна ідентифікаційна карта не повинна з'явитися;
 - 6) покласти кінець «державі корпоративного благополуччя».
- Жодної урядової допомоги бізнесу;
- 7) покласти кінець зовнішньоторгівельним бар'єрам;
 - 8) дозволити людям контролювати своє пенсійне забезпечення;
 - 9) замінити державне соціальне забезпечення приватною благодійністю;
 - 10) скоротити податки й державні витрати на 50 і більше відсотків.

Кожна відповідь «так» дає 20 балів, «можливо» - 10 балів, «ні» - 0 балів. Д. Бергланд пропонує на шкалі зліва виписати рахунок особистісної орієнтації в процентах, а справа – економічної орієнтації. Потім необхідно знайти точку перетину, й область, в яку потрапляє ця точка, характеризує сферу політичних поглядів опитуваного. Варто зазначити, що прихильники лібертаріанської теорії вважали лише себе послідовними та вірними адептами обраної ними позиції, тоді як прихильників консерватизму та

лібералізму характеризували як роз'єднаних, розпорошених, здатних відмовитися від своїх принципів на угоду власній вигоді.

Ще один американський політичний діяч, один із фундаторів Лібертаріанської партії США, Девід Нолан пропонує власний погляд на ідентифікацію лібертаріанства в спектрі сучасних ідеологій [136]. Він є автором своєрідної діаграми, в якій робить спробу проілюструвати, що лібертаріанство поєднує в себе як економічні, так і політичні свободи [136]. Лібертаризм, на думку Нолана, протистоїть лібералізму (тобто правим), які роблять акцент лише на особистих свободах та консерватизму (лівим), які ратують за економічні свободи. Діаграма Нолана являє собою квадрат, осями координат якого є два види свобод – індивідуальні та економічні. У залежності від ставлення до вище згаданих свобод на діаграмі відмічають дотичні області, перехрещення яких «створює» наступні політичні течії:

- консерватори (розширені економічні свободи громадян за умов звуження їх індивідуальних свобод);
- ліберали (прихильники широких індивідуальних свобод та незначних економічних);
- етатисти (прихильники контролю держави в обох сферах як політичній, так і в економічній);
- лібертаристи (прихильники мінімального втручання держави в усі сфери життя людей, що веде до процвітання в суспільстві усіх видів свободи) [136].

Таким чином, виділяється дві гілки антагоністів: консерватори-ліберали та етатисти-лібертаріанці. Лібертаризм, на думку Д. Нолана, не є ані правою течією, ані лівою, а також не є просто поєднанням цих двох позицій. Воно є окремою позицією, принципи якої можуть бути схожі на ідеї правих-лівих лише в умовах випадковості. Хоч і такий підхід є дещо спрощеним, оскільки в сучасному світі ліберальні та консервативні позиції щодо різних питань дещо розмиваються, однак він частково дозволяє уявити місце лібертаризму серед цих ідеологій. До того ж варто зазначити, що, якщо ліберали та

консерватори готові пожертвувати свободою індивіда задля досягнення вищих благ, тоді як лібертаріанці не готові йти на компроміси щодо звуження індивідуальної та економічної свободи громадян.

Девід Боуз, американський політолог, йде далі, проголошуючи ідеї лібертаріанців не просто однією з чотирьох альтернатив (ідеологій), а «кульмінацією політичної думки», окремою повноцінною течією [15, с.301].

Діаграма Нолана. [136]

Ще однією спробою визначити координати лібертаріїв на шкалі «праві-ліві» є розподіл лібертаріанства на ліве та праве. Так, до правого лібертаріанства зазвичай відносять мінархістів (Л. фон Мізес, Айн Ренд, Тібор Махан) та анархо-капіталістів (М. Ротбард, Г.-Г. Хоппе, Родерік Лонг), яких об'єднує утвердження як особистої, так і економічної свободи на основі природних прав, порушувати які не має права ані держава, ані її замітники.

На протилежному боці виступають окремою групою лівих лібертаріанців (П. Валлентайн, Г. Штайнер, М. Оцука). Вони обстоювали ідею про примат особистісної свободи, що поєднувало їх із правими лібертаріанцями, однак підтримували егалітарну теорію отримання прав власності, за якою ніхто не може отримати у власність майно, якщо це може завдати шкоди іншим індивідам [164]. Якщо праві лібертарії не бачили лібертаризму без капіталізму, то ліві, навпаки, виступали проти привласнення землі та

природних ресурсів на основі практики першоприсвоєння (гомстеду). Крім того, вони виступали оплату приватного користування общинних земель.

Ще однією спробою всебічно дослідити феномен лібертаріанства було видання «Енциклопедії лібертаріанства» за редакцією професора історії, викладача Стендфордського університету Р. Хамові (Ronald Hamowy) в якій шляхом виділення та пояснення окремих термінів, робиться спроба створити загальну дефініцію системи лібертаріанства [114]. Крім того, в енциклопедії подається коротка біографія тих суспільних діячів та науковців, котрі так чи інакше вплинули на формування та утвердження цього явища. Трактатування лібертаризму Р. Хамові та його співавторами перегукуються із позицією Д. Боуза та Д. Бергланда. Укладач додержувався думки, що ліберталізм є «спадкоємцем» класичного лібералізму, а його витoki можна прослідкувати ще в «дискусії про природу свободи в західній філософії» [114]. Для нього лібертаризм, в першу чергу, пов'язується із твердженням, що кожного індивіда слід розглядати як автономного діяча, який здатен вільно приймати рішення, не піддаючись зовнішньому тиску. Із такого твердження Р. Хамові виводить всі інші загальновідомі принципи лібертаріанства.

Американський економіст, представник австрійської школи економіки, Уолтер Блок у своїй праці «Вівці в овечій шкурі» [13] зазначав, що необхідним є відокремлення поняття «лібертаріанство» та «лібертинізм». Для У. Блока лібертаріанство є в першу чергу політичною філософією, яка займається «правильним» застосуванням сили в суспільстві. Її лейтмотивом є твердження, що загроза застосування або спроба застосування насилля проти особистості або її майна є незаконною. Єдиною підставою для такого насильницького втручання в приватний простір індивіда є самозахист. Він зазначав, що «Лібертаріанство – це теорія про те, що повинно бути незаконним, а не про те, що зараз є забороненим законом» [13].

Увесь кодекс лібертаризму, на думку мислителя, акумулюються в термінах ініціації насилля. Тому сама по собі ідеологія лібертаризму не розкриває нічого, що стосується моралі, культури, етики. Ця ідеологія не

вимагає ціннісних суджень про людські вчинки, зосереджуючи увагу лише на ступені агресивності індивідуальних вчинків. У. Блок обмежує лібертаріанство, заганняючи його в рамки простого правового відношення до сили та примусу в суспільстві.

Різниця між лібертаріанцями та лібертінами, як вважав У. Блок, полягала в тому, що лібертаріанці не дають ціннісних суджень щодо різних видів діяльності, навіть таких аморальних як проституція, наркобізнес, сутенерство, тоді як лібертіни, навпаки, є прихильниками деструктивної людської поведінки.

Розглядаючи загальноприйняті лібертаріанські принципи, не важко помітити, що майже всі вони вже були відомими принаймні з XVIII століття, будучи розкритими в роботах Дж. Локка, Дж. Ст. Мілля, А. Сміта та інших теоретиків лібералізму. В сучасному світі лібералізм в першу чергу асоціюється із ідеями, які в майбутньому лібертаризм взяло за свою основу, зокрема, це такі особливості як індивідуалізм, природні права, вільний ринок, звуження функцій уряду тощо. Тому інколи можна зустріти думку серед науковців, що лібертаризм є окремою формою лібералізму, в який він трансформувався. Для частини науковців така трансформація має негативний відтінок, несучи в своїй основі дестабілізацію спочатку культурного життя, а згодом і соціально-політичного та економічного.

Так російський філософ А. Френкін зазначав, що «Гегемонія лібералізму призвела до його виродження в лібертаризм, до абсолютизації індивідуалізму, атомізації та фрагментарності суспільства, що в свою чергу обумовило внутрішню ерозію суспільства, його розпад, «кризу культури». Життя втрачає будь-якого смислу, окрім задоволення власних потреб» [77]. Саме такий лібералізм, який переродився в лібертаризм, на думку А. Френкіна, стає схильним до тоталітаризму, що проявляється в його парадоксальному, на перший погляд, ігноруванню інакодумства, а також уваги лише до думки меншості в протигагу більшості. Такий перероджений

лібералізм (лібертаризм) веде до кризи культури, сповненої уваги лише до бажань індивідуума, яка в майбутньому призведе до етичного анархізму.

Сучасний лібералізм на практиці може сприяти частковій зміні даних принципів, намагаючись упорядкувати суспільне життя демократичних держав з метою пошуку ефективного виходу із різноманітних криз, прагнучи взяти під контроль динамічний, швидко мінливий світ шляхом посилення ролі уряду в суспільстві, державному регулюванні економічних процесів, розширення соціальної держави [109]. Сучасні ліберали вважають ідеї своїх попередників застарілими, риторика яких є досить радикальною для сучасного світу. Так дослідник лібералізму Дж.. Фрідмен зазначав, що з середини 30-х років XX століття в США лібералізм почав ототожнюватися із устремліннями особистості концентруватися при досягненні своїх цілей не на добровільних приватних узгодженнях, а на державу. Лібералізм почав зосереджувати увагу не на індивідуальній свободі, а на благополуччі населення та рівності, які визначаються більш бажаними для особистості, аніж свобода.

Така трансформація помітна в 40-70-х роках XX століття, коли в економічній сфері ідеї класичних лібералів поступилися місцем кейнсіанству, представники якого вважали, що ринок, позбавлений регулювання підриває безпеку суспільства, а тому втручання держави в економіку не лише припустиме, а навіть і бажане для її розвитку. В політичній філософії в цей час переважають ідеї Дж. Ролза, котрий виводить власне бачення справедливості, яка має на меті досягнення суспільних благ для усіх прошарків населення. Таким чином, позиції лібералів зазнали трансформації, тоді як лібертаризм в цей час вже чітко утверджувалося в політичній філософії, не прагнучи йти на компроміси.

Американський лібертаріанець-анархо-капіталіст М. Ротбард, зазначав, що лібералізм ставав у той час все більш соціальноорієнтованим, близьким до соціал-демократів. Він зазначав, що досягнувши ряд перемог над етатизмом, класичний лібералізм почав втрачати свій радикалізм, не змігши

утвердити свої позиції в протистоянні з консерватизмом. Більш того, ліберали почали втрачати своє прагнення до змін, не дотримуючись при цьому «чистоти своїх принципів» [62, с. 49]. М. Ротбард критикував лібералів за компроміс із державою. З огляду на таке зміщення ліберальних позицій, лібертаризм є ніби поверненням до «чистого» лібералізму. Таким чином, можна констатувати, що в сучасному політичному просторі існують суттєві ідеологічні розбіжності між лібералізмом та лібертаризмом.

Також необхідним є доктринальні відмінності лібертаризму від анархізму. Анархісти загалом виступають проти держави як механізму примусу та насилля над особистістю, що значно перегукується із позицією анархо-капіталістів, однак останні йдуть далі, пропонуючи замінити державу приватними агенціями з надання послуг у різних сферах. Лібертаріанці-мінархісти признають необхідним існуванні мінімальної держави, як необхідного недоліку сучасного суспільства. В економічній сфері анархісти часто виступають проти приватної власності як умови соціальної нерівності, повному відкиданні товарно-грошових відносин та конкурентного обміну, тоді як капіталізм є необхідною умовою існування лібертарного руху. Крім того, навіть методи побудови ідеального суспільства у анархістів та лібертаристів різняться: якщо перші вибирають лише революційні методи боротьби, то останні додержуються думки, що будь-яке суспільство рано чи пізно еволюціонує в лібертарне.

Однак, варто зазначити, що анархізм є теж доволі широкою системою поглядів, куди зараховують й такі течії, які є нерозривними із лібертаріанством, а саме анархо-індивідуалістів та анархо-капіталістів (останніх, загалом, більшість науковців зараховують до лібертаризму).

Таким чином, незважаючи на часткову подібність ідей лібертаризму з одного боку та анархізму й лібералізму, ці доктрини є зазвичай опозиційними одна до одного. Це дає підстави стверджувати, що лібертаризм є окремою самодостатньою ідеологією, яка компілюючи ідеї різних течій, утворила якісно нове вчення.

Дослідженням лібертаріанства як специфічного суспільно-політичного явища займається також й низка американських приватних науково-дослідницьких установ, серед яких найвідомішими є Інститут Катона та Інститут Людвіга фон Мізеса, котрі належать до таких «фабрик думок», базою наукових апробацій яких виступає лібертаризм. Ці інститути об'єднують ряд учених, дослідників, котрі, акумулюючи власний науковий потенціал, шляхом публікацій статей, книжок, а також співпраці із урядовцями, дають змогу політикам оцінювати та використовувати їхні ідеї як орієнтири для написання програм та прийняття рішень.

Інститут Катона (The Cato Institute) є приватною неурядовою дослідницькою та просвітницькою організацією, метою якої є розширення меж публічної політики, а також дослідження проблем демократичних суспільств – як внутрішніх, так і міжнародних. Інститут був заснований в 1977 році Едвардом Крейном в Сан-Франциско (нині базується у Вашингтоні). Свою назву він отримав від праці «Листи Катона» (Cato's Letters) – серії памфлетів, написаних в XVIII столітті в Англії Джоном Тренчандом та Томасом Гордоном, в яких викладалися політичні ідеї теоретика лібералізму Джона Локка. В свою чергу, памфлети були названі в честь Катона Молодшого – політичного діяча стародавнього Риму, який виступав за республіку. [47]

Грунтуючись на традиціях класичного лібералізму, Інститут проводить свої дослідження в руслі лібертаризму, вважаючи саме його справжньою ідеологією, яка «не перекутила» ідеї Дж. Локка та Адама Сміта. Співробітники Інституту Катона виступають за звуження втручання держави як у політичну сферу, так і в економічну та соціальну. Крім того, науковці Інституту ратують за припинення інтервенційної політики США та відміну мілітаризації суспільства, а також проти американського втручання у внутрішню політику іноземних держав. Також позицією Інституту є «менше опікати нові демократії, які з'явилися на теренах СРСР» [11, с. 32].

Ще одним напрямом політичних досліджень цієї установи є критика неоконсервативної ідеології, як такої, яка несе в собі загрозу звуження прав та свобод особистості.

Інститут включає в себе ряд дослідницьких центрів: Центр конституційного дослідження, Центр глобальної свободи та процвітання, Центр просування прав людини, Центр репрезентативного уряду тощо. Науковою базою для діяльності Інституту Катона є праці таких вчених, як Мілтон Фридман, Фрідріх фон Гаск, Айн Ренд, Джеймс М. Бьюкенен, А. Гріспен та ін.. Найбільш відомими співробітниками Інституту є такі політологи, як Девід Боуз, Едвард Крейн, Андрій Ілларіонов, Хосе Піньєра та ін.

Інститут видає низку журналів: *Cato's Letter*, *Cato Journal*, *Regulation*, *Cato Supreme Court Review* и *Cato Policy Report*, в яких висвітлюється увесь спектр політичних та політико-економічних питань.

Інститут фон Мізеса (*Ludwig von Mises Institute*) – науково-дослідницька організація, яка об'єднує науковців, котрі висвітлюють власне бачення вирішення політичних та економічних проблем у руслі Австрійської економічної школи. Ідеї представників даної школи: Людвіга фон Мізеса (саме його іменем названий інститут), Фрідріха фон Гаска, Мюррея Ротбарда справили значний вплив на лібертаріанство загалом. Інститут Людвіга фон Мізеса був заснований у 1982 році Лоулліном Роквелом-молодшим, Бертоном Блумертом та Мюрреем Ротбардом за підтримки вдови Людвіга фон Мізеса Маргріт фон Мізес в м. Обурн (штат Алабама).

Інститут проголошує, що його метою є «бути дослідним центром класичного лібералізму, лібертаріанської політичної теорії та австрійської школи економіки» [28, с.175]. Ґрунтуючись на економічних принципах ринкової економіки, обмеженості втручання держави в економічну сферу, критиці оподаткування та монетарної політики держави, співробітники інституту не обминають увагою й політичні питання, серед яких чільне місце займає критика держави як монополіста-агресора. Більшість дослідників

інституту (Ганс-Герман Хоппе, Родерік Лонг, Хесус Уерта де Сото, Уолтер Блок та ін.) позиціонують себе як анархо-капіталісти й виступають за повну ліквідацію держави на користь приватних агенцій, які могли взяти на себе усі її функції у різних сферах суспільства. В основу критики держави науковці інституту ставлять свободу як основоположний принцип, який не сумісний із жодним державним інститутом. Окрім того, серед інших політичних напрямів дослідження Інституту фон Мізеса є: критика демократії, як недосконалої форми правління, антивоєнна політика, пропозиції щодо зміни або переформатування законодавства на основі лібертаріанських принципів тощо.

Обидва вище згадані Інститути позиціонують себе як неприбуткові організації, які функціонують за рахунок добровільних пожертв своїх членів та благодійних внесків. Для поширення своїх ідей Інститути мають власні сайти, а також проводять щорічні конференції, круглі столи та літні школи.

Наукові здобутки Інституту Катона та Інституту Людвіга фон Мізеса використовують для оформлення своїх програм та побудови стратегій дій щодо вирішення політичних питань використовують представники Лібертаріанської партії США (третьої по величині американської партії) зокрема Рон Пол, Гері Джонсон та ін.

Таким чином, сучасне лібертаріанство є явищем, яке найповніше стимулює творчість кожного індивіда та є однією з підвалин для його інтелектуальної діяльності. Інтерес до ідей лібертаріанства прослідковується в таких наукових галузях, як економіка, право, історія, психологія, біоетика, соціальна теорія і т.д. Лібертаріанство створило систему висхідних принципів, на основі яких можна приймати рішення з приводу суспільних проблем, оскільки прагнення суспільства до свободи є безсумнівним та неспинним. [47]

Цікаву спробу проаналізувати чи можливе існування лібертаріанське суспільство на практиці здійснив англійський політолог, індійського походження, Чандрен Кукатас. В своїй роботі «Дві моделі лібертаріанського

суспільства» [22] він виділив два гіпотетичні конструкти суспільства, члени якого дотримуються найголовнішого принципу лібертаризму – володіння індивідом свободою в мірі, яка не порушує свободу та право власності іншого індивіда. Перша модель отримала назву Федерація свободи, друга – Союз Свободи.

Федерація свободи керується правилом щодо недопущення жодного акту насилля щодо особистості та поважає право самовласності та право приватної власності. Члени такої моделі суспільства дотримуються принципу про недопускання нав'язування індивідом власної думки чи поглядів іншому, оскільки це є актом примусу. Однак в такому суспільстві поряд з тими, хто дотримується лібертаріанських принципів є й особи, котрі не розділяють їх. Федерація свободи терпимо ставиться до незгодних, за умови, що вони не проявляють агресії до співгромадян. Такі противники, на думку Ч. Кукатаса, будуть об'єднуватися в групи й утворювати всередині Федерації свободи своєрідні асоціації, внутрішні принципи, які вони застосовують до своїх членів, можуть бути прямопротилежні лібертаріанським (наприклад, невизнання права власності). Члени таких асоціацій можуть відкидати свободу з двох причин: вони ніколи, з народження, не були вільними; вони потрапили в умови, за яких фізично не здатні протистояти насиллю.

Лібертаріанці не зможуть застосувати жодних заходів щодо допомоги членам таких диктаторських груп, якщо вони самі не будуть посягати на їхні права. Наслідком цього відбувається наступне: лібертаріанське суспільство вже не є повністю вільним; більш того, може бути ситуація, за якої більшість членів Федерації свободи стають противниками індивідуальної свободи.

Ч. Кукатас зазначає, що для отримання свободи члени таких насильницьких організацій можуть назначати уповноважених, які б від їх імені домагалися звільнення, однак це не гарантує, що так здатні вчинити всі без виключення постраждалі, оскільки вони навіть можуть не підозрювати про таку можливість. Політолог приходить до висновку, що на практиці «Федерація свободи – це суспільство, де переважає несвобода» [22] Не

зрозуміло, чому він робить такий висновок, адже наявність значної кількості осіб, не здатних знати свої права, чи таких, які не прагнуть мати свободу не можлива, адже для того, щоб таке суспільство стало лібертаріанським, першопочатково його члени повинні вже розділяти принципи лібертаризму.

Друга модель, запропонована Ч. Кукатасом, отримала назву Союз Свободи. Таке суспільство теж базується на принципах поваги до індивідуальних прав та принципі «не-нападіння». Відмінність Союзу свободи від Федерації свободи полягає в тому, що дотримання лібертаріанських принципів є обов'язковим для усіх його членів без виключення. В такому випадку заснування груп, які пропагують несвободу є протиправним. Ч. Кукатас зазначає, що в будь-якому суспільстві є чимало осіб, релігійні чи культурні традиції яких вступають в протиріччя із лібертаріанськими ідеями, тому суспільство буде змушене відбирати право на вільну діяльність таких груп, тобто на вільний вибір таких осіб в угоду свободі інших. За таких умов Союз свободи стає суспільством, «де принцип відмови від агресії, який забороняє застосування фізичного насилля, не лише не виключає, але й передбачає втручання третіх осіб задля перешкоджання здійснення актів агресії щодо інших» [22]. Таке втручання можливе лише на законних підставах, а це означає, що будуть існувати відповідні органи, які будуть самостійно вирішувати допустимість та міру такого втручання. Політолог робить висновок, що в такому суспільстві буде існувати сильна централізована влада, а тому Союз свободи не зможе називатися лібертаріанським.

Ч. Кукатас, здійснивши такий аналіз, приходить до висновку, що «ані одна, ані друга інтерпретація головного принципу лібертаризму не сприяє розквіту свободи», а жодна інша модель суспільства, заснована на лібертаріанських принципах існувати не може, адже «дві представлені альтернативи охоплюють весь можливий концептуальний простір» [22]. Сам же мислитель надає перевагу Федерації свободи.

Методологічною основою дослідження ідеології лібертаризму стали історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний методи. Історичний метод дозволив як обґрунтувати об'єктивні передумови формування лібертаризму в якості особливого напрямку політичної думки, витоки якого сягають попередніх століть, так і розкрити особливості розвитку основних його положень протягом XX-XXI століть. Структурно-функціональний підхід дав можливість розглянути лібертаризм на основі складових теорій та прослідкувати зв'язки між ними. Системний метод допоміг здійснити аналіз даної ідеології як у контексті віднесення їх до єдиного напрямку політичної думки, так і більш широкому – через взаємозв'язок з іншими течіями суспільно-політичної думки. Порівняльний підхід дав змогу розкрити спільні та відмінні риси окремих течій лібертаріанства, які, не зважаючи на ряд характерних відмінностей, належать все ж до однієї ідеології.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Лібертаризм як ідеологія цілісно оформився та набув поширення в політичній науці саме ХХ. Це пов'язано з тим, що цей період світ динамічно змінюється, відбувається бурхливий розвиток науки та техніки, різні глобалізаційні процеси, які поряд з позитивними наслідками, призводили до політичних та економічних криз. Лібертаризм як нова ідеологія робило спробу запропонувати власне бачення подолання кризових процесів в усіх сферах суспільного життя, запропонувавши свої ідеї як орієнтири для майбутньої діяльності раціональних індивідів.

Поняття «лібертаризм» походить від лат. *libertas* — «свобода». Таке значення даного терміну повноцінно розкриває його зміст, оскільки саме індивідуальна свобода для лібертаріанців є ніби віссю осі, навколо якої вони будують свою ідеологію. Вперше термін «лібертаріанство» було вжито в 1789 році істориком Уїльямом Беншаном в роботі «Про свободу та необхідність», в якій він називає лібертаріанцями прихильників свободи дії в політиці. Згодом це поняття запозичили та розширили члени Фонду економічної свободи, котрі поширили це поняття не лише на політичну, а й на економічну сфери.

Теоретичною базою ідеології лібертаріанства виступали праці таких мислителів минулих століть, як Дж. Локк, Дж. Ст. Мілль, Т. Пейн, Д. Юм, А. Сміт, Т. Джефферсон, Г. Спенсер, Г. Торо, Л. Спунер, Б. Такер, А.Дж. Нок, Г. ді Молінарі, Ф. Бастіа та інші. В ХХ столітті для поширення та розвитку лібертаріанства найбільше зробили представники Австрійської школи економіки (Л. фон Мізес, М. Фрідман, Ф. фон Гаск), Айн Ренд, а також такі економісти як Д. Фрідман, М. та Л. Таннехілл.

Сучасна теорія лібертаріанства представлена у працях А. Хаворта, Д. Боуза, Д. Бергланда, У. Блока, М. Ротбарда, Р. Нозіка, Г.- Г. Хоппе, Р. Т. Лонга, Дж. Хосперса, Т. Махана, П. Валлентайна, Р. Хамові, Б. Догерті, Д. Нолана та інших.

Д. Боуз у своїй роботі «Лібертаріанство: історія, принципи, політика» узагальнив ряд принципів, які найповніше характеризують лібертаризм у всій повноті проявів. До таких принципів він відніс свободу, індивідуалізм, примат природніх прав, принцип «заборони на агресивне насилля», спонтанний порядок, вільне функціонування ринку, звуження функцій держави (або повна її ліквідація), верховенство права..

Таким чином, можна зазначити, що лібертаризм є суспільно-політичним явищем, яке включає в себе ряд ідейно-політичних течій, серед яких найбільшими є мінархізм, анархо-капіталізм та геолібертаріанство, які хоч і відрізняються між собою рядом положень (інколи навіть радикально), однак в своїй основі мають низку спільних принципів: свободу, індивідуалізм, примат природніх прав, ринкові механізми регулювання економічних процесів, скептичне ставлення до держави як інституту примусу тощо. Лібертаріанство неможливо розглядати лише як суто політичне, економічне чи філософське вчення, оскільки воно є результатом інтелектуальної та діяльнісної взаємодії усіх сторін людської життєдіяльності.

Лібертаризм є тісно пов'язаним із ідеологією лібералізму, а також із анархізмом. З цих двох доктрин воно увібрало в себе низку ідей, піддавши їх частковій трансформації й утвердило окремішню ідеологію. Розкрити сутність лібертаріанства допомагають ряд методів, такі як структурно-функціональний, системний, порівняльний.

РОЗДІЛ II.

РЕТРОСПЕКТИВА ПОЯВИ ІДЕОЛОГІЇ ЛІБЕРТАРИЗМУ

Перш аніж розпочати виклад основних ідей лібертаризму, необхідним є пошук та дослідження його теоретичних джерел, а також аналіз їх історичних трансформацій. Незважаючи, на те, що більшість дослідників-лібертаріанців вважають, що лібертаризм в сучасному розумінні з'явився лише в 60-х роках ХХ століття (Р. Барнетт, Д. Боуз), витоки даної течії можна прослідкувати починаючи ще із минулих століть.

Ідеї свободи, чимось близькі лібертаризму прослідковувалися ще, на думку Д. Боуза, ще у філософських вченнях Стародавнього Сходу, Давнього Китаю чи античної Греції. В той час існували лише зачатки ідей індивідуалізму, вільної особистості, наділеною природними правами, які згодом стали основою багатьох політичних ідеологій та ідейних течій.

Однак як єдиний комплекс ідей лібертаріанська думка почала оформлятися лише в Новий час. Історія зародження лібертаріанських поглядів була своєрідною боротьбою двох взаємопов'язаних, але протилежних за характером обґрунтування концепцій: «лінії Дж. Локка», яка на перше місце виводила ідею природніх прав індивідів і «лінія А. Сміта», яка апелювала до важливості індивідуальної свободи для суспільства. Поєднання індивідуальної свободи та «природнього закону» визначають й дотепер теоретичну базу лібертаріанського руху.

Англійського філософа Джона Локка справедливо вважають першим лібералом, а його ідеї, викладені в роботі «Два трактати про правління» (1690)[24] стали в подальшому основою лібертаріанського руху. Локківські ідеї щодо наявності в кожного індивіда тріади природніх прав (права на життя, свободу та приватну власність) та представницького правління здійснили величезний вплив на політичну думку не лише сучасників, але й на майбутніх вчених. На його думку, люди створюють уряд задля захисту власних прав, у випадку ж якщо він не справляється із

своїм завданням, громадяни можуть його змінити. Він вважав, що «не може діяти, опираючись лише на власний досвід... Закон природи виступає постійним керівництвом для усіх людей, для законодавців теж» [24, с. 276]. Окрім того, Дж. Локк сформулював уявлення щодо поняття приватної власності, яке лібертаріанці запозичили в автора й довели до прийнятного для них максимуму. Так мислитель вважав, що кожна людина є власником свого власного тіла, й може розпоряджатися ним на власний розсуд. Д. Боуз згодом назве його принципом «самоприналежності», за яким людина є повним господарем себе, свого життя й своєї власності.

Дж. Локк, будучи одним із засновників теорії суспільного договору, віддавав пріоритет не державі, а індивіду. Він вважав, що «природний стан» людства, який існував до появи держави, характеризувався свободою та рівністю. Філософ убачав в ньому стан повної свободи та рівності. Він зазначав, що «природний стан має закон природи, яким він керується й який є обов'язковим для усіх; і розум, який є цим законом, вчить всіх людей, які забажають із ним рахуватися, що, оскільки всі люди рівні та незалежні, постільки жодний із них не повинен завдавати школи життю, свободі або власності іншого» [24, с. 278] .

Відсутність держави, на думку Дж. Локка, не призводить до появи хаосу, беззаконня та вседозволеності, а регулюється т.зв. природнім законом, джерелом якого є не політичні утворення, а людська природа. Цей закон природи є можливим лише для раціональних індивідів, які здатні без допомоги держави будувати гармонійні стосунки між собою в усіх сферах. Такі ідеї Локка знайшли активний відгук в теорії мінімальної держави лібертаріанця-мінархіста Роберта Нозіка.

Право власності, за Дж. Локком, полягає не просто в здатності індивіда оволодіти певним об'єктом, а переноситься й на суб'єкта – самого індивіда (право на самоприналежність). «Хоч земля й всі нижчі створіння належать спільно усім людям, все ж кожна людина володіє певною власністю, яка полягає в його приватній особі, на яку ніхто, окрім нього

самого не має жодним прав» [24, с. 291]. Отже, обмеження свободи індивіда є порушенням цього права самоприналежності.

Із права на самого себе, на думку філософа, випливає й право об'єкти – результат своєї праці. Дж. Локк вважав, що якщо індивід взяв певний матеріальний об'єкт, на який ніхто не заявляв своїх прав, й доклав до нього власні зусилля, змінивши таким чином, хоч трохи попередній стан цього об'єкта, то він переходить у приватну власність самого індивіда. Особа не може отримати право власності на кожний об'єкт просто доторкнувшись до нього, оскільки кінцеве перетворення матеріальної речі повинне змінювати її суть.

В Англії погляди Локка здобули радикальне продовження в т.зв. «Листах Катона» (1721 р.) – дотепних філіпіках, які викривали та критикували політичне життя англійського суспільства, опублікованих Джоном Тренчардом та Томасом Гордоном. Якщо Дж. Локк виступав за протидію державі, у разі, якщо вона прагнути до звуження природніх прав, то «справжні віги» зазначали, що кожний уряд більшою чи меншою мірою посягає на громадянські свободи, а значить народ повинен слідувати, аби діяльність уряду завжди була обмежена.

Ліберальні ідеї Дж. Локка розвивав шотландський філософ-емпірик Девід Юм. Мислитель вважав людину соціальною істотою, яка не здатна жити без суспільного управління. Однак держава, на думку Д. Юма, є доволі пізнім інститутом, якому передували додержавний стан людства, який характеризувався емоційним прагненням індивідів знайти підтримку у собі подібних, внаслідок чого створювалися сімейні стосунки. Людина живе в суспільстві, керуючись «спільним почуттям суспільного інтересу» [91], який полягає в забороні посягання на чужу власність, підкорюючись раніше встановленим правилам, що гарантує в суспільстві стабільність. Таким чином, саме приватна власність зіграла вирішальну роль каталізатора для трансформації індивіда на шляху утворення держави.

Стосунки поміж людьми, які не є родичами один одному, Д. Юм пропонує базувати на концепції «мовчазної згоди», яка ґрунтується на спонтанній соціальній взаємодії без жодного примусу для вигоди обох сторін. «Коли ми це спільне почуття взаємної вигоди виражаємо один перед одним, й воно стає відомим нам обом, воно тягне за собою відповідні рішення та поведінку; й це по праву може бути названо згодою, або договором між нами, хоч і є укладеним без обіцянок, адже вчинки кожного з нас знаходяться в залежності від вчинків іншого й здійснюються нами з урахуванням того, що іншою стороною повинні здійснитися певні вчинки» [91, с. 541]. Таку спонтанність у соціальній взаємодії Д. Юм проектує й на економічну сферу, вважаючи її саморегулюючим механізмом, в роботу якого не варто втручатися навіть державним інститутам.

Основною роботою шотландського економіста Адама Сміта, яку часто згадували представники Австрійської школи економіки, «лібертаріанці в економіці», як таку, яка здійснила значний вплив на формування їхнього економічного мислення була робота «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) [69], в якій автор виклав власне бачення ролі держави в економічній сфері.

Головною ідеєю, яка згодом стала економічною основою лібертаризму, була теза про те, що економічна свобода передбачає вільних індивідуумів, які мають можливість добровільно обмінюватися власністю, керуючись лише власним бажанням, а не директивою уряду. Економічна система, яка регулюється лише вільними законами ринку є більш ефективною та довговічнішою та забезпечить умови для отримання більшого прибутку, аніж така, котра регулюється зовнішніми політичними факторами. Держава ж, на думку Адама Сміта, повинна лише гарантувати безпеку особистості та її приватної власності та гарантувати дотримання законів та договорів.

Апологет ринкової економіки ввів в науковий обіг поняття «невидимої руки ринку» - своєрідної метафори, яка пояснює чому, якщо людям дати

можливість виробляти та обмінюватися товарами на власний розсуд, керуючись лише власною вигодою, то користь отримають й ті люди, котрі не задіяні в такому економічному обміні [69, сс.8-9]. Головною умовою досягнення таких результатів є наявність економічних свобод: свободи вибору сфери діяльності, свободи прийняття рішень, свободи конкуренції та свободи торгівлі.

Будь-яке втручання в систему вільного ринку, навіть з благородними цілями, лише порушує його діяльність, а тому держава, на думку Сміта, повинна обмежуватися принципом невтручання, будучи лише арбітром для встановлення правил гри на ринку.

Найважливішим внеском Адама Сміта в лібертаріанську теорію була ідея «спонтанного порядку», яку детально розкрив Ф. фон Гаск та вивів за межі економічних відносин в соціальну сферу взаємодії індивідів. «Стихийний порядок» природньо виникає в процесі еволюції людських відносин за умови відсутності примусу чи контролю з боку будь-яких суспільних утворень. Якщо дозволити людям вільно взаємодіяти між собою, захищаючи при цьому їхню свободу, безпеку та приватну власність, то порядок в суспільстві виникне сам по собі. До продуктів «спонтанного порядку» в першу чергу відноситься капіталізм як ідеальна модель економічних відносин між індивідами, а також мова, грошова система тощо. Ф. фон Гаск зазначав, що основоположний принцип полягає в тому, що «організуючи ту або іншу сферу життєдіяльності, ми повинні максимально спиратися на спонтанні сили суспільства й якомога менше звертатися до примусу» [81, с.44].

Варто відзначити ідеї ще одного мислителя, які стали ідеологічною базою для лібертаріанського руху – погляди на свободу англійського філософа Дж. Ст. Мілля, які він виклав у трактаті «Про свободу» (1859) [36] та «закон рівної свободи» англійського філософа й соціолога Герберта Спенсера, розробленого ним у своїй праці «Принципи етики» [70]. Погляди вищезазначених філософів не могли залишатися поза увагою теоретиків-

лібертаріїв, оскільки давали базу для розуміння, що є індивідуальна свобода та якою є її межі.

Для Дж. Мілля свобода особистості є найбільшою її цінністю, яку індивід повинен захищати від посягання з боку державних органів, а тому вся людська історія є історією боротьби свободи й влади. При цьому загалом філософ зазначав, що ворогом індивідуальної свободи є не лише держава, а будь-який колектив, який нав'язує особистості свою волю. Суспільний розвиток мислитель вбачав в обмеженні влади та розширенні громадянських свобод.

Метою роботи Дж. Мілля був пошук принципу, який би обмежував до необхідного мінімуму легальні насильницькі дії з боку держави чи колективу щодо індивіда. Він приходить до висновку що таке втручання є виправданим лише з точки зору самозбереження індивіда. У будь-якому іншому випадку, навіть якщо мова йде про особисте благо громадянина, втручання ззовні є недопустимим. «Ніхто не має права змушувати індивіда щось робити або щось не робити лише на підставі того, що йому самому буде краще, або він стане щасливішим» [36, с.288]. Міллівське розуміння свободи як чогось «крихкого», такого, що потрібно захищати та плекати, що є найбільшим досягненням та єдиною основою самодостатнього індивіда, дуже сподобалося лібертаріям, котрі не бачили можливості появи дійсно лібертаріанського суспільства без свободи.

Ще одним автором, який додав ідей в теоретичний багаж, лібертаризму був Г. Спенсер. Його теза, що «кожна людина може робити те, що вона бажає, якщо при цьому не порушує рівну свободу будь-якої іншої людини» [70, с. 103] чи не найкраще характеризує ставлення лібертаріїв до меж свободи.. Свобода, на його думку, не може звужуватися расовими, статевими, релігійними чи майновими відмінностями індивідів. Суспільна свобода є можливістю розвивати свої здібності, не перешкоджаючи при цьому тому, щоб інші робили те ж саме. Роль держави при цьому зводиться до охорони прав індивідів в здійсненні «закону рівної

свободи», в його захисті проти будь-якого зовнішнього примусу чи насилля.

Ліберальні погляди на свободу й індивідуалізм Дж. Мілля та «закон рівної свободи» Г. Спенсера в подальшому оформилися в т.зв. «принцип ненападіння», який являє собою етико-філософське підґрунтя лібертаризму.

Американська революція була наступним кроком в становленні та поширенні лібертаріанських ідей. Так, анархо-капіталіст Мюррей Ротбард зазначав, що «американські революціонери були пронизані вірою в лібертаріанські принципи – ідеології, які стимулювали їх віддавати своє життя та майно боротьбі з посяганням на їх права та свободи з боку Британської імперії» [58, с.14], а сама Американська революція була явищем «не лише ідеологічним, а була наповнена відданості лібертаріанським переконанням та принципам» [58, с.14]. Ліберальні витоки революції були розроблені англійським мислителем Томасом Пейном та «батьками-засновниками США» (Томасом Джефферсоном, Джоном Адамсом та Бенджаміном Франкліном).

На думку М. Ротбарда, історики тільки зараз усвідомили, що саме Американська революція була явищем не просто ідеологічним, але сповненим відданості лібертаріанським переконанням і принципам. Американські революціонери, як зазначав анархо-капіталіст, були пронизані вірою в істини лібертаріанства – ідеології, яка спонукає їх віддати своє життя і власність боротьбі проти посягань на їхні права і свободи з боку уряду Британської імперії.

Серед теоретичних джерел лібертаріанства, як в першу чергу течії, яка сформувалась, теоретично укріпилась та поширилася на увесь світ з американського континенту, були такі основоположні документи як «Декларація незалежності США» (1776) [16], Конституція США (1787)[140] та «Білль про права» (1789)[140]. Декларація про незалежність, написану під керівництвом видатного американського політичного діяча Т.

Джефферсоном в 1776 році, де було викладено величезна кількість ліберальних та лібертаріанських ідей.

У цьому документі основою політичного життя суспільства проголошується три фундаментальних положення: наявність у кожного індивіда природніх прав, які не можуть бути відчужуваними жодним авторитетом; пріоритет особистості над державою (урядом); можливість змістити уряд, у разі нездатності останнього захистити їхні права й свободи. «Ми вважаємо самоочевидними істинами, що всі люди є рівними; що вони наділені Творцем певними невідчужуваними правами; що серед цих прав – життя, свобода й стремління до щастя. Що для захисту цих прав люди засновують уряди, які отримують справедливу владу лише за згодою підданих, що коли уряд в будь-якій сфері стає руйнівником цих цінностей, люди мають право змінити або змістити його» [16].

Лібертаріанство неможливо уявити без того, що в західній культурі було названо традицією «природніх прав», а тому документ, який є своєрідним вмістилищем усієї сукупності аксіологем людського існування, є основою для конституцій інших країн.

Перші 10 поправок до Конституції США, які згодом неофіційно були названі «Біллем про права», які закріплюють, уточнюють та розширюють основні права й свободи громадян. Так, 1 стаття закріплює свободу віросповідання, свободу слова та друку; 2 поправка дозволяє зберігати та використовувати зброю (ця поправка в свій час була досить революційною, а на даний момент викликає активну підтримку лібертаріїв); стаття 5 визначає, що винним у злочині можна вважати лише після постанови Суду Присяжних; стаття 8 утверджує заборону накладання надмірних податків [16].

Одним із напрямів державної політики XIX століття, які найбільше відповідають лібертаріанським поглядам, був принцип невтручання в справи інших країн, а також засудження війни, особливо за інтереси інших держав. Такі ж тези відстоюють й сучасні лібертаріанці (Г. –Г. Хоппе, Д.

Бергланд), а також втілилися в програму Лібертаріанської партії США (1971).

Варто зазначити, що з точки зору лібертаріїв, «Декларація незалежності» та Конституція США є неоднаковими по значенню, оскільки були написані з двома різними цілями. Так, Декларація, метою якої було проголошення припинення колоніального гніту Англії, була документом повністю насиченої лібертаріанським духом, тоді як Конституція була створена задля більшої централізації уряду та стягнення податків, тобто її метою було упорядкування політичного та економічного життя держави. Загалом, такий ідейний розрив між документами, які проголошують незалежність колишніх колоній від метрополії та подальшими конституціями цих держав спостерігається й в історії інших країн, зокрема й України.

Грунтовні ідеї були викладені в роботі американського мислителя Т. Пейна (1737-1809) «Здоровий глузд» (1776) [49], в якій він протиставив суспільство та державу, зазначаючи, «що суспільство створюється нашими потребами, а уряд – нашими вадами; перше допомагає отриманню нами щастя..., друге – заважає йому, породжуючи розбрат» [49, с.21].

Суспільство, на його думку є благом, тоді як уряд лише «необхідним злом», яке часто є нестерпним. Окрім того, Т. Пейн вважав, що індивід вступає в суспільні відносини лише з метою їх забезпечення, однак поступаючись на користь держави деякими своїми правами, він назавжди закріплює за собою основоположні права на життя, свободу та щастя. Важливим механізмом розвитку суспільства Т. Пейн вважав вільний ринок, який виступає об'єднувчим елементом для суспільства.

Крім вище зазначених ідей, лібертаріанці схвально відгукувалися про діяльність Т. Пейна як ревного аболіціоніста, котрий закликав звільнити всіх рабів, а також надати права корінним жителям американського континенту. Погляди Пейна щодо того, що кожний народ має право встановлювати те правління, яке він сам бажає, поширилися на радикальні

заклики щодо здобуття Північною Америкою повної незалежності від Англії.

З часом погляди та діяльність «батьків-засновників» та інших аболіціоністів призвели до проголошення в 1776 році «Декларації незалежності», де так само утверджувався примат природніх прав кожної людини та можливість кожного народу протидіяти згубній діяльності уряду та змінювати його. Важливість Американської революції в становленні лібертаризму підкреслював і Мюррей Ротбард, який писав, що «сьогодні лібертаріанці є єдиними справжніми спадкоємцями Джефферсона, Пейна, Джексона й борців за відміну рабства» [62, с.7].

Більшість лібералістів пропагували принципи обмеженого правління, яке хоч і слід контролювати та змінювати в разі необхідності, яке все ж є необхідним для гарантії прав та свобод громадян. Однак частина вчених-економістів (Густав де Молінарі, Фредерік Бастіа) ще в другій половині XIX висунула ідеї, які згодом стали підвалинами однієї з основних течій лібертаризму – анархо-капіталізму.

Густав де Молінарі (1819-1912 рр.) – бельгійський економіст є автором «Виробництва безпеки» [37] - праці, яку М. Ротбард назвав «першою репрезентацією анархо-капіталізму в історії людства»[37, с.3]. Крім того, його іменем названий дослідницький інститут, заснований видним лібертаріанцем Родеріком Лонгом. Густав де Молінарі вивів основні положення щодо критики держави, як ворожого по відношенню до особистості інституту та обґрунтував їх. Г. де Молінарі зазначав, що для кращого розуміння причин появи держави, її функцій та меж втручання в особистий простір її громадян необхідно визначити спосіб появи суспільства як такого.

Аналізуючи психологічні (особистий інтерес) та економічні (прагнення до постійного безперешкодного обміну плодами своєї праці) стимули спільного проживання індивідів, Г. де Молінарі приходить до висновку, що суспільство утворилося природнім шляхом. Метою

суспільства, на думку вченого, є задоволення основних потреб особистості, в першу чергу в безпеці та недоторканності матеріальних результатів власної праці. Для того, аби мати хоч якісь гарантії, що вищезгадані потреби будуть реалізовані люди створили інститут, який мав би легальні ресурси для цього – державу. «.. звідси й створення інститутів, ціль яких – гарантувати кожному можливість мирно розпоряджатися власною особою та власними благами. Такі інститути були названі державами» [37]. Для задоволення своїх потреб у безпеці людство, на думку де Молінарі, навіть готове віддати більшість своїх прав та матеріальних ресурсів.

На перший погляд здається, що задоволення потреб у безпеці, здійснене державою є оптимальним та немає альтернатив, які могли б в повному обсязі забезпечити їх. Однак, на думку Г. де Молінарі, це не так. Вчений обґрунтовує власне бачення ролі та місця держави в процесі захисту потреб особистості, критикуючи її монополізм та виступаючи за здійснення даних функцій на конкурентній основі. Будучи в першу чергу економістом, Г. де Молінарі виводить політичні засади функціонування держави з політичної економії. Він зазначає, що як для раціонального задоволення суто економічних інтересів індивіда необхідним є вільна конкуренція на ринку, так і для «виробництва» безпеки необхідним є плюралізм інститутів, які можуть забезпечити її. Він робить цікавий висновок, що «...жодна держава не має права перешкоджати іншій державі вступати в конкуренцію з нею або заставляти споживачів безпеки звертатися за цим благом виключно до неї»[37].

Таким чином, він прирівнює безпеку до товару, за виробництво якого повинні змагатися його виробники – держави, а споживачі (громадяни) можуть самостійно обирати, де цей товар «придбати». Однак в сучасному світі, зазначає Г. де Молінарі, виробництво безпеки ґрунтується в першу чергу на принципах монополії (монархії) та комунізму (республіки), а не на вільній конкурентній основі. Кожна держава прагне монополізувати

«виробництво безпеки» для громадян, опираючись при цьому на силу та її провідника – війну.

Монополія на безпеку породжує всі інші види монополії. У разі, коли споживачі (громадяни) стануть сильнішими за виробника (державу), вони зможуть перейняти на себе «виробництво безпеки» на принципах плюралізму. Абсолютизуючи кожний із вищезазначених принципів, людство неминуче прийде до режиму терору. Альтернативою, на думку Г. де Молінарі, як уже зазначалося, є вільний ринок безпеки. В залежності від території, кількість виробників буде змінюватися (на невеликих територіях буде достатньо одного, на великих – багато), й всі вони будуть брати за основу свободу як рушій та одночасно обмежувач їх діяльності – це будуть «монархії без монополії та республіки без комунізму» [37].

Г. де Моллінарі зазначав, що приватні компанії можуть надавати послуги із захисту населення набагато дешевше, ефективніше та з більшою моральною віддачею, аніж держава. Будучи апологетом існування вільного ринку без держави, він вперше ставить запитання: якщо індивідуальна ініціатива є важливішою за державу, чому виробництво безпеки є лише державною монополією. Г. де Моллінарі розглядає суспільство з двох боків: як штучний продукт, створений законодавцями та як природний порядок, який керується природніми незмінними законами, які не можуть бути змінені на вимогу правлячої еліти. На думку економіста, індивід не може самостійно задовольняти свої потреби, а тому природній інтерес кожного в налагодженій співпраці з майбутньою вигодою є рушійною силою для появи суспільства саме як природнього елементу, який не може залежати від зовнішніх сил.

Ще далі в критиці монополізму та агресивності держави йде французький економіст Фредерік Бастіа (1801-1850), якого Леонард Рід назвав своїм героєм, здатним чітко «бачити» крізь політичний туман. Він, продовжуючи локківську традицію індивідуальних прав, наділяє останні визначними якостями у творенні індивіда, зазначаючи, що «Життя, здібності,

виробництво – іншими словами, індивідуальність, свобода, власність – це Людина» [4]. На його думку, життя, свобода й власність як окремі індивідуальні характеристики, існували ще до появи закону й виступали стимулом для індивідів установити його та слідувати його вимогам. Законом Ф. Бастія називає колективну організацію індивідуального природного права на законний захист від посягання на нього. Така колективна організація створюється індивідами з метою захисту власних прав, в тому числі й силовому.

На думку економіста, якби суспільство ґрунтувалося на законності, то в ньому б було «простий, легко сприйнятливий, економічний, обмежений, недеспотичний, справедливий й стійкий уряд... незалежно від його політичної форми» [4]. За умови такого уряду, держава була б бажана для кожного громадянина, будучи лише гарантом його безпеки та збереження власності.. Невтручання держави в приватні справи громадян дозволило б суспільству розвиватися, дотримуючись природньої логіки. Однак, нажаль, у світі закон, як констатує економіст, перевищує свої функції, використовуючись державою для скасування правосуддя, експлуатації свободи особи та її власності. Таким чином, держава перетворює законний захист у злочин, який протиставляється грабіжницьким устремлінням уряду. Причиною такого переродження закону є природні устремління людей задовольняти свої потреби не справедливою працею, а розбоєм. «Ніщо не обіцяє суспільству більшого зла й більших змін, аніж перетворення закону в знаряддя грабежу» [4]. Наслідками такого перетворення є розмивання кордонів між справедливістю та несправедливістю, що веде до деградації людської особистості, яка змушена або втратити свої моральні переконання, або зневажати закон.

Недобросовісні урядовці, на думку Ф. Бастія, користуються слабкою людською природою й наділяють розбій, рабство, монополію характеристиками справедливості, узаконюючи його. Ще одним недоліком держави, на думку мислителя, є загальне виборче право, яке насправді є ілюзією, адже частина суспільства законами позбавлена права голосувати.

Розбій державою зводиться в ранг законного, перетворюючи постраждалого від таких неправоправних дій в злочинця. Така держава використовує арсенал різноманітних служб задля збереження свого права обкрадати власних громадян. Законний грабіж здійснюється державою різними способами, до яких належать встановлення тарифів, протекціонізм, пенсії, пільги, прогресивне оподаткування, встановлення мінімальних заробітних плат, гарантування робочих місць тощо (все те, що, як вважає економіст, уособлює собою соціалізм). Єдиним способом установити справедливе, мирне суспільство, як вважав Ф. Бастіа, є викорінення розбою з законної практики держави. « Коли частина майна передається від особи, яка володіє ним – без його згоди або відшкодування – кому-небудь, хто ним не володіє, то я заявляю, що власність піддали насиллю; акт грабежу відбувся» [4]. Перевагою держави є й те, що вона може не просто однією «рукою» брати, а другою віддавати, а й, у випадку якщо це буде їй вигідно, й залишати це собі, не лише частково (у вигляді податків, наприклад), а й повністю. Двоїстість держави, яка з одного боку грабує певну частину своїх громадян й одночасно збагачує іншу. «Держава – це величезна фікція, за допомогою якої всі намагаються жити за рахунок усіх»[5,с.12].

Ф. Бастіа виступає проти насильного зрівняння державою всіх громадян, штучної рівності, оскільки така процедура вимагає відбирання власності в одних задля передачі її іншим. Він вважає, що якщо закон діє таким чином, то він є інструментом грабежу, він стає посередником між тираном та жертвою, діючи в інтересах першого.

Держава, заснована на такому «переродженому» законі зацікавлена в розширенні агентів, які здійснюють такий узаконений грабіж, створюючи нові управлінські органи. Така діяльність вигідна державі й задля розширення власних повноважень, спрямованих на всеохопний контроль населення.

Загалом, Ф. Бастіа, підводячи підсумок аналізу закону та держави, стверджує, що держава повинна бути «суспільною силою, встановленою не для того, щоб слугувати громадянам знаряддям утисків та взаємного грабежу, а,

навпаки, для того, щоб полегшити кожному його існування й сприяти появі царства справедливості та безпеки» [4]. Він протиставляє суспільство й державу, оскільки їхні цілі є протилежними: суспільство прагне якнайбільше матеріальних благ й відсутності податків, тоді як держава не здатна забезпечити відповідний обсяг благополуччя всім й не може відмовитися від засобу власного збагачення – податків.

Ф. Бастіа у своїх працях відкидав помилки протекціонізму та соціалізму, стверджуючи при цьому першооснову саме економічну складову людського життя, оскільки саме економіка є близькою до гармонії. Він встановив принцип, що всі легітимні економічні інтереси є гармонічними, адже виступають за свободу та відповідальність, та здатні вирішити низку соціальних проблем. Він підтримував думку А. Сміта, що найкращий спосіб вирішити економічні проблеми – встановлення свободи в суспільстві, оскільки всі людські інтереси є не антагонічними, а навпаки – взаємопов'язаними, адже кожний член суспільства навіть неусвідомлено зацікавлений в процвітанні іншого. Ф. Бастіа пише: « Ми побачили, що зерна соціальної гармонії – свобода та приватна власність, й ми бачимо, що соціальні протиріччя є нічим іншим як розвитком двох антагоністичних принципів – насилля та розбою» [5, с.14]. Для нього лише свобода є гарантом втілення суспільних інтересів в життя.

Значний вплив на ідеологів лібертаріанства справили представники анархо-індивідуалістичної течії в США (XIX століття). Анархо-індивідуалізм є складовою анархізму, який поряд із відкиданням будь-якого політичного, економічного авторитету, визнає кожну людину незалежним індивідом, який має можливість діяти на власний розсуд, не піддаючись примусу з боку зовнішніх сил. Американський анархо-індивідуалізм виник на початку XIX століття й представлений такими громадськими діячами, як Генрі Торо, Джосайя Уоррен, Бенджамін Такер та Лісандер Спунер. Погляди Анархо-індивідуалісти США базувалися на

ідеях батьків-засновників США, ідеях Просвітництва, американській соціально-економічній думці того часу.

Деякі позиції анархо-індивідуалістів щодо індивідуального суверенітету, примату природніх індивідуальних прав, визнання держави знаряддям насилля та експлуатації з подальшим заклик до її ліквідації, можливість замінити державу добровільними договірними організаціями, були перейняті в майбутньому лібертаріанцями, в першу чергу анархо-капіталістами (Мюрреєм Ротбардом та Девідом Фрідменом). Так М. Ротбард в своїх працях не раз відзначав Б. Такера та Л. Спунера як своїх натхненників. [58]

Генрі Д. Торо – американський громадський діяч, аболіціоніст та розробник ідей анархізму, погляди якого були першою серйозною спробою подолати суспільну кризу ХІХ століття, конфлікт між двома «світами» - американським аграрним Півднем та капіталістичною Північчю. Однією із найвідоміших праць Торо варто назвати роботу «Громадянський непослух» (1849) [74], яку М. Ротбард назвав своїм «дороговказом», а самого Торо називав одним із своїх «великих інтелектуальних героїв» [57, с.6]. Найзначнішим для лібертаріїв є саме антиетатистські ідеї Торо та його прагнення звужити функції державних органів.

Свій ідеал Генрі Торо сформулював тезою : «Найкращий уряд той, який не керує взагалі» [74] й висловлював сподівання, що з часом людство втілить цю тезу на практиці. Він не відкидав уряд взагалі, однак прагнув до його кардинальних змін, які він називав покращенням. Головним завданням уряду є «не заважати людям в стосунках один з одним» й саме обмежуючись такою формулою він є найефективнішим.

Критика держави Г. Торо пояснюється його обстоюванням свободи особистості, яка є необхідною складовою всебічного розвитку індивіда, як джерела будь-якої влади. Він активно відстоював пріоритет індивіда перед державою, підкреслюючи, що «доти не буде дійсно вільної та просвітленої держава, доки вона не признає за особистістю більш високу та незалежну

силу, джерело її власної сили та влади» [74, с.8]. Г. Торо вважав, що ідеальна держава поважає індивідуальність кожного її громадянина, незалежно від його суспільного статусу.

Воля більшості, на думку мислителя, наділяє державу в особі її представників дозволом на управління суспільством, не тому, що вона є більш досконалим чи ефективним утворенням, а тому, що вона володіє фізичною силою в особі своїх же громадян, котрі служать в армії, поліції, пенітенціарній службі [42, с. 287]. Крім того, держава експлуатує й інтелектуальну частину населення (філософів, політичних та релігійних діячів), змушуючи їх «виробляти» такі ідеї та думки, які б легітимізували владу та виправдовували її діяльність. Однак, як зазначає Г. Торо, більшість не може правити справедливо, оскільки не звикло критично оцінювати вимоги владних структур.

Закон ніколи, на думку мислителя, не зробив когось із людей більш достойним чи справедливим, а, навпаки, люди, слідуючи його положенням здійснювали злочини та акти насилля. Лише невелика кількість індивідів здатна, плекаючи ідеї справедливості, повстати проти держави, зазнаючи при цьому гонінь з її боку. Тому, зазначає Г. Торо, людина повинна брати на себе відповідальність діяти лише на основі власного розуміння, що є правильним, а що ні, а не керуючись установленими урядом приписами [42, с. 287].

Сучасний йому уряд в США Г. Торо вважав ворожим суспільству, мотивуючи це тим, що він підтримує рабство й пропонував протидіяти такому уряду ненасильницькими методами, які він назвав «громадянським непослухом» (Civil Disobedience). Одним із шляхів такої неагресивної протидії Торо вважав невиконання податків, які він сам відмовився платити, за що був навіть заарештований та відправлений до в'язниці. За словами Н. Є. Покровського «відмова від виплати державних зборів та податків була для Торо певною формою протесту проти політики уряду, яка фактично заохочувала рабство негрів й війну в Мексиці» [27, с.75]. Така

спроба підірвати систему оподаткування в майбутньому отримала підтримку в з боку анархо-капіталістів, які вважали податки ще одним виявом монополізму держави та виступали за повну їх ліквідацію.

Ще одним із широко відомих американських анархо-індивідуалістів ХІХ століття був Джосайя Уоррен (1798-1874) – музикант, винахідник, письменник, видавець першого анархістського журналу «Мирний революціонер». Його ідеї справили значний вплив на іншого анархо-індивідуаліста – Бенджаміна Такера, який в свою чергу був авторитетом для багатьох лібертаріїв. Дж. Уоррен відомий як автор концепції «індивідуального суверенітету», яку він обґрунтовував, роблячи спробу пояснити зв'язок індивідуального та колективного в суспільстві. Під таким «суверенітетом» Уоррен розумів автономність, окремішність, несхожість людей між собою, незалежність їх в стосунках із собі подібними. Такий індивід, наділений суверенітетом має право самостійно розпоряджатися власним життям та діяти на свій розсуд. «Відключення всіх інтересів й надання кожному можливості бути абсолютним деспотом або сувереном над своїми власними силами на власний розсуд – єдине рішення, яке заслуговує на увагу»[102, с. 63].

Кожна людина, на думку Уоррена, від природи наділена характерними особливостями, які «формують» її внутрішній світ й визначають реакції на зовнішні виклики й наділяють її притаманною лише їй індивідуальністю, яка є непорушною та невідчужуваною. Така індивідуальність породжує «абсолютний суверенітет людини», який і диктує рівень взаємодії «індивід-колектив(суспільство)» [138] Невідчужуваність суверенітету порушується, на думку мислителя, спробою більшості на законодавчому рівні диктувати свою волю меншості, навіть якщо меншість – одна людина. Колектив не може нести відповідальність за рішення, які він приймає, щоб вирішити ту чи іншу проблему, оскільки відповідальність може бути лише індивідуальною.,

а тому й пріоритет повинен надаватися кожному окремій особі перед певною групою або усім суспільством. Однак, це не означає, що для Дж. Уоррена індивіди змушені жити самотнім життям, бути ізольованим один від одного. Він вважав, що співпраця та кооперація незалежних індивідів, заснована на «свободі різнитися» є основою суспільства, заснованого на індивідуальному суверенітеті [104].

Джосайя Уоррен критикував державу як насильницький інститут, який побудований на підкоренні волі одних людей іншим, що суперечить ідеї індивідуального суверенітету. Вона виникла з необхідності задовольнити потребу людей в безпеці та захисті, однак згодом почала подавляти волю своїх творців. Філософ стверджував, що будь-яка держава тримається на насиллі, війнах та грабежах, а тому ілюзією є впевненість населення в тому, що вона зможе гарантувати безпеку своїм громадянам. Саме розвиток людської індивідуальності призведе до ліквідації, з часом, примусової влади. Дж. Уоррен визнавав за людьми право на повстання та повалення деспотичної влади, яка нічим не краще звичайного злочинця, який посягає на життя чи майна іншого.

Запорукою протидії загарбницькій діяльності державних органів, на думку Дж. Уоррена, є обстоювання свободи як найвищої ідеї. «Свобода або суверенітет держави або нації повинні складатися із суверенітетів осіб, які складають державу або націю....ніколи не було процвітаючої нації, де кожна людина б знемагала» [107]. Єдиним обмеженням свободи прояву права на суверенітет є право на суверенітет іншої людини, а не воля колективу чи держави.

Таким чином, акцент на індивідуальності кожного, ролі свободи в житті кожного, примат індивідуального над колективним, відстоювання права особистості на невтручання в своє життя та діяльність, критика держави як агресора та деспота - всі ці ідеї знайшли чималий відгук в

концепціях лібертарних авторів. Дж. Уоррен перший із всіх політичних мислителів в утвердив пріоритет індивіда над колективом чи державою, що по суті й стало згодом основою всього лібертаріанського руху,

Бенджамін Такер (Benjamin Tucker) (1854-1959) – громадський діяч, активний прихильник жіночних прав та віротерпимості, також здійснив значний внесок в розробку ідей анархо-індивідуалізму, а згодом і лібертаризму. Найбільшим його внеском в суспільно-політичну думку США було те, що він зміг об'єднати різнорідні анархічні ідеї в єдину програму анархо-індивідуалістичної течії. [42, с. 288] Основну масу робіт Бенджаміна Такера становлять статті, опубліковані ним в журналі «Ліберті» («Liberty»), який був об'єднавчим журналом для всіх анархо-індивідуалістів, видавцем і редактором якого він і був з 1881 по 1908 рік, а також в компілятивній роботі «Замість книги: Написано людиною, занадто зайнятою, щоб писати книгу» (1893-1987 рр.), куди ввійшли найвідоміші його статті, присвячені політичним, економічним та соціальним питанням.

Б. Такер приділяв увагу визначенню природи держави та її місця у взаємозв'язку із індивідом та суспільством. Мислитель вказував на те, що анархісти визначають сутність держави через призму, по-перше, притаманної їй агресивності та прагнення до нападу на й, по-друге, крізь презумпцію верховної влади над певною територією задля пригнічення та закабалення своїх підданих [6]. Такер зазначав, що функцію захисту громадян від поневолення із зовні, держава перейняла на себе з метою створення в населення ілюзії своєї позитивності та доцільності в суспільстві, тоді як насправді єдиною її метою є власне посилення та розширення можливостей для загарбання та поневолення не лише своїх громадян, а й жителів інших держав.

Тому анархісти, й Такер зокрема, вважають, що «не захист є ознакою держави, а напад й посягання» [71 с.7]. Для Такера слова

«напад», «захоплення» й «управління» є синонімами, а тому претензія держави на раціональне управління маскує собою звичайне прагнення до агресивної монополії. Б. Такер закликав перетворити державу із необхідного зла в зло не необхідне. А мету сучасного йому суспільства вбачав в боротьбі з державою, яка «...принижує чоловіка, проститує жінку, розбещує дитину»[71] прагнучи накласти пути не лише на діяльність людини, а й на її думки та почуття.

Громадський діяч вважав, що людство історично прийшло до розуміння того, що воно основним елементом, на якому повинні базуватися стосунки всіх членів суспільства є суспільний договір, або соціальний закон, який визначає індивідуальну свободу кожної особистості необхідною умовою гармонійного суспільного устрою та виключає будь-яке агресивне посягання на неї. Загальноприйняту теорію суспільного договору, запропоновану контрактивістами Такер відкидає, оскільки цей «метафізичний документ» перетворює одну сторону на раба, чия індивідуальність інша сторона (держава) придушує [71]. Крім того, такий суспільний договір є обов'язковим для виконання лише сторонами, які його підписали, а оскільки їх вже немає в живих, то він взагалі є фікцією. Такер зазначав, що якби держава дійсно була добровільним об'єднанням, то вона б давала можливість громадянам вирішувати чи підкорятися її органам, чи вийти з її складу. [6]

Такер визначає, що максимум індивідуальної свободи людини взаємокорелюється із максимумом індивідуальних свобод інших особистостей, без яких перетворюється в пустий звук. З цього слідує, що держава як втілення нападницьких та загарбницьких стремлінь є ворожою суспільству. А оскільки суспільство є важливим елементом індивідуального життя та розвитку, «... відносини держави до індивіда й індивіда до держави повинні ґрунтуватися на ворожнечі, яка припиниться лише із зникненням держави». [71].

Функції держави як гаранта стабільності, безпеки та порядку в суспільстві Б. Такер (як всі анархісти) пропонує передати, наприклад, охоронному союзу, який би ґрунтувався на добровільній згоді його членів. Такі союзи, перейнявши на себе повноваження державних органів матимуть можливість слідкувати за порядком в суспільстві та протидіяти деструктивній поведінці окремих осіб. Саме така стратегія паралельних інститутів показала, яким чином суспільство може вирішити проблему невиконання державою своїх функцій. Як ми бачимо, з часом таку альтернативу державі, перейняли та розширили анархо-капіталісти.

Відкидаючи ідею суспільного договору Ж.-Ж. Руссо, Б. Такер, вслід за анархістами, зазначав, що індивіди здатні самотійно укладати договори, які відповідають їхнім інтересам. Ці договори можуть стосуватися навіть таких аморальних видів людської діяльності, як лихварство, проституція чи продажу спиртних напоїв тощо. Держава як сторона договору є ненадійною, оскільки може в будь-який час відмовитися від своїх обов'язків й порушувати права іншої сторони. Замість держави, на думку Г. Торо, повинна прийти нова система взаємовідносин, основою якої є кооперація та взаємодопомога громадян задля загального благополуччя. [42] Головним методом протидії державним зазіханням Б. Такер вважав пасивний спротив, який полягає, в першу чергу, в невиплаті податків та цілеспрямованому ігноруванні різних закликів та пропозицій держави щодо вирішення різних питань. Якщо активне збройне протистояння держава здатна придушити силою, то «мовчазний» спротив всього населення приведе її до краху.

Окрім того, Б. Такер у статті «Державний соціалізм та анархізм»[72] порівнював державний соціалізм із соціалізмом

анархістського типу. Якщо перший тип соціалізму (теоретиком якого був К. Маркс) він критикував за всеохоплююче втручання держави в економіку та повний контроль за виробництвом, то другий тип він вважав відповідним ідеям індивідуальної свободи. Ліквідація держави приведе до розвитку анархічного соціалізму, який базується на свободі конкуренції в будь-якій сфері людської діяльності. Обмеження конкуренції рядом монополій: грошовою, земельною, тарифною (податковою) та патентною веде до спотворення державою начал вільної економічної діяльності, яка бере за основу право індивідуального суверенітету, ідею якого Б. Такер запозичив в Дж. Уоррена.

Близький йому тип соціалізму Б. Такер називав, слідом за журналістом та істориком Ернестом Лезіньом, - лібертарним, науковим, творчим, таким, який дає можливість всім бути рівними, самодостатніми, щасливими на власний розсуд в бездержавному безкласовому суспільстві через соціальний прогрес та мирну спільну діяльність [72]. Такер пропонував змінити ринок на основі власного розуміння економічної справедливості, а саме: брати за товар ціну, яка відповідає собівартості товару та праці, затраченої на його виробництво й нічого понад це. Така економічна діяльність не призведе до збагачення одних й зубожіння інших членів суспільства. Однак на відміну від лібертаріанців, які захищають саме капіталізм, як основу ефективної економіки, Такер та інші анархісти відстоював соціалізм, який базується на свободі від експлуатації капіталістів та правильному, з їх точки зору, розумінні права власності [72]. Така відмінність у розумінні співвідношення вільного ринку й капіталізму, за словами лібертаріанця Ротбарда, завадило йому назватися індивідуальним анархістом [144, с.430].

Таким чином, в концепції Б. Такера поєднуються два начала: соціалізм та лібертаріанство. Лібертаріанець Р. Лонг, зазначав, що між Б. Такером й такими лібертаріями як Г.-Г. Хоппе чи Девід Фрідмен є більше спільного, аніж відмінного й відносить мислителя до лібертарної традиції суспільно-політичної думки[129].

Його думку підтримує інша прихильниця лібертаріанства Венді МакЕлрой, яка зазначала, що антикапіталізм індивідуального анархізму не є ідеологічним бар'єром у його позиції щодо сучасного лібертаріанства, оскільки «Індивідуальні анархісти віддали пріоритет вільному ринку й праву на контракт – саме це зробило їх лібертаріанцями, а не соціалістами» [133, с. 293]. Отже, зважаючи на його своєрідне використання терміну «соціалізм», ентузіазм Б. Такера щодо суверенітету особистості, неприборканої конкуренції на вільному ринку і приватної власності (навіть якщо він обмежив її) робить його важливим попередником сучасного лібертаріанства. Велика частина словникового запасу, використаного лібертаріанцями для пояснення філософії свободи, простежується безпосередньо у Такера. [132]

Ще одним представником індивідуального анархізму, який сприяв становленню та розвитку лібертаріанства, був Лісандер Спунер (Lysander Spooner) (1808-1887 рр.) – відомий американський філософ, теоретик права та аболіціоніст. Його найвідомішими працями були «Суд присяжних» (1852), «Неконституційність рабства» (1860), «Не зрада» (1870), «Природне право» (1882) та інші. Праця «Не зрада», була написана після перемоги Північних Штатів в Громадянській війні в США.

Будучи правознавцем, Л. Спунер приділяв значну увагу ідеї природнього права, яку він охарактеризував як «науку про справедливість», тобто « ... науку про всі права людини, про всі права особи на індивідуальність й власність, ...на життя, свободу й прагнення до щастя» [154, с.31]. Будь-який закон, на його думку, будь-яка Конституція, повинні ґрунтуватися на принципі першорядності природніх прав індивіда

як прояву природньої справедливості, інакше вони повинні бути визнанні нелегітимними та протиправними. Анархіст вважав, що ці права є природженими й невідчужуватними, не залежать від статі, кольору шкіри та віросповідання. Зважаючи на таке трактування природніх прав, Спунер критикував політику Реконструкції Півдня, зазначаючи, що раби повинні мати такі ж права, як і ті, хто їх звільнив. Конституція США теж, на думку Спунера, вступає в протиріччя із природнім законом, (в першу чергу це стосувалося того, що в ній взагалі не згадувався інститут рабства), а тому система державної влади в Америці є нелегітимною, внаслідок чого дотримання її положень є не обов'язковим.

Л. Спунер вважав, що державна влада повинна базуватися на одностайній згоді усіх членів суспільства, а Конституція не дає вказівок, що така згода була отримана від усього народу. Розуміючи, що навіть за демократії згоди всіх досягти неможливо, Спунер критикував її як інструмент, який, як пригнічує волю меншості. Якщо держава прагне насиллям забезпечити згоду всіх громадян, то позбавляється морального права вимагати від громадян служити собі. Спунер вважав, що держава й природній закон є несуміними поняттями, а тому індивід може ігнорувати вимоги держави[153].

Окрім того, Л. Спунер відзначав, що в Конституції взагалі немає твердження, що повинна правити більшість, оскільки Конституцію укладали та підтримували в той час менша частина американського суспільства, а тому спроба підкорити волю меншості волі більшості нівелює законність основного документу держави. Анархо-індивідуаліст вважав, що Конституція має юридичну силу лише по відношенню до людей, котрі її підписували, а не щодо всього населення. Конституція є договором, й як будь-який договір він може бути розірваний в односторонньому порядку (з боку незгодного індивіда), а тому заставляти громадян примусово виконувати її положення є неприпустимим актом насилля, якому індивід має право протистояти [138].

Л. Спунер вважав, що загальна згода народу, яка робить уряд легітимним, не завжди базується на таких видах діяльності, як участь в голосуванні, сплата податків, оскільки кожний індивід має власне бачення того, яким чином висловити свою згоду на правління того чи іншого уряду. Отже, як стверджував мислитель, «загальноприйнята практика вважати всіх, хто не погоджується з ідеалами США або політикою американського уряду зрадниками є недопустимою та вступає в протиріччя із законом справедливості» [154]. Він зазначав, що такого індивіда можна назвати ворогом держави, але в жодному разі не відступником чи ренегатом. Держава, створена на добровільній згоді всіх членів, стає подібною до суду присяжних, які не можуть не прийняти одностайного рішення з приводу будь-якого питання. Сам суд присяжних Спунер вважав бастіоном захисту індивідуальної свободи від зазіхань влади та арбітром в суперечках між суспільством та державою.

Таким чином, значна увага, яку Лісандер Спунер приділяв важливості усвідомлення необхідності дотримання природніх прав, без якої законність влади є сумнівною вплинули на лібертаріанців, які були апологетами природніх прав.

Важливим внеском в ідеологію лібертаріанства була також праця німецького соціолога та економіста Франца Оппенгеймера (1864-1943) «Держава» (1907) [58]. Він вважав, що в кожному суспільстві існує лише два види методів, за допомогою яких люди можуть отримувати дохід. Перший вид методів є виробництво та добровільний обмін на ринку, або, як він його називає, - економічні методи (вони, на думку Ф. Оппенгеймера, найбільше узгоджується з людською природою та веде до процвітання всього суспільства). Другим набором методів є розбій, мародерство, крадігство та примусова конфіскація чужого майна. Такі методи він

називає політичними й зазначає, що вони є противним людській природі, шкідливими для виробництва та економічного зростання. Аналізуючи дві групи методів, Ф. Оппенгеймер приходить до висновку, що держава є організацією, яка узаконено та безперервно втілює в життя саме політичні методи збагачення. Таким чином, «держава постає втіленням політичної влади, яка базується на розбої та насиллі» [58, с.4]. Для надання такій протиправній своїй діяльності легітимного вигляду, держава вводить різноманітні податки та збори.

На противагу держави, економічні методи взаємодії використовує суспільство як сукупність всіх господарських відносин, які виникли як добровільні та незалежні. Суспільство, на думку Ф. Оппенгеймера, є антиподом держави. Для «перемоги» над державою та подолання нерівності, Оппенгеймер пропонує ліквідацію державної монополії на засоби виробництва та передачу їх у приватне користування на основі ринкових відносин.

Ідеї Ф. Оппенгеймера вплинули на американського анархіста Альберта Джея Нока (1870-1945), який виклав їх у своїй роботі «Наш ворог – держава» (1935) [134]. Лібертаріанець Г.-Г. Хоппе зазначав, що ця робота здійснила значний вплив на становлення ідеології лібертаріанства.

В своїй роботі А. Дж. Нок також протиставляє суспільство державі, звертаючи увагу на її злочинну та хижацьку природу. Будь-яка держава постійно прагне до збагачення та поширення своєї влади на кожний вид суспільної діяльності, прагне перетворити соціальну владу на державну. Для Нока ворожим є будь-яка держава, не залежна від форми правління чи пануючої в ній ідеології. На його думку, держава діє на основі політичних методів, які виділяв Ф. Оппенгеймер, оскільки «розглядаючи державу всюди, де вона є, уважно досліджуючи її історію в будь-якій точці, ніхто не може віднайти способу відрізнити діяльність його засновників, адміністраторів та бенефіціаріїв від діяльності професійних злочинних угруповань, мафії» [134, с.50]. А. Дж. Нок ставить знак рівності між

розбійником та державою. Для нього держава є «заявленою та практикуючою монополією на беззаконня». Він категорично виступав проти централізації, державного регулювання, системи оподаткування та обов'язкової для всіх освіти.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Для кращого розуміння сутності лібертаризму необхідним є пошук та дослідження його теоретичних джерел. Не зважаючи на те, що зачатки лібертаріанських ідей можна віднайти ще у філософіях Стародавнього Світу, однак найпершими дійсно ґрунтовними першоджерелами для даної ідеології стали праці мислителів Нового часу.

Першим маніфестом лібертаріанського руху його представники вважають ліберальні ідеї Джона Локка, які він виклав в своїй праці «Два трактати про правління», в якій він обґрунтував власне бачення природніх прав (на життя, свободу та власність), а також право на самоприналежність – можливість індивіда вільно розпоряджатися власним життям, нести за нього відповідальність, не зазнаючи тиску з боку зовнішніх сил. Дж. Локка можна назвати апологетом лібертаріанства, оскільки його ідеї стали підґрунтям для даної ідеології.

Локківські ідеї вплинули на таких мислителів як Д. Юм, Дж. Ст. Мілля, Т. Пейн., Г. Спенсер, праці яких також виступили базою для лібертаріанства. Так у Дж. Ст. Мілля та Т. Пейна лібертаріанці запозичили погляди на індивідуальну свободу як найбільшу цінність, яку необхідно захищати від зазіхань влади. На практиці ліберальні ідеї втілилися в XVIII столітті, коли були укладені такі основоположні документи як «Декларація незалежності США» (1776), Конституція США (1787) та «Білль про права» (1789), в яких проголошувалися фундаментальні положення: рівність усіх людей, наявність у кожного індивіда природніх прав, які не можуть бути відчуждуваними жодним авторитетом; пріоритет особистості над державою (урядом); можливість змістити уряд, у разі нездатності останнього захистити їхні права й свободи. Ці документи затвердили важливість індивідуальної свободи задля майбутнього процвітання людства.

Економічною основою для лібертаріанської ідеології була праця А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776), головна ідея якої полягала в тому, що економічна свобода передбачає вільних індивідуумів, які мають можливість добровільно обмінюватися власністю, керуючись лише власним бажанням, а наказами держави. Крім того. А. Сміт ввів поняття «невидимої руки ринку» - метафори, яка пояснює чому, в процесі виробництва та обміну товарів, вигода однієї людини так чи інакше сприятиме користі іншої, навіть якщо вона не бере участь в економічному обміні. Внеском Адама Сміта в лібертаріанську теорію була ідея «спонтанного порядку», яку детально розкрив Ф. фон Гасек та вивів за межі економічних відносин в соціальну сферу взаємодії індивідів.

Важливу роль в становлення лібертаріанства відіграли й такі економісти XIX століття, як Густав де Молінарі, Фредерік Бастіа, ідеї яких згодом стали підвалинами однієї з основних течій лібертаризму – анархо-капіталізму. Г. де Молінарі в своїй праці «Виробництво безпеки» пропонує нову на той час ідею, яка полягає у створенні вільного ринку безпеки, на якому державні функції щодо захисту населення будуть брати на себе приватні компанії. Така позиція економіста пояснюється його баченням держави як монополіста безпеки, який насправді прагне постійних війн, а не миру. Ф. Бастіа вслід за де Молінарі продовжує критику держави, протиставляючи її суспільству. Він характеризував державу, як фікцію, за допомогою якої всі намагаються жити за рахунок усіх. На його думку, держава є ворогом індивідуальної свободи, оскільки постійно прагне позбавити суспільство матеріальних благ через встановлення податків.

Ідею активної критики держави підтримували й американські анархо-індивідуалісти (Генрі Торо, Джосайя Уоррен, Бенджамін Такер та Лісандер Спунер) та А. Дж. Нок. Всі вони обстоювали пріоритет індивіда перед державою, критикуючи останню як найбільшого ворога особистості. Всі анархо-індивідуалісти звертали увагу на те, що лише відстоювання

свободи дозволить зменшити вплив держави на життя індивіда. Їхню позицію можна висловити словами Г. Торо: «Найкращий уряд той, який не керує взагалі». Сам автор пропонував протистояти державі «громадянським непослухом», головним методом якого була несплата податків. Інший анархо-індивідуаліст Дж. Уоррен пропонує концепцію «індивідуального суверенітету», (схвально сприйняту лібертаріями) згідно з якою кожний індивід є автономним, несхожим на інших та незалежним у своїх стосунках з іншими.

Б. Такер розширює ідеї вищезгаданих анархо-індивідуалістів, вважаючи, що відносини індивіда й держави є настільки антагоністичними та ворожими, що зможуть припинитися лише із зникненням держави. Цікавим є те, що Б. Такер, вслід за Г. де Молінарі, пропонує віддати повноваження держави охоронним компаніям, які б діяли на добровільній основі. Л. Спунер як теоретик права найбільше звертав увагу саме на дотриманні державою природніх прав як прояву природньої справедливості. Всі ці ідеї, запропоновані анархо-індивідуалістами, не залишилися без уваги з боку лібертаріїв, збагативши їхню ідеологію новим баченням способів взаємодії індивіда та держави.

Таким чином, можна констатувати, що на становлення ідеології лібертаризму вплинуло багато ідей представників наукової думки попередніх століть.

РОЗДІЛ III.

ВАРІАТИВНІСТЬ ТЕЧІЙ СУЧАСНОГО ЛІБЕРТАРИЗМУ

Лібертаризм як сукупність декількох різнорідних течій вміщує в собі три складові – політичну, економічну та етико-філософську, які є нерозривними й однаково важливими для розуміння сутності даної ідеології. Тому дослідження суто політичних ідей лібертаризму неможливе без аналізу кожної політичної складової в комплексі з економічною, соціальною чи етичною.

Лібертаризм як політична ідеологія – варіативна, оскільки включає в себе низку течій, які загалом умовно можна поділити на «правих» та «лівих». До «правих» лібертаріанців науковці відносять наступні течії:

- мінархізм (представники: Айн Ренд, Л. фон Мізес, Ф. фон Гаєк, М. Фрідмен, Р. Нозік та інші);
- анархо-капіталізм (представники: М. Ротбард, Д. Фрідмен, Т. Махан, Р. Лонг та інші);
- агоризм (найвідоміший представник та теоретик течії – С. Конкін).
- фузіонізм (або лібертаний консерватизм). Представниками цієї течії лібертаризму були Ф. Майєр, Лео Роквелл, Р. Пол та інші. Інколи до лібертарних консерваторів зараховують Г.-Г. Хоппе, хоча його погляди ближчі до анархо-капіталістів.

До лівого напрямку лібертаріанства відносять таких науковців, як: П. Валлентайн, Г. Штейнер, М. Оцука.

Американський вчений Джеффри Такер зазначав, що «існує стільки ж типів лібертаріанців, скільки віруючих в саму свободу». [159]Однак, незважаючи на таке патетичне твердження, зазвичай лібертарії визначають себе прихильниками саме вищезазначених течій.

Дані течії мають ряд як спільних ознак, так і низку відмінностей. Доцільним видається розпочати аналіз принципів лібертаризму, яких дотримуються представники усіх вищезазначених течій (деяка незначна

різниця у поглядах буде згадана окремо) , а згодом перейти до розгляду суттєвих відмінностей між ними. До таких спільних характеристик належать:

- 1) індивідуалізм;
- 2) свобода особистості;
- 3) примат природніх прав;
- 4) «принцип ненападу»
- 5) ринкова економіка.

Індивідуалізм. Для усіх лібертаріанців базовим елементом політичного, економічного чи соціального аналізу є індивід. Лише індивіди можуть здійснювати вибір, розуміти його наслідки, а також нести відповідальність за них. Л. фон Мізес зазначав, що «думає лише індивід. Розмірковує лише індивід. Лише індивід діє» [31, с.97]. Для колективних форм немає іншої реальності як діяльність окремих індивідів.

Американський науковець Ерік Мак зазначав, що ліберальна традиція (до неї він зараховував як класичний лібералізм, так і лібертаріанство) є нормативно та онтологічно індивідуалістичною[26]. Так, життя та благополуччя індивіда є цінністю самі по собі, а не у прив'язці до групи, нації чи суспільства в цілому. Автономна значимість життя та здоров'я кожного є основою для вимог з боку індивідів щодо невторчання в його справи, а також прагнення отримати захист від насилля чи з боку держави, чи приватного агенства. З цього випливає, що порушення прав однієї людини задля досягнення процвітання більшості є неприпустимо. Крім того, лише індивід може бути носієм прав та обов'язків, оскільки він може самостійно робити вибір, тоді як поняття «суспільного вибору» не існує взагалі.

Філософ Айн Ренд зазначала, що «насправді немає «економічних прав», немає «колективних прав», «немає суспільних прав»... [66]. Термін «індивідуальні права є самодостатнім, жодних інших прав, крім особистих просто немає, й ніхто ними не володіє».[66]. Отже, людина не може пред'являти вимоги чи звинувачувати суспільство за негативні наслідки власних дій.

Моральність чи аморальність людського вибору, на думку лібертаріїв, не може позбавити особисті визначення її як самодостатнього та повноправного суб'єкта, однак, лише за умови, якщо результати такого вибору не зачіпають інтересів оточуючих.

Фрідріх фон Гаск у своїй статті зазначав, що індивідуалізм може бути як істинним, так і хибним [82]. Він вказував, що корені індивідуалізму можна віднайти ще у працях Джона Локка, Девіда Юма, Алекса де Токвілля, які захищали в першу чергу права індивіда. Протилежним, як зазначав економіст, є тлумачення індивідуалізму як картезіанського раціоналізму (Ж.-Ж. Руссо, фізіократи), який здатний перероджуватися у свою протилежність – соціалізм та колективізм. Істинний індивідуалізм полягає в тому, що «немає іншого шляху для пояснення соціальних феноменів, крім як через наше розуміння індивідуальних дій, які звернені на інших людей» [82, с.29].

Такий індивідуалізм протистоїть колективістським теоріям суспільства, за якими лише колектив або суспільство загалом володіє буттям, незалежно від індивідів, які його складають. Таким чином, на основі істинного індивідуалізму ґрунтується так званий спонтанний порядок суспільства. Він полягає в тому, що всі найважливіші інститути людського співжиття (в тому числі й політичні) виникли як результат неусвідомлених дій усього людства, а не згідно замислу окремої особистості чи вищого розуму. Такі поняття як ринок, гроші, мова, державні органи є непередбаченим результатом кооперації значної кількості людей, які при цьому прагнуть задовольнити різнопланові інтереси, але в результаті досягають спільної уніфікованої мети. Такий погляд Ф. фон Гаска перегукується із поняттям «невидимої руки ринку» Адама Сміта.

Д. Боуз, аналізуючи позицію лібертаріанства щодо співвідношення індивіда та суспільства зазначає, що надання пріоритету індивіду сприяє підвищенню соціального добробуту, а тому не варто вважати, що нехтування лібертаріями суспільства веде до знецінення людини як соціальної істоти. «Лібертаріанство є благом не лише для індивідів, але й для суспільства»[15].

Індивідуалізм не означає наявність певної «атомізованої» особи, яка знаходиться на землі сама по собі без жодної прив'язаності до іншої особи, а існування самодостатньої людини, котра здійснює взаємодію з навколишніми на основі власної волі, не обмежуючи при цьому волю іншого.

Свобода.

З поняттям індивідуалізму тісно пов'язане розуміння лібертаріанцями особистої свободи. Для лібертаріанців свобода виступає в якості політичної та правової норми [26]. Тобто це те, що один індивід має право вимагати від іншого легально.

Один із перших теоретиків лібертаризму, англійський історик та політик, лорд Джон Актон зазначав в роботі «Нариси становлення свободи» [1], що людина вже самим фактом свого існування стверджує своє право бути вільною. Піднесене, ідеалізоване бачення свободи лордом Актоном в розрізі політичної історії людства починаючи з Античності, втілюється в його найвідомішій тезі: «Свобода не є засобом досягнення більш високої політичної мети. Вона сама – найвища політична ціль» [1, с.3]. Для нього свобода цінна не як спосіб облаштування ідеальних державних адміністрацій, а засіб забезпечення захисту індивідів на шляху встановлення громадянського суспільства. Він називає свободу «вишуканим плодом зрілої цивілізації» [1, с. 4], який досягається лише в боротьбі й яку досить важко вберегти від людей, розбещених владою.

Суб'єктом свободи в лібертаризмі виступає раціональний індивід, воля якого не піддається зовнішньому тиску. Лібертаріанці наділяють свободою лише людину, ігноруючи думку, що свободою волі володіють й інші живі істоти. Вони вважають, що лише індивід здатен прораховувати результати своїх дій, прогнозувати та корегувати їх наслідки.

Індивідуальна свобода буває як позитивною, так і негативною. Позитивна свобода полягає в наявності умов, які дозволяють особистості діяти за власним розсудом. Такими умовами для лібертаріїв є існування в

суспільстві лише вільних індивідів, які поважають права інших. Негативна свобода полягає у відсутності факторів, які не дозволяють індивіду вчиняти бажані дії. До таких факторів, які лібертаріанці вважають перешкодою своєму волевиявленню є діяльність держави, заснована на насиллі та примусі.

Патетичний епітет свободі дає й мінархіст Мілтон Фрідман у праці «Капіталізм та свобода», називаючи свободу «рідкісною та тендітною рослиною», небезпеку якій становить концентрація влади як одноосібної, так і певної її гілки [79, с.26]. Держава, як вважає науковець, з одного боку є необхідною умовою існування свободи, її гарантом, а з іншого, – головним ворогом, який постійно прагне її мінімізувати. Захист свободи є пріоритетною умовою розділення гілок влади та створення системи стримувань та противаг. Характеристикою вільної особистості, на його думку, є можливість використовувати державний апарат для задоволення своїх індивідуальних прагнень .

М. Фрідман розглядає співвідношення політичної та економічної свободи. Так для нього беззаперечним є тісний зв'язок між політичною та економічною свободами, оскільки, на його думку, економічна свобода є засобом досягнення політичної свободи, а вони обидві є компонентами цілісної системи індивідуальної свободи. Економічна свобода, яка у М. Фрідмана втілюється в конкурентному ринкові, допомагає розширенню становлення політичної свободи, оскільки «відділяє економічну владу від політичної, й, таким чином перетворює першу у противагу другій» [79, с. 33]. Вільний ринок робить економічний потенціал суспільства обмежувачем політичної влади внаслідок неможливості держави контролювати приватний сектор повністю.

Він стверджував, що протягом усього етапу існування людства широка політична свобода не могла існувати без ринкових інститутів, хоч би в зародковому вигляді. «Ворогом» будь-якого виду індивідуальної свободи, в першу чергу, є соціалізм та колективізм тоталітарної держави. За соціалізму

неможливими є існування таких інститутів, які б могли гарантувати хоча б мінімальний рівень свобод.

Детальний та послідовний аналіз недоліків соціалізму здійснив Ф. фон Гаск. Для нього соціалізм характеризувався недосяжними цілями та позбавленими логіки програмами. Це Ф. фон Гаск пояснює неможливістю державного планування визначити співвідношення попиту\пропозиція через брак достовірної інформації в економічному секторі. Досягнення процвітання та благополуччя в суспільстві шляхом планування як за умов колективізму (на прикладі СРСР та Німеччини в роки нацизму) є ілюзією, яка, реалізуючись на практиці, відводить державу від свободи на шлях поневолення та деградації. Соціалізм, облудно обіцяючи свободу, зводить людство на «торований шлях до рабства» [76, с.17]. Для Гаска вільний ринок є породження спонтанного порядку, який гарантує досягнення цілей громадян, тоді як за умов загального планування цілі будуть розпорошені та важкодоступні.

Економіст, представник Австрійської школи економіки, Л. фон Мізес називав колективізм «маскою тиранії», акцентуючи увагу на те, що, обіцяючи різний спектр свобод, він залишає лише дійсно одну свободу «покінчити життя самогубством» [34]. І лише вільний ринок є засобом протидії перетворення колишньої демократії на тоталітарну диктатуру, будучи важливим елементом правової держави. Без капіталізму, як вважав Л. фон Мізес, правової держави бути не може, й навпаки.

Природні права. Наріжним каменем усієї лібертаріанської ідеології є примат тріади природніх прав кожного індивіда, які є невідчужуваними та не можуть звужуватися за будь-яких умов. Це ті права, які ще у XVII столітті обґрунтовував Джон Локк – право на життя, свободу та приватну власність. Ідею про основоположну роль природніх прав підтримують усі течії лібертаризму, навіть ті, які мають суттєві розбіжності з інших позицій.

Фактично природні права породжують вільне суспільство, а без вільного суспільства лібертаризм не може існувати.

Дотримуючись поглядів класичних лібералів щодо сутності природніх прав, лібертаріанці робили спроби розширити, уточнити та більш детально обґрунтувати їх характеристики. На думку лібертаріанців, природні права не надаються ані суспільством, ані державу, а притаманні самій людській природі. Природні права є взаємопов'язаними й без одного з них нівелюється зміст двох інших. Лейтмотивом природнього права за словами Д. Боуза є те, що людина має право самостійно вибирати як їй жити, якщо при цьому вона не порушує права інших людей. Людина, на думку лібертаріанців, сама відповідає за власне життя, але не може здійснювати прямого чи опосередкованого впливу на життя іншого індивіда. Можливість індивіда діяти на власний розсуд в жодному разі не можна ототожнювати із вседозволеністю адже у вільному суспільстві усвідомлення кордонів своєї діяльності притаманне усім раціональним індивідам в незалежності від того, чи існує в суспільстві якась система примусу чи покарання.

Право розпоряджатися своїм життям взаємокорелюється із правом власності не лише на певне майно, а й на самого себе. Тобто замах на життя й здоров'я індивіда без його дозволу є порушенням не лише права на життя, а й права приватної власності. Право на володіння самим собою Девід Боуз називає «правом самоприналежності» й включає в нього право на життя й право на свободу. Крім того, Боуз піддає критиці думку деяких лівих політиків про те, під правом на життя розуміється те, що кожний індивід повинен отримати від суспільства (держави) необхідний мінімум для підтримання життя [12], оскільки це означало б, що одна людина має можливість заставити віддати їй майно іншої людини.

Філософ та засновниця етики об'єктивізму Айн Ренд (уродж. Аліса Розенбаум) в своєму есе «Права людини»[66] зазначає, що права – це моральні принципи, які визначають та захищають свободу людських дій, але при цьому не надають зобов'язань іншим індивідам, оскільки їх втілення в

життя можливе лише в суспільстві раціональних особистостей [66]. Взагалі, розум, раціональний індивід є основоположними пунктами раціонального об'єктивізму, обгрунтованого А. Ренд. Мислитель вводить поняття егоїзму як чесноти, яка передбачає турботу про власне благо, засновану на розумі, який є єдиним джерелом знань та єдиним мірилом цінностей. Раціональні інтереси кожної людини не можуть вступати в конфронтацію із інтересами іншої, отже, права обох сторін не порушуються. «Право на життя – джерело всіх прав, а право на власність – єдине їх втілення... Без права на власність не можливі жодні з інших прав» [66].

Багато відомих лібертаріанців робили спроби більш детально обгрунтувати та уточнити право на володіння приватною власністю. Про важливість права власності влучно зазначив анархо-капіталіст М. Ротбард : «... не існує людських прав, які б не були правами власності, а права індивідів втрачають свою абсолютність та прозорість, стають розпливчатими та уразливими, якщо права приватної власності не є стандартом» [60, с.321]. Дійсно, право на життя, означає наше право добровільно вирішувати чи жити нам чи ні й яким чином облаштовувати його; право на свободу означає можливість індивіда вільно розпоряджатися своїм тілом, на яке він має право. Якщо взяти більш вузькі права, то наприклад, із права самоприналежності виводиться право вільно висловлювати свою думку, вибирати свою релігійну приналежність або бути атеїстом, вибирати країну проживання тощо. Тут необхідно уточнити, що права кожного індивіда необхідно корелювати із правами іншого, так, наприклад, свобода слова не означає, що людині, яка прагне висловити власну думку необхідно надати аудиторію чи кафедру для проповіді або свобода друку не означає, що кожному, хто бажає щось надрукувати обов'язково надається папір, комп'ютер чи верстатна машина і т. д. [60] Всі ці питання вирішуються в рамках закону на основі постулату про природні права.

Володіння власним тілом не передбачає права на володіння будь-яким майном без дотримання ряду умов. Основою права приватної власності є

принцип гомстеду, тобто права особистості набувати у власність ті речі, які до цього не перебували у власності жодної людини, не завдаючи при цьому шкоди життю, здоров'ю та свободі інших індивідів.

Існування права власності пояснюється тим, що в світі більшість благ є рідкісними. Крім матеріальних об'єктів до рідкісних благ лібертаріанці зараховували й тіло кожної людини, яке теж повинне розглядатися у якості об'єкта права власності, й на яке поширюється всі свободи, права й зобов'язання. Позаяк людина має право розпоряджатися власним житлом, ліжком, одягом, - продаючи, віддаючи чи обмінюючи його, так і вона має право розпоряджатися собою, кожним своїм органом без примусу з боку інших індивідів. Так, за словами Бергланда, «принцип власності на себе окреслює межі навколо кожного індивіда, утворюючи ніби область приватного життя й свободи дій навколо цієї людини», а тому «ми всі повинні поважати чуже право діяти в межах його чи її персональної області» [9].

Виходячи із зазначеного, кожний лібертаріанець визнає за кожним індивідом його людську гідність, самостійність та здатність нести відповідальність за свої рішення та дії. Таким чином, кожний громадянин має можливість самостійно приймати рішення з приводу політичних, економічних чи соціальних питань відповідно до власних цінностей та переконань, якщо це не завдасть жодної шкоди оточуючим.

З права власності на самого себе, лібертаріанці виводять допустимість таких дій як аборт, оскільки на їх думку, жінка має можливість сама вирішувати, народжувати їй чи ні, оскільки вони не визнають право на життя за ембріонам, а лише за народженою дитиною. Деякі лібертаріанці, такі як М. Ротбард, йдуть ще далі, й заявляють, що народжена дитина перебуває у власності матері, але це право не є абсолютним й обмежене у часі [58]. Крім того, М. Ротбард робить доволі абсурдний висновок, що батьки не маючи права жорстоко поводитися з власними дітьми, мають право не кормити, не одягати та не доглядати за ними (оскільки це є добровільним рішенням матері) [55, с.248]. Необхідно зазначити, що тут М. Ротбард робить акцент

саме на законності таких дій зі сторони батьків, а не їх моральній допустимості. Загалом, лібертаріанці-анархо-капіталісти значно розширювали межі індивідуальних прав до критичних етичних меж, оскільки додержання таких прав могло б призвести до культурного колапсу.

Важливість права саме індивідуальної, а не колективної власності в своїх працях пояснює німецький анархо-капіталіст Г.- Г. Хоппе . Він зазначає, що якби всі люди володіли природними або матеріальними об'єктами, то людство б вимерло [80]. Так для того, щоб, наприклад, зірвати плід з дерева людина повинна була б запитати дозвіл у всіх людей, а це є неможливим.

Постає питання: яким же чином кожний індивід набуває права власності на матеріальні предмети? Як відомо, є два шляхи отримання власності: виробництво певного об'єкта або його шекспропріація. Ще в ХІХ столітті німецький соціолог Франц Оппенгеймер зазначав, що власність можна отримати або економічним методом (виробництвом речей та їх обміном) або політичним (насильницьке захоплення матеріальних продуктів). Другий спосіб вступає в протиріччя із людською природою, а тому є злочинним.

Свого часу ще Дж. Локк зазначав, що право власності виникло ще у додержавну добу й пов'язане із феноменом людської праці. Так, індивід мав законне право на будь-який об'єкт, який він перетворив за допомогою своєї діяльності. У цьому випадку слід акцентувати на тому, що людина, яка оброблює певний предмет, є його першовідкривачем.

Мінархіст Р Нозік виокремлює три типи справедливості, на яких повинне ґрунтуватися загальне право власності: 1) взяття у власність частини майна, на яку ніхто не претендує не повинне порушувати становище інших людей (т зв. принцип справедливого набуття); 2) передача справедливо набутої власності є справедливою лише в тому разі, якщо вона є добровільною (т.зв. принцип справедливої передачі); 3) необхідно виправляти будь-яку несправедливість у попередньому набутті або передачі власності (принцип виправлення раніше допущеної несправедливості) [18]. Якщо власність набувається із порушенням хоча б одного із принципів, вона вважається

набутою незаконно й її власник повинен бути позбавленим права на неї. Схожі тези висуває й Ротбард, роблячи акцент саме на обов'язковому поверненні незаконно отриманої власності.

Однак принцип гомстеду на сьогоднішій день втрачає актуальність, оскільки в світі, особливо в розвинутих країнах, не залишилося природніх об'єктів, які б вже не були в приватній власності, а тому необхідним є визначення законного способу передачі власності від індивіда до індивіда на основі взаємної згоди. Тому важливим є встановити певний спосіб визначення права власності та можливості передавати його від однієї людини іншій на основі взаємної згоди.

Жоден індивід не може уповноважити іншу людину чи уряд в цілому на порушення чийх-небудь прав, навіть якщо такі протиправні дії здійснюються в мінімальному обсязі чи це може принести користь всьому людству. Повага до чужих прав спонукає бачити в іншому «суверенного індивіда», який, нехай навіть відрізняється віком, зростом, національністю, інтелектом тощо, але в онтологічному сенсі є рівний з нами.

Ідеї вищезгаданої мислительки Айн Ренд щодо природніх прав і свобод підтримував та розширив відомий американський економіст та політолог Тібор Махан. Він погоджувався з Айн Ренд щодо того, що людська поведінка має об'єктивні основи, оскільки кожний індивід володіє свободою волі, яка є основою його етичного вибору. Кожна людина, на його думку, діє як раціональна істота на основі двох рушійних сил її вибору – індивідуалізм та свобода волі [128, с.114]. Саме на двох вище зазначених принципах ґрунтується т.зв. «гуманістична політична теорія», згідно з якою саме людський розум є мірилом людської діяльності в усіх сферах (політичній, економічній, етичній тощо). Людина сама володіє своїм життям, а будь-які аспекти втручання в нього повинні бути делеговані лише за згодою індивіда, а не покладаються на волю Бога, суспільства чи держави. Так, політична свобода є моральною вимогою індивіда, а не через майбутні цілі економічні релігійні чи інші.

«Інститут приватної власності має важливе значення для людського суспільства, в якому індивідуальна свобода цінується вище всіх інших політичних цінностей.» [128, с.112]. Безпечна сфера, яка включає в себе можливість використовувати, контролювати чи продавати або іншим чином використовувати те, що створена безпосередньо індивідом.

Т. Махан зазначав, що в процесі втілення на практиці норм Американській конституції прослідковується конфлікт між позитивними правами (тобто такими, які закріплюють обов'язки держави надавати громадянам ряд соціальних послуг – освітніх, охорони здоров'я, соціального захисту) та негативними правами (такими, які закріплюють обов'язки держави не чинити щодо громадянина певних дій) [128]. Так, наприклад, позитивне право на охорону здоров'я вступає в конфлікт з негативним правом працівників медичної сфери для уникнення надання таких послуг. Сам науковець підкреслює важливість саме негативних природних прав, які гарантують вже саме можливість використання своїх позитивних прав, оскільки негативні права є фундаментом для позитивних.

Т. Махан зазначав, що право голосу є наслідком неможливості держави заставити громадян брати участь в політичному житті країни, а право бути вільним від рабства є результатом негативного права на свободу від насилля та примусу. Т. Махан вважав, що позитивні права порушують основні негативні права, вганяючи людей у рабство один до одного в різних аспектах співжиття, а самі позитивні права є «облудливий винахід, який використовує негативні права в небезпечних цілей, що в результаті призводить до підриву первісної концепції основних прав та свобод особистості» [128, с.62]. Більшість позитивних прав порушують право людини на володіння приватною власністю (сюди Т. Махан включає й право на самовизначення).

Право власності, на думку мислителя, є основним право особистості, оскільки це - «центральний принцип справедливості й фундамент для будь-якого вільного суспільства» [128, с.115]. У разі анулювання права власності всі інші індивідуальні права втратять свою силу. Саме право власності є

діяльним правом, оскільки дає право на діяльність, а не сам об'єкт й перетворює індивіда в «контактну тварину», тобто включає у співіснування і співпрацю з іншими людьми.

Т. Махан із сутності природніх прав виводить дефініцію лібертаризму, стверджуючи, що воно є політичною ідеєю, згідно з якою таке суспільство є благополучним, в якому дотримання природніх прав є основою співжиття [128].

Підсумовуючи розглянуті погляди лібертаріїв щодо природніх прав особистості, найкраще висловитися словами Айн Ренд, на думку якої, права індивіда є з'єднуючою ланкою між моральним кодексом окремої людини та законами суспільства, етикою та політикою[66].

Окремо варто зосередити увагу на ідеях юристів, котрі розробляли лібертарну ідею права. Американський юрист Р. Барнетт у своїй роботі «Структура свободи:справедливість та верховенство права» [94] зазначав, що єдиним правовою структурою, який би міг запропонувати «адекватне» вирішення юридичних питань є «поліцентричний конституційний порядок». Його сутність полягає в тому, що на ринку послуг існує декілька правових систем, кожна з яких в приватному порядку виносить судові рішення, а за їх виконанням слідкують численні правоохоронні органи. Такі особи приймають рішення в рамках конституційних обмежень, які дозволяють їм співіснувати. Такими конституційними принципами, на яких ґрунтуються такі судові та правоохоронні органи – це принцип неконфіскації та принцип конкуренції. Перший принцип полягає у тому, що органи правопорядку не можуть силою забрати свій прибуток у людини, інтереси якої вони захищають. Під другим принципом розуміється заборона судовим та правоохоронним агенціям розорити своїх конкурентів. Принцип неконфіскації вказує яким чином досягається поліцентричний конституційний порядок, а принцип конкуренції вказує яким чином такий порядок залишається стабільним [94].

«Принцип ненападу». З природного права на життя та власність лібертаріанці виводять свій чи не найважливіший принцип, який отримав назву «принцип ненападу» (non-aggression principle; інші назви – принцип відмови від примусу, принцип відсутності агресії, принцип відмови від ініціації насилля). Даний принцип є по суті етичним й визначає агресію по своїй суті нелегітимною за виключенням певних обставин.

Мюррей Ротбард так пояснює цей постулат: «ніхто не може погрожувати застосуванням насилля (агресії) стосовно іншої людини або її майна» [147]. Насилля є виправданим лише в тому випадку, якщо інший індивід сам ініціює агресію стосовно іншого. Ще один апологет лібералізму Джон Мілль у книзі «Про свободу» [36] виводить принцип, який, на його думку, повинен виступати мірилом у стосунках суспільства й окремої особистості: «єдиним виправданим втручанням в свободу дій будь-якої людини – самозахист, попередження шкоди, яка може бути завдана іншою людиною» [36, с.115]. Будь-яке інше втручання в діяльність індивіда, на думку Дж. Мілля, є не прийнятним, навіть задля колективного блага.

Більше конкретизує лібертаріанський принцип ненападу конкретизує Айн Ренд. На її думку, забезпечення такого принципу є можливий лише в цивілізованому суспільстві, де сила в соціальних стосунках є протизаконною й припустима лише у відношенні лише до тих, хто сам її ініціює. Постулат ненасилля мінархісти, зокрема і Айн Ренд, виводить із права на життя, тоді як анархо-капіталісти М. Ротбард та Г.-Г.Хоппе схиляються до думки, що саме право приватної власності є основоположним щодо даного принципу. Крім того, Айн Ренд критикувала пацифістські суспільства, оскільки у разі повної заборони застосування сили навіть для самозахисту, суспільство рано чи пізно підпаде під владу аморальних людей [66]. Також індивіди можуть як самотійно захищати себе та свою власність, так і наймати захисників, яким би делегував це право, однак не може заставляти когось здійснювати захисну діяльність. Частина лібертаріанців (зокрема, мінархісти) під таким захисником мали на увазі державу та її органи правопорядку, тоді як анархо-

капіталісти вважали, що такими функціями можна наділяти лише приватних індивідів чи організацій.

Окрім того, потребує уточнення, які ж агресивні та насильницькі дії (або загроза цих дій) слід визначати такими, які потребують насилля у відповідь. Так, М. Ротбард вважав, що «загроза агресії повинна бути відчутна, безпосередня та пряма; інакше кажучи, повинна складати одне ціле із початком явної дії» [63]. Отже, агресія повинна бути очевидною, активною і загрозовою, а не просто ілюзорною. Злочинець, який порушує «принцип ненападу», обов'язково повинен нести відповідальність за насильницькі дії і нести такі покути, як штраф чи обмеження волі, і в цьому немає протиріччя із принципами лібертаризму, оскільки позбавлення індивіда частини власності на себе (вбивство чи завдання тілесних ушкоджень) або частини майна позбавляє кривдника частини його прав.

Правом на самозахист лібертаріанці обґрунтовують право кожного індивіда мати власну зброю та застосовувати її проти злочинців. «Принцип ненападу» є визначним не лише у стосунках між індивідами, а й у взаємодії між державою та індивідом. Анархо-капіталісти ще більше розширюють даний принцип й обґрунтовують за допомогою нього заборону на примусове оподаткування, призов в армію чи втручання в освітню сферу тощо.

Звісно, «принцип ненападу» піддавався критиці з точки зору його моральності, оскільки він «дозволяв» індивіду не жертвувати ані життям, ані майном задля порятунку іншої людини. Однак, як зазначав Уолтер Блок, критики даного принципу неправильно розуміють саму природу лібертаріанства, адже воно не є моральною філософією чи моральнісним законом, а вченням, яке пояснює правомірність чи неправомірність певних дій з точки зору законного суспільного устрою [13].

Людина, на думку деяких лібертаріанців, повинна нести відповідальність лише за власне життя чи майно, але аж ніяк може бути зобов'язаною жертвувати собою задля блага іншого. Уолтер Блок взагалі зводить лібертаріанство до цього принципу, намагається повністю звузити ідеологічні

засади, стверджуючи, що це політична філософія, яка займається лише правильним застосуванням сили (себто, тлумачить чи уточнює принцип ненападу) [98]. Тобто, лібертаріанець оцінюючи такі суспільні пороки, як проституція, наркоторгівля чи сутенерство, звертає увагу не на те, позитивні чи негативні дані характеристики для індивіда чи суспільства, а чи мають індивіди законне право цим займатися, не порушуючи свободи інших осіб. Вище згадані недоліки суспільства розглядаються не як морально-етичні аспекти, а виключно в правовому руслі. Лібертаріанська позиція полягає в тому, щоб застосувати силу у відповідь; не тому, що ці дії є порочними, а тому, що вони порушують єдину лібертаріанську аксіому: жодної агресії проти не-агресора. Основна теза лібертаріанства полягає в тому, що будь-яка неагресивна поведінка є легальною. «Лібертаріанство – це теорія, яка стосується виправданого використання агресії чи насильства, заснованого на правах власності, а не моралі» (Блок нон-агресииот аксиома)

Усе ж У. Блок, стверджуючи, що лібертаріанство не є моральним критерієм людської діяльності, в кінці своєї праці приходить до висновку, що дана діяльність є шкідливою та навіть діючи неагресивно, призводить до негативних наслідків [12]. Тому сам Блок називає себе одночасно лібертаріанцем й культурним консерватором, намагаючись поєднати ці дві розрізнені позиції.

Думку Уолтера Блока підтримує інший лібертаріанець, Р. Барнетт, у своїй праці «Етичне обґрунтування лібертаріанства» [3]. Він стверджує, що лібертаріанство є політичним, а не етичним вченням й може лише поєднуватися з різними теоріями моралі [3]. Це пояснює позицію, чому такі вчені, як Тібор Махан, Ерік Мак, Девід Фрідмен, будучи прихильниками різних поглядів на взаємозв'язок політики та моралі, однаково називають себе лібертаріанцями. «На відміну від теоретиків моралі або релігії, лібертаріанці не прагнуть віднайти універсальну та всеохопну відповідь на питання, як людям слід чинити. Швидше, лібертаріанці шукають універсальну відповідь на питання про те, коли виправданим є застосування сили» [3].

Таким чином, лібертаріанці прагнуть до встановлення такого суспільства, яке б задовольняло прихильників різних етичних поглядів, які в своїй основі дотримуються думки про абсолют природніх прав.

Держава

Головною відмінністю між мінархістами та анархо-капіталістами було ставлення до держави як інституту та визначення її місця та ролі в суспільстві. Така радикальна різниця виникала у, на перший погляд незначному уточненні «принципу ненападу». Так, анархо-капіталісти наділяють принцип заборони на агресивне насилля абсолютним характером, тобто приписують державі ознаки головного елемента, який акумулює в собі різні види насилля, а тому повинен бути повністю ліквідованим. На відміну від анархо-капіталістів, мінархісти (від лат. *minimus* «мінімальний» та давньогрец. ἀρχή «влада») визнають за державою частину функції, які може здійснювати лише вона, й які не вступають у протиріччя із принципом легального застосування сили. Часто науковці-мінархісти в своїх працях критикували лібертарів-анархо-капіталістів і навпаки, намагаючись виправдати власне бачення необхідності існування держави та її інститутів.

Таким чином, саме поняття та сутність держави стає «каменем спотикання» у суперечностях між двома провідними течіями лібертаризму.

Мінархісти також дотримуючись принципу заборони на «агресивне насилля», разом з тим не заперечують ролі держави у забезпеченні захисту та безпеки особистості і встановленні суспільної стабільності. Для мінархістів держава є також злом, однак злом необхідним, таким, що не дає людству змоги поринути у стан анархії, безладу та сваволі. При цьому мінархісти зводять повноваження держави до прийняттого мінімуму, визначаючи її лише як гаранта природніх прав індивіда [43]. Держава є легітимною лише у разі виконання нею захисних функцій, які уособлюються у трьох необхідних інститутах – армії, поліції та судах.

Окрім того, на відміну від анархо-капіталістів, теоретики мінархізму не відкидають систему оподаткування, а визначають основні статті поборів лише

для правоохоронної та судової сфери діяльності держави. Економіка, медицина, освіта – це ті області суспільного життя, куди держава не має права втручатися за будь-яких умов.

Єдиним справедливим аргументом, на думку лібертаріанців-мінархістів, який примирює людство із існуванням держави є необхідність регулювання застосування сили в суспільстві.[43, с. 69] Реальна небезпека жити в постійній тривозі, що в будь-який момент можна стати мішенню агресивно налаштованого сусіда, колеги чи незнайомця, стимулюють індивідів утворити інститут, який би гарантував кожному безпеку від такого свавілля. Так, на думку Айн Ренд, раціональні індивіди не зможуть реалізувати свої інтереси в гармонійно облаштованому цивілізованому суспільстві без дотримання умов для мирного та продуктивного співжиття [66]. Головною умовою такого нормального, з її точки зору, співіснування є принцип природних прав. Саме загроза порушення цих прав, і в першу, чергу права на життя, шляхом фізичного застосування сили й спонукає людей до примирення із державними інститутами.

Держава, як зазначає Айн Ренд у своїй роботі «Чеснота егоїзму»[66] й є «засобом помістити репресивне використання фізичної сили під об'єктивний контроль, тобто під контроль об'єктивно визначених законів» [66, с.6]. Тобто, морально виправданою є така держава, яка використовує силу не в довільному вигляді, а керуючись законами. Ренд уподібнює досконалу державу роботів, дії якого чітко прописані та обмежені, а пусковим механізмом якого є саме законодавчий акт. Усі закони повинні бути націлені на захист прав і свобод й чітко прописувати, які дії є злочинними та яке покарання чекає на порушника. Небезпекою Ренд вважає спроби державних інституції розширити межі легального застосування примусового апарату, порушуючи права громадян, а тому «якщо суспільство хоче бути вільним, держава повинна знаходитися під контролем» [66, с.6].

Усі повноваження державі делегує народ на основі загальної згоди. Легітимні функції держави втілюються в трьох державних представництвах –

поліції (для захисту громадян від внутрішніх злочинців), армії (для захисту від зовнішніх ворогів) та судах (для вирішення суперечок з приводу контрактів та договорів). Окрім того, Ренд піддавала критиці прихильників анархії за неусвідомлене прагнення занурити суспільство в хаос та війни. Людська недосконалість не зможе гарантувати мирного та продуктивного співжиття індивідів й владу дістане найнебезпечніший злочинець, позбавлений моральних принципів.

Як і більшість лібертаріанців, Айн Ренд виступала проти оподаткування, вважаючи, що державні служби повинні діяти за рахунок добровільних пожертвувань індивідів. Загальна зацікавленість кожного з громадян в безпечному існуванні буде запорукою достатньої матеріальної бази держави. У разі, якщо громадянин не захоче оплачувати державні витрати, його інтереси не будуть мати гарантій з боку держави, однак жодного переслідування з боку каральних органів не буде. Добровільне фінансування держави можна встановити лише, тоді, коли суспільство дійсно є вільним й державні інститути повністю підкоряються об'єктивним правилам.

Держава володіє монополією на легальне застосування фізичної сили, адже лише монополія в даному випадку є тим важелем, який стримує й обмежує застосування сили. Вона, на думку Айн Ренд, повинна уподібнитися «безликому роботіві»[66], якого в дію можуть привести лише прописані правила – закони. Саме контроль над державою є запорукою свободи суспільства.

Лібертаріанець – анархо-капіталіст Рой Чайлдс (Roy A. Childs) у своєму відкритому листі до Айн Ренд (1969) робив спробу піддати критиці погляди Айн Ренд на необхідність існування держави як гаранта стабільності, миру та захисту в суспільстві. Р. Чайлдс, пишучи свого листа, ставив за мету схилити Айн Ренд до ідеї необхідності існування лише анархізму вільного ринку, де державу замінюють приватні агенства, які й беруть на себе усі функції держави. Саму державу Р. Чайлдс називає «моральним злом», а світ – ареною, де відбувається «битва» між силами архістатизму, який вимагає наявності

політичної влади та його єдиною альтернативою – анархією, тобто відсутністю політичного управління. Таке змагання Р. Чайлдс патетично проголошує наслідком «битви між індивідуалізмом та колективізмом, між свободою й державою, між свободою та рабством» [102].

Р. Чайлдс вважає, що є лише дві альтернативи в питанні про державу – вона або повинна існувати, або – ні, а серединна позиція, тобто ідея про обмежену державу є плаваюча абстракція, яку ніхто не може конкретизувати, адже уряд повинен або ініціювати силу (чого на думку Айн Ренд, держава якраз не має права робити), або перестати бути правлінням взагалі. На підтвердження своєї думки про те, що держава не може існувати без ініціювання сили та примусу, Р. Чайлдс наводить наступну гіпотетичну ситуацію[102]. Він пропонує уявити, ніби він або певна особа для захисту себе та своїх інтересів створює інститут, який забезпечує вищезазначене без погодження із державними органами. В такому випадку у держави є лише дві альтернативи: перша- застосувати погрози чи силу проти нового агенства з метою відновлення своєї монополії (а це суперечить думці Айн Ренд, що держава не повинна сама ініціювати силу, а лише діяти у відповідь у разі незаконного застосування сили з боку індивідів чи інших держав); друга – держава може не застосовувати свої каральні органи проти новоствореного агенства, але тоді це б сприяло породженню ряду подібних конкурентних інститутів, що в результаті призведе до заміни «статизму» анархізмом вільного ринку. В такому випадку лише індивіди будуть вирішувати, яким є ступінь об'єктивності (тобто відповідності праву) таких агенств.

Далі Р. Чайлдс зазначає, що аргумент Айн Ренд з приводу того, що суспільство без централізованого захисту перетвориться на суспільство, де кожний індивід перетворюється на озброєного агресора, не поєднується із раціональним прагненням кожної людини в суспільстві до розподілу праці. «Оскільки людство дійшло до розподілу праці з метою забезпечення харчовими продуктами, так само можна створити ринок послуг з захисту від агресорів». [102]

Крім того, Р. Чайлдс критикує думку Айн Ренд, що застосування сили у відповідь на агресію не можна залишити на розсуд окремих індивідів як таку, яка вступає в протиріччя з тезою філософині, що саме індивід є носієм об'єктивного розуму та здатний самостійно вирішувати, що йому потрібно для власного благополуччя.

Р. Чайлдс не залишає поза увагою критику Айн Ренд ідей анархії вільного ринку. Суспільство не підпаде під владу першого ж негідника, оскільки об'єктивні закони людського співіснування будуть штовхати індивідів до створення різнобічних систем власного захисту – конкуруючих судів чи поліції. Науковець зазначає, що не варто боятися хаосу в суспільстві у разі конфлікту між різними агенствами, оскільки у разі суперечок між, наприклад, канадцем та американцем, які підпорядковуються різним державам стабільні підвалини світу не порушуються.

Р. Чайлдс зазначає, що уряд є «злочинною організацією», проти нерациональної діяльності якого немає протидії, тоді як проти одного агенства, яке чинить незаконні дії можна застосувати санкції з боку іншого агенства (ці конфлікти не є не безпечнішими, аніж війни між окремими державами)[102]. Саме держава є «кровожерливим монстром, який несе відповідальність за більше насилля, кровопролиття й ненависть, ніж будь-яка організація, відома людству» [102]. Держава є непотрібним злом й сама ініціює силу проти незгідних із її діяльністю, а тому нерозумно боятися влади бандитів за умов анархії. «Ми замінимо державу вільним ринком, за умов якого індивіди зможуть ходити й жити, не боячись руйнації в будь-який момент, а стосунки між людьми будуть добровільними на основі раціональних інтересів» [102].

Цікаві ідеї з приводу природи та сутності держави висував і Людвіг фон Мізес – знаний філософ, економіст, один із найвідоміших представників австрійської школи економіки, який стояв у витоків лібертаризму. Він був послідовним апологетом ринкової економіки та противником державного втручання в економіку, жорстко критикував соціалізм та колективізм. Будучи

уродженцем Лемберга (Львова), закінчив Віденський університет, а згодом служив у Віденській торговій палаті. З 1934 по 1945 рік викладав у Женевському університеті, а з 1945 по 1968 роки читав лекції в університеті Нью-Йорка (США). Свої найзначиміші ідеї з економічних та політичних питань Мізес виклав у таких роботах: «Соціалізм: економічний та соціологічний аналіз» [34](1922 р.), «Лібералізм в класичній традиції» (1927 р.)[33], «Всемогутнє правління: тотальна держава та тотальна війна» (1944 р.) [], «Антикапіталістична ментальність» (1956 р.) [29]та ін. Серед його учнів були такі значні для лібертаріанського руху персоналії, як Фрідріх фон Гаск та Мюррей Ротбард. Разом із Ф. фон Гаском Мізес в квітні 1947 року заснував міжнародну організацію «Мон Пелерін», в яку входили науковці (в першу чергу економісти), які підтримували політику відкритого суспільства та капіталізм в економіці.

Будь-яка держава (чи держава – «нічний сторож», чи тоталітарна держава), з точки зору Л. фон Мізеса, це апарат насилля та примусу, а діяльність її є злом щодо кожного індивіда. Однак, аналізуючи людську природу, він приходить до висновку, що держава є «злом необхідним» задля стабільного існування суспільства. В кожному суспільстві є люди, які ведуть асоціативний спосіб життя (займаються, шахрайством, розбоєм, наркоторгівлею тощо), порушуючи при цьому свободу та безпеку інших. У такому випадку держава виступає у якості легальної протидії таким правопорушникам, адже без застосування сили щодо ворогів суспільства не буде нормального життя в суспільстві. [43]

Держава змушує людей дотримуватися правил життя у суспільстві, які є об'єктивними та загальновідомими, навіть якщо ці положення не відповідають вузьким інтересам кожного, однак в кінечному результаті максимізують вигоду всіх разом. Вона повинна, на думку економіста, бути влаштована таким чином, щоб рамки її законів давали людині певну свободу, в межах якої вона могла б вільно рухатися. Держава не повинна встановлювати такі жорсткі правила, за яких «при розходженні поглядів із

владою він (громадянин) опинився перед вибором – або загинути, або знищити державний механізм» [32, с. 70].

Для того, щоб інститут називався державою, він повинен мати дві складові: територію та суверенітет націй території. Саме визнання верховенства держави з боку усіх жителів відрізняє державу від звичайної банди злочинців. Завдання держави, на думку Л. фон Мізеса, «полягає виключно в гарантії захисту життя, здоров'я, свободи й приватної власності від насильницьких нападів. Все, що йде далі цього, є злом» [32, с. 64]. Економіст вважав, що регулювання державою таких суперечливих сторін людського життя, як наркоманія, проституція, ігроманія є порушенням прав людини, адже починаючи із незначного обмеження свободи індивіда самотійно вирішувати як йому жити призведе до «регулювання й обмеження аж до найдрібніших деталей» людського життя [32, с. 66]. За таких умов індивід стає рабом суспільства, а будь-яка свобода в державі нівелюється. «Надати більшості право диктувати меншості про що і як їй умати, що читати й що робити, - значить раз і назавжди покласти кінець прогресу» [33, с. 66].

Визначаючи державу як установлювача правил поведінки в суспільстві щодо законних норм покарання недозволеного застосування агресії в міжособистісних стосунках, Л. фон Мізес виключав економічну сферу з орбіти державного регулювання. Втручання держави у вільне підприємництво призведе до двох негативних наслідків: втрати ініціативи з боку виробників та породить бюрократію. Визначаючи, що виробляти і в якій кількості, держава паралізує стимул підприємців для задоволення потреб покупців максимально дешевими та ефективними способами.

У книзі Книгу «Бюрократія...» [29], яку Л. фон Мізес написав наприкінці Другої світової війни, коли вже було видно негативні результати коригування економіки з боку державних органів, він порівнює два типи управління економічними процесами – державний та комерційний. Бюрократичне управління, яке характеризується обмеженням свободи діяльності службовців та особистісним характером зв'язку між керівником та підлеглими, веде до неможливості вироблення об'єктивних критеріїв якості діяльності кожного державного підрозділу, а також призводить до нездоланної прірви між витратами та прибутками в економіці. Він пише, що бюрократичне управління – це метод, який використовується в проведенні адміністративних справ, результати яких не мають грошової цінності на ринку та котрі неможливо контролювати за допомогою економічних обрахунків [29].

Консервативність в економічній діяльності, незацікавленість працівників у результатах своєї праці, постійний страх порушити інструкцію, і, як наслідок, нівелювання будь-яких ініціатив, деградація особистості службовця – вже це робить державу із плановою економікою життєздатною на незначний період часу. Ефективною протипагою державного регулювання економіки Мізес називає капіталістичну систему, на основі приватної власності, яку він називає «управління в ім'я прибутку» [29]. Організація, яка прагнуче збільшити власний прибуток на основі загальної конкуренції, працює в інтересах саме споживача, адже попит – єдиний стимул для продуктивнішої діяльності підприємців, яка в результаті веде до вироблення дешевих та якісних товарів. Ринкова економіка на основі вільної конкуренції веде до процвітання держави: «ринкова економіка та правова держава живуть та вмирають разом» [29]. Таким чином, лише за умов вільного ринку можлива демократія.

Ідеї Л. фон Мізеса вплинули на його учнів – двох титанів лібертаріанської думки – Фрідріха фон Гаска та Мюррея Ротбарда.

Лібертаріанець Роберт Нозік в своїй роботі «Анархія, держава, утопія» (1974 р.) [39] виклав власне бачення шляхів появи та особливостей мінімальної держави та визначив межі її виправданого існування. Взявши за основу основні аспекти теорії суспільного договору Дж. Локка, Нозік оформив та значно розширив її власним баченням втілення держави на практиці, розробивши досить оригінальну теорію виникнення та укріплення державних інституцій. Науковець зазначає, що «виправданим є лише існування мінімальної держави, функції якої обмежені вузькими рамками – захист від насилля, крадіжок, шахрайства, забезпечення дотримання договорів тощо» [39, с.6]. Всі інші види держави, на думку Р. Нозіка, порушують свободу індивідів, використовуючи примусовий апарат, а тому не можуть бути виправданими. Крім того, держава не має права заставляти індивідів допомагати іншим людям, навіть якщо ці дії будуть на благо самому індивіду.

Держава, як вважав Р. Нозіка, виникала шляхом дії механізму «невидимої руки», тобто діяльність індивідів штовхає їх на об'єднання між собою та заключення договору з метою встановлення інститутів із захисту прав (у даному випадку, держави).

Розпочинаючи аналізувати стадії, які проходить держава у своєму становленні, Р. Нозік звертає увагу на локківський стан повної анархії на першому етапі існування людства. В такому стані індивіди володіють повною свободою розпоряджатися собою або своїм майном, не залежачи від волі іншого індивіда, обмежуючись лише природнім законом, який забороняє завдавати шкоди життю, свободі чи власності оточуючих. Цей період характеризується абсолютною бездержавністю, а джерелами внутрішніх та зовнішніх обмежень виступає моральний закон індивідуальної свободи.

На думку мислителя, мінімальна держава «народжується» із стану анархії через проходження ряду логічних етапів, кожний з яких формується поступово. Ці етапи є гіпотетичними й дають швидше уявну картину появи держави, однак «ми багато починаємо розуміти, дивлячись на те, як могла виникнути держава, навіть, якщо вона таким чином не з'являлася» [39, с. 13]. В даному випадку важливим є, суто аналіз алгоритмів можливого переходу від природнього стану в державний, а не розгляд часових, культурних, релігійних, економічних характеристик людства на кожній із стадій. Послідовними фазами, які проходить мінімальна держава в своєму формуванні є наступні:

- поява певної кількості захисних агенств;
- виокремлення домінуючого захисного агенства;
- оформлення ультрамінімальної держави;
- поява власне мінімальної держави.

Р. Нозік розуміє, що правила міжособистісної взаємодії між індивідами не можуть весь час бути непорушними, й неминучими будуть конфлікти внаслідок суб'єктивного розуміння цілей та потреб. Індивіди, маючи право на захист власних прав та компенсацію збитків, будуть робити спроби самотійно відновлювати справедливість, що в свою чергу вестиме до постійних міжусобиць, конфліктів, актів помсти. Окремі індивіди з метою максимально ефективного захисту себе та своїх прав будуть змушені об'єднуватися в т. зв. захисні асоціації, головною умовою яких буде гарантована підтримка усіх її членів. Такі захисні асоціації будуть діяти односторонньо на основі членських внесків, а індивіди, котрі не будуть згодні оплачувати їх послуги, будуть змушені самотійно вирішувати проблеми свого захисту.

Численні конфлікти між різними захисними агенствами з приводу захисту протилежних інтересів своїх членів ведуть до розуміння необхідності появи однієї панівної асоціації, повноваження якої поширювалися б на значну територію й яка виступала арбітром у зіткненні дрібніших агенств.

Таку асоціацію Р. Нозік називає домінантною, й наділяє її правом вирішення конфліктів не лише між незначними асоціаціями, а й між індивідами, які не є членами жодної із них. Р. Нозік зазначає, що «...домінуюча захисна асоціація має всі ознаки держави: вона володіє монополією на застосування сили на певній території та забезпечує захист прав усіх громадян, які проживають на певній території шляхом «перерозподілу» захисту» [39, с.217]. Крім того, це агентство захищає тих не-клієнтів у межах своєї території, котрим воно заборонило самостійно забезпечувати санкцією свої права у відносинах з його клієнтами, навіть якщо їхній захист повинні фінансувати самі клієнти.

Умовною проміжною ланкою між домінуючою захисною асоціацією та мінімальною державою, на думку Р. Нозіка, є ультрамінімальна держава. Вона характеризується легітимним правом на застосування сили (окрім самооборони) та примусу на визначеній території лише тих індивідів, які платять членські внески на утримання органів нагляду контролю та примусу. Індивіди, які не оплачують державні послуги, не можуть претендувати на захист прав з її боку. Ультрамінімальна держава трансформується в мінімальну державу, яка має лише одну захисну функцію, яка поширюється на всіх громадян, навіть на тих, хто не оплачує державні послуги. Кожний платник податків може вважати себе повноправним користувачем акцій держави на гарантований захист, однак змушений миритися із тим, що за його гроші деякі групи громадян мають право безкоштовно користуватися державними послугами (наприклад, діти, безробітні, інваліди тощо) [39]

Теорію походження мінімальної держави Р. Нозіка не раз піддавали критиці науковці, в тому числі й мислителі-лібертарії. Х-Х. Хоппе зазначає, що «книга являє собою набір із десятка різнорідних або непов'язаних між собою аргументів, загадок, контрприкладів, експериментів, парадоксів, раптових поворотів, інтелектуальних спалахів й іншої філософської мішанини» [87] а тому ідеї Нозіка є складними для аналізу й є цікавим лише для академічних кіл, однак не є рушієм ідеологічного лібертаріанства.

М. Ротбард, піддаючи критиці ідеї Р. Нозіка, зазначає, що така теорія є умоглядною й ніколи не була втілена на практиці, адже навіть сам Р. Нозік не наводив жодного прикладу держави, яка б з'явилася таким шляхом. М. Ротбард зазначає, що т.зв. «непорочне зачаття» держави неможливе, адже більшість держав виникали шляхом завоювань[63, с. 5]. Загалом, М. Ротбард критикує ідеї Р. Нозіка з боку позиції анархо-капіталізму, тому що будь-які спроби виправдання мінімальної держави веде до спроби виправдати й максимальну державу. Анархо-капіталіст докладно критикує пункт шляху виникнення держави, а також спроби Р. Нозіка виправдати таку державу.

Цікаву думку щодо ролі держави в суспільстві висунув американський економіст-мінархіст Д. Фрідмен. Для нього держава виступає не лише нормотворчим органом, але й третейським суддею у стосунках між людьми. Д. Фрідмен порівнює індивідів із учасниками гри, а державу із арбітром, який встановлює та роз'яснює правила такої гри. У разі порушень правил взаємодії, держава може використовувати санкції проти їх порушників. Правила гри на ринку теж вимагають контролю з боку держави, оскільки держава відповідає за розвиток ринкових відносин в суспільстві, однак межі такого контролю повинні бути звуженими. «Існування вільного ринку не знімає, зрозуміло, необхідність уряду... однак ринок звужує коло питань, які слід вирішувати політичними засобами, й таким чином, зводить їх до мінімуму» [78].

Д. Фрідмен уважав, що без існування держави існування вільного ринку є під загрозою, однак розширене втручання державних органів в економічну сферу може спровокувати економічний колапс.

Частина лібертаріанців-мінархістів пояснювали свою позицію з приводу місця держави в суспільстві в полеміці із анархо-капіталістами. Анархо-капіталісти вважали, що держава є втіленням насилля та примусу, а тому, необхідно замінити державні органи приватними агенства з надання відповідних послуг. Так, мінархіст Тібор Махан вважав, що уряд не завжди повинен базуватися на примусі, оскільки він є лише «монополією, а це не є тотожним примусу» [128, с.112]. Т. Махан зазначав, що існують уряди, які

забезпечують збереження індивідуальних прав без застосування силових методів. Науковець критикував одного з найбільших теоретиків анархо-капіталізму Мюррея Ротбарда, зазначаючи, що ідея плаваючих, чітко не закріплених територіально приватних агенств, яких він порівнює із службами продаж чи доставок піци, є мрією нерозумних ідеалістів, які не чітко розуміють механізм здійснення правосуддя в суспільстві.

Необхідність існування держави Т. Махан пов'язує із особливостями людської природи, яка стимулює навіть раціональних індивідів вступати в конфлікти між собою, вирішення яких найефективнішим буде за умов наявності єдиного центру прийняття рішень, втіленням якого є держава та її органи. З природи індивіда діяти нецивілізовано виникає ідея обмеженого правління, як такого, яке «може діяти для захисту прав, введення законів, які досягають такої мети й більш нічого...» [128, с.67]. Держава, як вважав мінархіст, повинна існувати в першу чергу для того, аби встановлювати об'єктивні правові норми, без встановлення яких не може йти мова про ефективну діяльність кожної сфери суспільства. Основою такої мінімальної держави є постулат про те, що індивід має можливість діяти вільно, не зачіпаючи при цьому життя чи майно співгромадянина.

Доцільність існування уряду Т. Махан пояснює тим, що в його розпорядженні є засоби для підбору найкращих спеціалістів для охоронної та судової систем. Контроль за тим, щоб цілі держави були чітко визначеними та обмеженими повинні здійснювати певні державні інституції. Крім того, науковець критикував ідею м'якого патерналізму уряду, згідно з яким держава має можливість утручатися в будь-яку сферу людського життя з метою приведення всієї діяльності людини у відповідність із загальноприйнятими правилами етики, моралі. Психологічна привабливість держави-батька ненав'язливо корегувати людське життя таїть в собі небезпеку широкого всеохопного контролю з боку усіх державних органів в майбутньому. «Уряд складається не з ангелів, а з простих людей, які можуть підпасти під спокусу – необмеженої влади над людьми» [128, с.68]. Будь-яке

патерналістське правління буде заплямоване корупцією та зловживаннями, від яких постраждають, як багаті, так і бідні прошарки населення.

Схожі ідеї висував політолог Джон Р. Лі у статті «Лібертаріанство. Обмежене правління та Анархія» [125]. Він також піддає критиці анархістів за те, що у суспільстві, яке вони пропонують, не може існувати жодних договірних відносин, а, отже, як наслідок, жодного законодавства. Право на встановлення законів є прерогативою держави, а тому захист усіх природніх прав є неможливим без таких прописних правил, які б найкраще виражали механізми захисту свобод громадян. Дослідник вказував, що «право на життя, свободу або власність не має значення, якщо воно не розглядається як частина більшого скоординованого цілого, яке є органом правової системи» [125, с.17].

Американський філософ, історик-мінархіст Адам Рід у статті «Раціоналізм, історія, індуктивна політика» [145] обґрунтовує власне бачення появи та обов'язків уряду. А. Рід продовжує та розгортає думку Айн Ренд і Тібора Махана про раціональні умови заснування держави. Так, він вважав, що саме прагнення до щастя та гарантії невторчання агресорів та правопорушників у діяльність індивідів з метою досягнення благополуччя та процвітання є поштовхом для встановлення держави, яка повинна «...мінімізувати сукупність випадків ініціювання застосування необґрунтованої сили – незалежно від того, порушені вони злочинцем чи самою правовою системою – проти невинних осіб» [145, с.27]. Така держава повинна взяти на себе роль гаранта безпеки невинних громадян щодо здійснення відносно них протиправних дій.

Окрім того, Адам Рід розглядає ряд етапів, які передують утворенню мінімальної держави як конституційної республіки. На першому етапі індивіди змушені заключати договір задля забезпечення своїх прав. Для цього вони повинні розробити проект конституції, де будуть прописані особливості політичного устрою майбутньої держави, стратегії її побудови та межі її повноважень. На другому етапі громадяни формують нове юридичне

та охоронне підприємство, своєрідну корпоративну організацію, членство в якій передбачає матеріальний вклад її членів [145]. Далі така корпорація висуває одного «підприємця», який буде стимулювати її членів задля захисту своїх прав створити уряд, на зразок закритого співтовариства, який би ґрунтувався на об'єктивному праві. Згодом цей уряд еволюціонує в конституційну республіку, повноваженнями якої є гарантії захисту для громадян та захист власного суверенітету на певній території та регулювання зовнішньої політики. Задля збереження обмежених повноважень уряду та запобігання узурпації державними органами контролю над життям її громадян, Рід пропонує з народження виховувати індивідів у дусі права, навчати їх цінувати та захищати власну свободу та права. [43]

На відміну від мінархістів, анархо-капіталісти (М. Ротбард, Д. Фрідмен, Г.-Г. Хоппе,) наділяють принцип заборони на «агресивне насилля» абсолютним характером, виступаючи за повну ліквідацію держави як суспільного інституту на користь добровільних об'єднань громадян, які будуть регулюватися природнім законом та принципами вільного ринку. Держава як знаряддя насилля, на думку анархо-капіталістів, повинна зникнути з історичної арени, а її захисні, судові та інші функції візьмуть на себе приватні агентства, фінансовані з внесків усіх громадян.

Термін «анархо-капіталізм» вперше в науковий обіг був уведений в 60-ті роки ХХ століття американським економістом М. Ротбардом, однак витoki даної течії можна віднайти ще у працях таких науковців, як Густав де Молінарі, Фредерік Бастіа, Бенджамін Такер. Вони хоч і не виокремлювали дане поняття як щось автономне, однак висловлювали ідеї, які згодом були підхоплені та розвинуті такими видними анархо-капіталістами, як: Ганс-Герман Хоппе, Родерік Лонг, Стефан Кінселла, Уолтер Лонг та ін. Хоча спершу поняття «анархо-капіталізму» й виникло як суто економічне, однак згодом акумулювало у собі політичну сферу суспільства, яка часто почала перекривати економічну або тісно з нею пов'язуватися.

Слід зауважити, що хоча попередники анархо-капіталізму й критикували державу та вказували на ряд її недоліків, однак вони в своїх працях не заходили настільки далеко, щоб відкидати її взагалі. Першим, хто спробував обґрунтувати та довести необхідність відсутності держави задля вільного та повноцінного співжиття індивідів у суспільстві був представник, згаданий вже нами, Австрійської школи М. Ротбард. Більшість ідей, які згодом були підхоплені та розроблені сучасними анархо-капіталістами, М. Ротбард виклав у своїй праці «Етика свободи» [63]. Вже з її назви видно, що автор, пишучи її мав «замисел», який «полягає у викладенні соціальної етики свободи, тобто розробці тієї підсистеми природнього закону, яка розкриває поняття природніх прав й, таким чином, відноситься до діяльнісної сфери політики, тобто до насилля й насилля як способу міжособистісних відносин[63, с.2]. Інакше кажучи, в розробці політичної філософії свободи. Саме в дослідженні політичної філософії свободи М. Ротбард вбачає ключ для розуміння держави, її місця та ролі в суспільстві, меж законів та прав індивіда (в першу чергу прав власності).

М. Ротбард піддавав критиці інститут держави з різних аспектів. Науковець зазначав, що лише з першого погляду здається, що держава є необхідною та безальтернативною складовою суспільства. Однак, насправді, держава є величезним монополістом, який прагне охопити своїм контролем кожен сферу суспільного життя [63]. Монополія на сферу безпеки (поліцію та армію), охорону здоров'я, освіту, карбування грошей та, навіть, на природні ресурси здійснюється державою в першу чергу не задля ефективного надання відповідних послуг населенню, а для контролю над ним. Ще одним способом контролю над своїми громадянами у державі виступає система оподаткування, ефемерну добровільність якої мислитель підкреслює, називаючи її «містичною». Розглядаючи податки як один із способів крадіжки, М. Ротбард називає державу «кримінальною організацією», яка є більш успішною, ніж будь-яка «приватна» мафія в світі. Варто зазначити, що

науковець чи не вперше в історії лібертаризму підкреслював необхідність відміни оподаткування взагалі.

Розглядаючи такі «негативні», з його точки зору, особливості держави, анархо-капіталіст задається питанням: яким же чином можлива підтримка населенням таких «шкідливих» аспектів державного регулювання? Відповіддю на це запитання є наявність в державі відповідної ідеології. Саме діяльність ідеологів (або інтелектуальної еліти, як їх називає інший відомий анархо-капіталіст Г.-Г. Хоппе) дає змогу державі підтримувати ореол легітимності та виправдовувати свою політику. Продовжуючи ідею про важливість інтелектуальної підтримки будь-якої діяльності в суспільстві, Г.-Г. Хоппе зазначає, що інтелектуали повинні відігравати важливу роль у формуванні та становленні нового анархо-капіталістичного суспільства, однак лише ті, які є прихильниками таких змін [87]..

Критиці піддає М. Ротбард також ідею ефективності так званого «обмеженого правління», яке активно підтримують мінархісти. Називаючи його утопією, вчений підкреслює, що така «обмеженість» не може існувати довго, адже кожний інститут, який володіє хоча б трішки владою, завжди буде прагнути до розширення своїх повноважень, й держава не є винятком. Держава не може підкорятися правовим нормам, встановленим нею самою, а, отже, не може існувати й важелів впливу, які б могли протидіяти спробам держави знову монополізувати два основних напрямки: здійснення правосуддя та миротворчу функцію.

Таким чином, розглядаючи діяльність держави на різних рівнях, Ротбард приходять до висновку, що кожний громадянин має моральне право не підкорятися її інститутам, оскільки «держава, по суті, є незаконною організацією, яка регулює злочини проти свого населення» [63].

Аналогічні аргументи з приводу оцінки ролі держави наводять й послідовники М. Ротбарда. Так, Родерік Лонг, американський вчений анархо-капіталіст, називає державу «монополією за примусом» [25], адже будучи єдиним постачальником ряду послуг, вона зможе надавати їх будь-якої

«якості», оскільки у населення все одно не буде альтернативи й воно буде змушене їх «купувати». Будучи прихильниками «принципу не насилля», анархо-капіталісти вважають примус з боку держави небезпекою для свободи індивіда.

Зважаючи на всі «недоліки» держави, виокремлені ще Ротбардом, іспанський політичний філософ та економіст Хесус Уерта де Сото, називаючи державу «непотрібним інструментом», зазначає, що етатизм є шкідливим, оскільки породжує ряд негативних ефектів: породжує владну безвідповідальність, оскільки її представники не в змозі правильно оцінити весь розмах своєї діяльності та й не існує інституту, перед яким би держава звітувала про свою діяльність; перекручення природніх прав індивідів та маніпуляції поняттям справедливості; падіння моралі; профанація права приватної власності та ін. Він зазначав, що «люди здійснюють помилку: вони вірять, що держава є необхідною для захисту бідних, слабких та обездолених... Вони не розуміють, що....так звані захисні засоби держави неминуче наносять шкоду тим, кого вони повинні захищати» [76].

Х. де Сото висловлює цікаву думку, що більшість суспільств розвинулися та стали процвітати не завдяки державі, а всупереч їй. Держава, на його думку, суперечить людській природі, оскільки кожний індивід підсвідомо прагне протидіяти примусу та насиллю. Науковець вважає, що, оскільки дійсно «правова держава» є недосяжним ідеалом, то лише суспільство, побудоване на засадах анархо-капіталізму, є єдиною моделлю міжособистісної співпраці, яка відповідає природі людини [76].

Політолог Г.-Г. Хоппе, як і всі анархо-капіталісти, вважав, що існування держави є взагалі не виправданим, оскільки вона є антагоністом індивідуального суверенітету, а державні органи здійснюють порушення природніх прав особистості. Він вважав, що примус та насилля є основою всіх держав без виключення. «Є насправді одна група осіб, яка регулярно безкарно порушує об'єктивні закони людської взаємодії – група, що її втілює держава та її органи» [87; с.26]

Держава, декларуючи заборону насильницьких дій одних осіб щодо безпеки та життя інших, сама здійснює агресивні дії по відношенню до своїх громадян різноманітними методами. Одним із таких методів Г.-Г. Хоппе вважав систему оподаткування, яка є примусовою й керується інтересами осіб, які володіють владою, а не потребами пересічних громадян. Іншими шляхами, якими держава прагне встановити власний контроль над різними сферами життя людини є встановлення обов'язкової служби в армії, втручання державних органів в економічні процеси та освітній простір. Також він критикував ефективність діяльності держави у гарантуванні безпеки громадян. Володіючи монополією на застосування сили, держава застосовує її не стільки для захисту своїх громадян, скільки як засіб збереження власного існування й стабільності, а також безкарної діяльності на усіх рівнях.

Анархо-капіталісти не обмежувалися лише критикою ролі держави, а й запропонували альтернативний спосіб організації суспільства, в якому б була відсутня держава як інститут та превалювала б капіталістична економіка.

Оскільки держави в анархо-капіталістичному суспільстві не повинно існувати, то постає питання: хто візьме на себе обов'язки з надання послуг, якими раніше опікувалася держава. Анархо-капіталісти дають відповідь на це питання – для них такими організаціями є приватні агенції, які будуть діяти та конкурентній основі. Таким чином, громадяни зможуть самостійно вирішувати проблему отримання необхідних послуг (у правозахисній, судовій, економічній сферах, сфері охорони здоров'я та освіти тощо), звертаючись до відповідного агентства. Агенства будуть здійснювати плату зі споживачів, що, на думку Г.- Г. Хоппе, буде альтернативою системі оподаткування. Кожний приватний власник такого агентства буде намагатися привабити якомога більше користувачів, що у свою чергу зможе вирішити ряд проблем: це, по-перше, убезпечить суспільство від монополії одного якогось інституту; по-друге, підніме рівень якості даних послуг; по-третє, не дасть можливості агентству діяти незаконно (оскільки громадянин просто не захоче співпрацювати з таким виробником) [120].

Окрім того, аби не допустити зловживань з боку агенції, приватні надавачі послуг, повинні заключати із іншими громадянами договори, де були б прописані їх обов'язки та гарантії споживачам у разі їх невиконання, а також визначався арбітр, якому б довіряли обидві сторони у разі виникнення конфліктів. Такий договір буде необхідним ще й тому, що закон буде таким самим товаром, як, наприклад, книга чи лампа, а, отже, між різними видами законів буде конкуренція, що відповідно призведе до того, що «в такому суспільстві буде багато судів й навіть багато правових систем» [120]. Таким чином, в договорі повинно бути заздалегідь записано, якими саме законами будуть врегульовані конфлікти між двома сторонами.

Звісно сам автор приходить до висновку, що це занадто клопітка робота – розбиратися у великому обсягу правових актів, тому на практиці більшість агентств буде слідувати уніфікованому зводі нормативних правил Г. – Г. Хоппе пропонує піддавати всі закони своєрідній фільтрації, яка в першу чергу є емпіричною й полягає у логічному їх обґрунтуванні інтелектуальною частиною суспільства, яка не повинна зазнавати жодного примусу чи впливу. Необхідним є також, на його думку, встановлення первинних правил, які б в подальшому будуть виступати в якості самостійного фільтру для подальшого встановлення інших законів на засадах ієрархічності, релевантності та раціональності. Головною умовою встановлення таких законів (правил) є примат природніх прав індивіда. [120]

На відміну від М. Ротбарда та його послідовників, які вважають, що правовий договір між індивідами, який би захищав права власності й на якому в майбутньому б базувалося анархо-капіталістичне суспільство, виникає ще до появи такого суспільства, інший відомий анархо-капіталіст Девід Фрідман дотримувався позиції, за якою не лише товари та послуги в суспільстві формуються вільним ринком, а й сам закон. В своїй роботі «Механіка свободи» Д. Фрідмен пропонує поступову передачу всіх державних об'єктів у приватну власність, в тому числі й

законотворчість. Для нього інститути приватної власності - це «механізми свободи, які роблять її можливою у складному та взаємозалежному світі, задля того, аби кожна людина будувала своє життя так, як вважає за потрібне» [78].

Д. Фрідмен критикує позицію прихильників «laissez-faire», котрі вважають, що без державного регулювання економіки відбудеться монополізація ринку. Розбираючи три види монополії (природну, штучну та державну, економіст приходить до висновку, що методи, якими держава робить спробу контролювати їх приносить набагато більше шкоди, аніж користі. Д. Фрідмен зазначав, що в США домінувала приватна монополія, утворена за допомогою держави [78]. Це відбулося за рахунок того, що приватні компанії, які не змогли досягти монополії власними силами, звернулися за допомогою до держави, яка таким способом змогла підпорядкувати різні галузі (транспортну, зв'язку іт.д).. Таким чином, політики перетворювалися на бізнесменів, котрі, регулюючи певну галузь, в першу чергу думали про власний заробіток, а не про потреби споживачів. В такому випадку уряд займається регулюванням, ліцензуванням певної галузі, а також обмеженням торгівлі заради, ніби-то підтримки вітчизняного виробника, що обмежує конкуренцію. З усього вищезазначеного Д. Фрідмен робить висновок, що лише передавши всі галузі суспільства, які регулюються нині державою приватним власникам можна забезпечити існування конкурентного ринку.

Д. Фрідмен, як і всі лібертаріанці, дотримувався думки про те, що уряд є інститутом примусу. Відмінність державного насилля від насилля бандита є те, що більшість громадян сприймають такий примус як легальний, а будь-який урядовець, прикриваючись таким службовим становищем може проявляти порушення індивідуальної свободи. Якщо

ж такі інститути, які замінюють уряд, виконують свої функції без примусу, вони не перетворюються на уряд.

Вигода для населення від передачі повноважень в руки приватним особом є вигідною з огляду на те, що будь-які послуги є економічним товаром, й такі агенції будуть надавати такі послуги дешевше, оскільки завжди будуть конкурентні організації. В такому анархо-капіталістичному суспільстві закон буде формуватися на основі ринкових механізмів. «Закон виробляється для ринку, і саме цього хоче ринок» . [78] В такому суспільстві цінність закону для громадян повинна бути більшою від збитків, які вони отримають внаслідок його прийняття, лише за таких умов він може бути прийнятим за основу. «Однією з переваг ринкової системи законів є її здатність підлаштовувати свою продукцію під споживача» Отже, в проекті лібертарного суспільства, запропонованого Д. Фрідманом ринок визначає закон, а не лібертарний закон формує ринкові відносини в суспільстві.

На підтвердження того, що їхня модель суспільства є дієвою, а не виступає як утопія чи недосяжний ідеал, анархо-капіталісти наводять у приклад американський Дикий Захід в XIX столітті та Англію й Ісландію в період Середньовіччя [114; с.73]. Так, Ісландія в 930-1264 рр. являла собою майже країну, де не було одного центру влади. Однак, незважаючи на такий «ідеальний» устрій, Ісландія в 1264 році звернулася до короля Норвегії з проханням взяти її під свою опіку (цей аргумент часто використовують критики анархо-капіталізму).

Далеко не всі науковці позитивно оцінювали ідеї анархо-капіталізму. Навіть в межах лібертаризму знаходилися критики ідеї заміни державних інститутів на приватні агенції, звертаючи увагу на її недоліки. Так, Айн Ренд зазначала, що приватні агентства будуть постійно змагатися одне з одним за першість, що спричинить в суспільстві стан напруги. Більші приватні агентства будуть поглинати

менші агентства, що приведе врешті до конфлікту між двома (трьома) надагенствами. Ще одним недоліком таких агентств, на думку Роберта Бідінотто, є те, що владу можуть захопити кримінальні елементи, які захочуть виступати як окремі законні агенції й не буде дієвої сили для перешкоджання їх діяльності[25]. Поряд із небезпекою концентрації влади в руках бандитів, існує загроза зосередження управлінських функцій у руках невеликої кількості найбагатших осіб, які будуть встановлювати закони, вигідні лише їм. Ще один критичний аргумент зазначав мінархіст Роберт Нозік, вказуючи на те, що приватні агентства рано чи пізно шляхом взаємної згоди перетворюються у картель, метою якої буде перетворення в державу з усіма її монополістськими привілеями.

На перший погляд може здатися, що демократія є невід'ємним атрибутом лібертаріанської ідеології, оскільки теж підтримує права особистості, індивідуальну та економічні свободи тощо. Частина лібертаріанців позитивно оцінює демократичний устрій, однак більшість теоретиків-лібертаріїв критично оцінювали можливості демократичного правління або взагалі вважали демократію шкідливою та безрезультатною.

Так, мінархіст Людвіг фон Мізес схвально оцінював роль демократії для консолідації суспільства. Він зазначав, що незважаючи на систему правління, фундаментом, на якому суспільство здатне мобілізувати власні сили, при демократії є підтримка того, хто при владі задля запобігання війн та злочинних розбоїв. Більшість населення шляхом повстань здатне знищити будь-який непопулярний чи ворожий уряд з метою встановлення такого правління, яке б виражало сукупність інтересів щодо ефективного та стабільного життя всіх громадян. «Заради внутрішнього миру індивіди прагнуть до демократичного правління» [32]. В такому випадку демократія є

не революційним інститутом, навіть якщо оформилася внаслідок громадянських збурень, а є засобом для запобігання революцій та громадянській війн. Демократичне правління матиме повноваження стільки часу, скільки захоче більшість громадян та буде змінене шляхом строкових або дострокових виборів.

Л. Мізес зазначав, що гарантії, що демократія повністю зможе справитися з покладеною на неї функцією немає, однак вони відсутні й за умов інших режимів, однак за такого правління принаймні є шанс, що до влади прийдуть достойні особи. Більшість, яка обирає владу, теж може помилятися, однак з часом раціоналізм та свідомість населення приведе до влади дійсно хороших політиків. Єдиною альтернативою демократичному принципіві влади більшості є принципи збройних конфліктів та диктатури. Демократія, на думку Л. Мізеса, протистоїть колективізму, за умов якого індивід не може діяти у відповідності до своїх інтересів, а повинен проводити в життя інтереси колективного цілого, що протирічить індивідуалізму як основі людського співжиття [32]. Колективізм по своїй природі є ворожим щодо основоположних принципів демократії, оскільки розширення свобод у суспільстві приведе до його знищення.

Л. Мізес, як прихильник мінімальної держави, основною функцією якої виступає гарантування індивідуальної безпеки, а тому демократія не може існувати за умови анархізму (бездержавного суспільства). При цьому економіст відмовляє державним управлінцям в особливому статусі чи недосяжним умінням, а тому громадяни не повинні відчувати сором чи незручність чи ущемлення вільно діяти від того, що ними керують професіонали своєї справи, але не більше того. Таким чином, Л. фон Мізес дає власне визначення демократії, за яким вона є «...такою формою політичного устрою, яка допомагає адаптувати уряд до бажань підлеглих без жодної насильницької боротьби» [32, с.84]. Однак науковець застерігає від встановлення необмеженої демократії, яка є не кращою від тоталітаризму, адже з часом такий уряд відкине всі ліберальні принципи виродившись в

бюрократичний корумпований організм. Навіть воля більшості повинна обмежуватися законотворчими актами та громадською думкою.

Фрідріх фон Гаєк вважав, що демократія можлива лише за умов капіталізму, оскільки саме економічна свобода лежить в основі всіх інших видів свобод. Відсутність приватної власності приведе до встановлення колективізму, який знищить всі свободи загалом. На відміну від Мізеса, Ф. фон Гаєк розуміє демократію не як втілення волі більшості, а як засіб забезпечення функціонування вільного ринку в достатньому обсязі. Він писав, що більшість може бути шкідливою для економічних свобод навіть більше, ніж будь-яка диктатура. Вчений закликає не робити з демократії «фетиш», а ставитися до неї як до «засобу, утилітарному механізму для захисту соціального миру та свободи особистості» [81, с.88]. Ненадійність та нерациональність демократичного правління однорідної більшості «...може зробити демократію більш нестерпною, аніж найжахливіша з диктатур» [81, с. 88].

Доречі, думку про можливість «тоталітизації» демократії підтримував й мінархіст Тібор Махан. Він вважав, що випадку, коли повноваження демократичного правління перевершує межі індивідуальної свободи, демократія сама знищує себе. Тобто, загальноприйнятий закон, який покликаний захищати свободу, сам може стати причиною трансформації демократії в тиранію, як це сталося у Веймарській республіці, коли до влади прийшов Адольф Гітлер. «Дійсно, демократія здатна бути тоталітарною, як і диктатура», - пише дослідник [128, с.119]. Однак Т. Махан залишає навіть за такою «спотвореною» демократією шанс на повернення до початкового стану, а саме – право голосу кожного громадянина, який він можуть використати в майбутньому проти диктаторів.

Далі Ф. фон Гаєк робить спробу поєднати демократію з економічним плануванням задля досягнення ілюзорного загального блага для всіх громадян. Однак неможливість передбачити усі наслідки створення уніфікованого економічного плану, що нанесе удар по репутації уряду, який в очах

населення стане просто бездіяльним органом – говорильнею, а тому владу слід передати в руки приватних підприємців чи незалежних чиновників. Крім того, самі демократичні процедури (постатейне голосування, необхідність наявності голосів більшості за кожний пункт законопроекту і т. д.) затягнуть прийняття уніфікованого економічного плану до колапсу на ринку. Необхідність планування з одного боку, та неможливість демократичних інститутів здійснювати його з іншого, призведуть до появи суспільних настроїв дати безпосередньо уряду чи окремій особі можливість діяти самостійно на свій страх та ризик. Таким чином, на думку Ф. фон Гаска, «демократичний устрій вимагає, щоб усвідомлений контроль здійснювався лише там, де досягнуто справжня згода, в іншому ми повинні покладатися на волю випадку – такою є плата за демократію» [81].

На відміну від корифеїв Австрійської економічної школи для яких демократія хоч і є режимом, не позбавленим недоліків, однак необхідним для стабільності в суспільстві, наступне покоління економістів цієї школи, таких, як Ганс-Герман Хоппе, вважали, що демократія не просто є даремною та безрезультатною формою правління, а небезпечною та шкідливою. Так, Г.-Г. Хоппе в своїй книзі «Демократія – скинутий бог» зазначав, що ідея демократії провалилася, а на зміну їй згодом прийде «суспільство приватного права», яке перебирає на себе основні демократичні принципи захисту природних прав та свобод, але при цьому позбавлені недоліків утримання влади в руках державних органів [89].

Розглядаючи витоки демократії, німецький політолог зазначає, що цей режим виник як протипага монархічній формі правління. Історично першою формою державного устрою була абсолютна монархія, а рух за встановлення демократичних інститутів був скерований саме проти королів та спадкового дворянства. Монархію критикували за те, що вона є невідповідною до рівністю всіх людей перед законом, експлуатуючи підлегле населення незначною групою, яка володіє титулами. Громадяни, прагнучи за допомогою демократичних інститутів шляхом відкритого доступу до управління

державою на рівних умовах, розчарувалися в своїх очікуваннях. Демократично обрані держслужбовці так само наділяються виключними правами та привілеями. До того ж за умов демократії виникає ілюзія, що отримати владу може кожна особа, а тому громадяни поблажливо ставляться до збільшення податків чи розширення повноважень уряду, плекаючи надію в майбутньому самому користуватися такими бенефітами [89]. Ще однією перевагою, нам думку Г.-Г. Хоппе, монархії над демократією є те, що кожний король сприймає власну землю як приватну власність, а тому турбується про неї та прагне до забезпечення її цілісності та недоторканості аби передати її своїм нащадкам.

Протилежна ситуація спостерігається за умов демократичного правління, коли державний службовець, розуміючи, що він є тимчасово при владі й держава не є його приватною власністю, прагне до всеохопної експлуатації її ресурсів, не маючи при цьому жодного жодного законного, з точки зору лібертаризму, права. В такому випадку демократія виступає засобом конфіскації майна й доходів з метою подальшого їх нерівномірного перерозподілу. Монополія монарха перетворюється на монополію держслужбовця високого рангу. Прагнення до отримання влади демократичним шляхом означає бажання розпоряджатися чужою приватною власністю шляхом узурпування. Такі люди є зажерливими аморалами, та популістами, однак саме вони в результаті приходять до влади, оскільки індивіди, які дійсно поважають чужі права на свободу та власність, не будуть боротися за державні регалії. «Демократія фактично гарантує, що лише погані й небезпечні люди будуть завжди підійматися на вершину уряду» [89]. Альтернативою демократичній державі, як вважав Хоппе, є суспільство, засноване на принципах анархо-капіталізму.

На суперечності демократії вказував і М. Ротбард в роботі «Влада та ринок» [60]. Тлумачачи демократію як правління більшості, за якого у кожного громадянина є право віддати голос за певний напрям політики чи за вибір керівників, котрі будуть утілювати цю політику на практиці, економіст

задає питання, чи може населення за допомогою демократичних механізмів проголосувати за передачу влади в одні руки й за ліквідацію демократії як такої. В такому випадку демократія стає перехідним режимом до встановлення недемократичних форм правління. З іншого боку, більшості заборонено лише одне – воно своїм волевиявленням відмінити демократичні вибори, оскільки тоді не буде демократії, а значить більшість втрачає свої повноваження. Таким чином, для функціонування демократичного режиму необхідними є дві умови – уряд вибирається більшістю на виборах; вибори проводяться регулярно. Демократія виступає лише «методом вибору керівника й рішення проблем, й вона цінна саме як засіб досягнення різнопланових політичних цілей» [60, с.39]. У цьому випадку під політичними цілями Ротбард розуміє встановлення лібертаріанського суспільства. Для лібертаріанця демократія є лише інструментом захисту індивіда від свавілля держави й спосіб розширення особистих свобод.

Американський публіцист Самюель Едвард Конкін Третій спробував започаткувати нову течію лібертаріанської ідеології, якій він дав назву агоризм (від гр. «агора» - ринкова площа), або нове лібертаріанське вчення. Свої погляди він виклав у роботі «Новий лібертаріанський маніфест» [20], де обґрунтував власне бачення принципів функціонування майбутнього лібертаріанського суспільства, де агора є основою організаційної його структури, а не рід, плем'я чи держава. С. Конкін був противником формування та діяльності Лібертаріанської партії США, критикуючи ряд позицій даної партії, особливо щодо економічних питань. Починаючи з 1974 року, С. Конкін проводив активну пропаганду агоризму, зокрема, беручи участь у різноманітних форумах, конференціях, а також публікуючи власні статті в журналі «Новий лібертаріанець» (*New Libertarian*).

С. Конкін, як і всі лібертаріанці, вважає державу найбільшим ворогом, боротьба проти якого є найголовнішим завданням для побудови лібертаріанського суспільства. Мислитель повністю протиставляє лібертаріанство державі, трактуючи їх як непримиримих антагоністів. Він

зазначає, що «держава розділяє та володарює, його протилежність, лібертаріанство, об'єднує та звільняє. Де держава хитрує, лібертаріанство привносить ясність; де держава приховує, лібертаріанство виводить на чисту воду, де держава прощає, лібертаріанство звинувачує» [20]. Саме по собі лібертаріанство для автора асоціюється із ринком – добровільною людською діяльністю, де людина діє без примусу щодо оточуючих.

С. Конкін активно критикував спроби держави протидіяти встановленню агоризму. До таких державницьких методів він відносив поряд із інтелектуальною обробкою населення етатистами, мінархізм, реформізм, зайняття державних посад навіть з, на перший погляд, ідеальною метою – реформуванням її органів. Таким чином, ми бачимо, що він виключав мінархістів із лібертаріанського руху, оцінюючи їх як колабораціоністів. Критикував С. Конкін і діяльність Лібертаріанської партії США, яку він називав «контратакою держави» на поширення лібертаріанських ідей в суспільстві.

Суть суспільства, основою якого філософія агоризму, полягає в переведенні його на ринкові механізми діяльності без ролі держави. Така позиція близька анархо-капіталістам, однак С. Конкін розширює їхні положення. Так, С. Конкін бере за основу ідеї М. Ротбарда, згідно з якими кожний індивід на ринку страхує себе, встановлюючи ціну за своє життя чи здоров'я, а також прописує розмір компенсації, яку повинен виплатити кривдник у разі вчинення злочину. За дотриманням виконання такого договору повинен спостерігати незацікавлений арбітр. Така діяльність, на думку агориста, є неідеальною, однак найприйнятнішою на початковому етапі існування агористичного суспільства.

Методом досягнення вільного ринку в суспільстві полягає, на думку мислителя, пропаганді ідей агоризму, а також у так званій контр-економіці. Контр-економіка – це сукупність неагресивних людських дій, які підривають будь-які способи матеріального забезпечення держави та є нею забороненими, до яких належать: «вільний ринок, «чорний ринок» і

«підпільна економіка», всі акти громадянського та соціальної непокори, вступ у заборонені об'єднання (сексуальні, расові, міжрелігійні)...» [20]. До таких автор дій відносить бойкот, контрабанда, незаконна торгівля зброєю тощо. Після поширення такої діяльності, ринкові охоронні та правові організації вийдуть із підпілля та зможуть ліквідувати державу назавжди.

С. Конкін пропонує чотири стадії становлення агористичного суспільства:

I. Нульовий етап, на якому агористів ще не існує. На даному етапі Конкін пропонує змінювати людську свідомість, готувати ї для прийняття нових ідей.

II. Перший етап – низька щільність агористичного суспільства. Тут з'являються перші спроби лібертаріїв діяти на основі принципів контр-економіки. Завданням прихильників агоризму в цей період є протидія розпорошеності в лібертарному русі та протидія державі шляхом утворення Руху Лібертарних Лівих, який включає в себе людей з різними суспільними поглядами, об'єднаних однак прагненням звільнення від держави.

III. Другий етап – середня щільність агоризму. На даному етапі держава починає сприймати ідеї агористів як загрозу й буде усіма способами протидіяти їм шляхом утворення так званих гетто для агористів – островків свободи. В цей період С. Конкін пропонує створити Новий Лібертарний Альянс (НЛА), який би представляв ідеї агористів при взаємодії з державою. В цей період ще існує небезпека повернення суспільства до ідей етатизму.

IV. Третій етап – висока щільність агористичного суспільства. На цьому етапі ресурси агори та держави зрівняються й держава зазнає глибокої кризи внаслідок війн, інфляцій, економічних депресій. У цей час держава ще має змогу взяти реванш, тому НЛА мусить втілювати в життя нові – більш революційні методи боротьби з нею.

V. Четвертий етап – агористичне суспільство з домішками етатистських ідей. Новий Лібертарний Альянс в цей період розпадається, оскільки його мета є досягнена, на низку конкуруючих охоронних агенств. Це останній етап

є заключним, надалі суспільство мусить лише підтримувати агоризм в незмінному стані [20].

Класик анархо-капіталізму, до поглядів якого звертався Конкін, М. Ротбард не сприймав ідей агоризму та критикував Конкіна за його утопічне вчення. Так, М. Ротбард прирівнював ідеї агоризму до комунізму, оскільки обидвом цим вченням краще вдається критикувати сучасний їм лад, аніж створити механізми утвердження дійсно ідеального суспільства, яке у них в реальності постає пароподібним та абсурдним. Відкидання Конкіним «білого ринку» на користь «чорного», де панують деструктивні ідеї, перетворює агоризм на маргінальне вчення, покликане задовольнити ідеї лише нижчих прошарків суспільства. М. Ротбард називає агоризм – «тупиком лібертаріанського руху» [149], з яким всі раціональні підприємці не захочуть мати справу. Єдиною перевагою, на думку засновника анархо-капіталізму, є те, що С. Конкін хоча б спробував запропонувати реформування лібертаріанського руху, хоча й в доволі утопічному та деструктивному вигляді.

Ще одним сучасним утопічним проектом для побудови ідеального бездержавного суспільства є сістейдінг (Seasteading) – побудова своєрідних вільних спільнот, які проживають на плавучих об'єктах поза зоною юрисдикції жодної з держав. Ідеї сістейдінгу запропонували, зокрема, Петрі Фрідман (син Девіда Фрідмана) та Пітер Тіль (один із засновників платіжної системи PayPal). У 2008 році вони створили автономну платформу ClubStead» — проект організації Seasteading Institute.

Більшість запропонованих прикладів сістейдінгу були модифікаціями крейсерських або нафтових платформ або новостворені плавучі острови. На таких платформах чи островах люди здатні вільно задовольняти свої потреби шляхом вільного сфери діяльності, забезпечуючи себе самостійно. Мета сістейдінгу, за словами П. Фрідмана, полягає не просто у створенні однієї або декількох політичних систем, а в «розробці готового до використання методу

створення нових країн, з тим, щоб багато груп змогли випробувати велику кількість власних варіантів» [110].

Сістейдінг можливий тому, що більша частина морів та океанів не належить жодній з держав, а тому позбавлені юридичної визначеності.

П. Фрідман та його прихильники пропонують подолати монополізм держави шляхом зосередження на неінституційних детермінантах конкуренції: географічному середовищі та технічному потенціалу, куди «вбудовані» політичні об'єкти. Вони вважали, що технологічні інновації є своєрідною формою політичної діяльності, оскільки людська здатність здійснювати прорив в технологічній сфері є свідченням того, що вони здатні брати й під контроль інші сфери. Такою потенційною цінністю для «проривної» діяльності людини є саме океан, оскільки він є «чистим полотном для здійснення різноманітних нових соціально-політичних експериментів», а тому шляхом покращення політики є саме урегулювання океану [110].

Першим в історії прототипом сістейдінгу стало віртуальне невизнане королівство Силенд, засноване в 1967 році британським майором у відставці Педді Р.Бейтсом, який заявив про свої права на територію морської платформи в Північному морі в 10 кілометрів від берегів Великобританії. П. Бейтс оголосив платформу монархією, а себе монархом. Він заснував власну монету, марку та церкву, видавав паспорти королівства Силенд. На даний момент Seasteading Institute займається розробкою та побудовою незалежної платформи у Французькій Полінезії. Як і агоризм, так і сістейдінг є очередною спробою задовольнити прагнення людей до повної максимізації свободи без жодного державного контролю.

Окремо необхідно виділити фузіонізм, або лібертарний консерватизм, оскільки виділення даної течії має свої складнощі, оскільки консервативний елемент в цій течії є доволі сильним. Крім того, більшість її представників часто в наукових колах характеризуються як анархо-капіталісти, наприклад, Лео Роквелл чи Уолтер Блок. У політиці лібертарні консерватори у своїй

більшості є республіканцями, а не прихильниками Лібертаріанської партії. Інші лібетарії стверджують, що фузіонізм є суто лібертаріанською течією, а консервативні її елементи нівелюються чіткою лібертаріанською позицією її представників.

Фузіонізм зародився в 50х роках XX століття, коли консервативний рух в США почав відроджуватися після нетривалої кризи та зменшення інтересу до його ідей десятиліттями раніше. В цей період в ньому зародилося дві течії. Перша з них дотримувалася принципів, близьких лібертаріанству: виступала за збільшення уваги до свободи індивіда в політичній та соціальній сферах суспільства. Друга течія була більш традиційною й дотримувалася положень класичного консерватизму (ґрунтувалася на тому, що традиції та принципи доброчесності є визначними чинниками стабільного та процвітаючого суспільства). Вперше об'єднати ці дві течії спробував американський філософ Френк Мейєр, редактор видання *National Review* – журналу, в якому друкувалися як консервативні, так і лібертаріанські автори. Він й є автором терміну «фузіонізм» (від англ «fusion» - злиття, синтез) - своєрідної політико-філософської комбінації, « поєднуючи найраще з двох полюсів, віддаючи перевагу традиції та моралі, з одного боку, та свободі вибору та особистим правам з іншого» [148]. Ф. Мейєр вважав, що індивідуальна свобода є тією чеснотою, яку слід виокремити як критерій доброчесності суспільства та політичного порядку [114]. Він вважав, що, цілі, які ставлять перед собою консерватори та істини та цінності, яких вони дотримуються поєднуються із ідеєю, що свобода є «центральним та первинним кінцем політичного суспільства» [148]. Лише свобода, на його думку, визначає моральна чи неморальний той чи інший вчинок, думка, позиція.

Для Ф. Майєра державні інститути відіграють важливу роль в створенні умов, які б схилили індивіда (єдиного актора, добровільні вчинки якого оцінюються з точки зору моралі) здійснювати вибір на користь чесної та справедливої діяльності та створенні умов для вільного вибоу моральної

діяльності. Він вважав, що кожний індивід повинен відстоювати ідею свободи, навіть за умови, що держава здійснює вчинки, які їй суперечать. Крім того, мислитель залишав за державою можливість в обмеженому вигляді здійснювати примус щодо індивіда лише через органи поліції, збройних сил та через правову систему. Примус сам по собі не є чеснотою, однак задля збереження морального порядку його застосування є можливим лише у крайньому випадку. (дефендид) Його фраза «Істина засихає, коли свобода вмирає, якою б справедливою не була влада, яка її знищує» [148] найкраще відображає його позицію щодо ролі держави в збереженні свободи

Спробу поєднати консерватизм та лібертаризм критикували як класичні консерватори, так і лібертаріанці. Так М. Ротбард зазначав, що як такий фузіонізм неможливий, та спроба Майєра віднайти серединний шлях розвитку лібертаризму та консерватизму порушує логічні закони. Детально проаналізувавши його ідеї, М. Ротбард дійшов до висновку, що Ф. Майєр є лібертаріанцем. До такого рішення його спонукали наступні положення фузіонізму: по-перше, приділення філософом значної уваги свободі як мірилу доброчесності суспільства, вінець усієї політичної діяльності особистості; по-друге, переконання Ф. Майєра в тому, що будь-яка моральна дія індивіда є вільною, тобто позбавленою зовнішнього примусу; по-третє, увага Майєра до ролі індивіда в досягненні суспільних цілей, на протигагу суспільству; по-четверте, насильство з боку держави повинне бути обмеженим свободою волі її громадян. Всі ключові принципи фузіонізму є саме лібертаріанськими. [148]

Ідею Майєра щодо поєднання двох ідеологій Ротбард називає, безглуздою, здобутою «ціною внутрішньої суперечності та теоретичної плутанини» [148]. Крім того, Ротбард критикує думку Майєра про те, що саме традиція керує людським розумом, оскільки вона не може слугувати достатньою підставою для вирішення моральних питань.

Найбільш відомими представниками лівого лібертаризму т. зв. Лібертарних лівих (left-libertarian) представниками були Пітер Валлентайн

(Peter Vallentyne), Гілель Штайнер (Hillel Steiner) и Майкл Оцука (Michael Otsuka) Витоками ідей лібертарних лівих, були погляди американського політика та економіста Генрі Джорджа, який був прихильником «єдиного податку» на землю. Джорджизм відстоює права на отримання природних ресурсів та природних можливостей для усіх громадян. Це була своєрідна спроба поєднати способи здійснення поєднання економічної ефективності із соціальною справедливістю шляхом стягнення арендної плати (податку вартості землі) із природних ресурсів. Спільна власність на землю, на думку Г. Джорджа, зможе подолати бідність й забезпечити економічний прогрес у країнах, де вона буде встановлена.

Лібертарні ліві визначали право власності як найголовніше з усіх природних прав індивіда, оскільки лише воно здатне забезпечити в достатній мірі потреби особистості в максимальній свободі. Вони, як всі лібертаріанці визначали, що право на природні об'єкти мають лише раціональні індивіди, які мають моральне право на обстоювання своєї власності на природні ресурси (землю, воду, повітря) та артефакти (продукти) [164]. Використовувати природні ресурси люди, на думку лібертарних лівих, можуть лише заручившись лише згодою інших членів суспільства та за умови оплати, визначеної договором. Люди, користуючись привласненими ресурсами без часових рамок зможуть, на думку лібертарних лівих, більш дбайливо їх використовувати, з врахуванням екології та раціонального природокористування.

Щоб краще зрозуміти позицію Лібертарних лівих щодо права власності, притаманного кожній особистості, варто зазначити, що метою представників даної лібертаріанської течії був пошук способів поєднати визнання права власності людини на себе (і, можливо на речі, без яких дане право було б недосяжним) з можливістю легітимізувати потребу в рівності між індивідами в суспільстві [152]. Зважаючи на те, що в кожному суспільстві громадяни не є рівними, оскільки право самоприналежності кожної людини розширюється,

включаючи в себе право власності такої особи на будь-які матеріальні речі, які вона виробляє, тобто з якими вона змішує свою працю (позиція, яку підтримували всі «праві» лібертаріанці), лібертарні ліві пропонують власний погляд на вирішення відсутності егалітаризму в суспільстві. Представники «лівої» течії в лібертаризмі висувують тезу, згідно з якою право людини на себе не поширюється на об'єкти, створені цією людиною. Вони стверджують, що «можна надати егалітарну сутність легітимності виключного привласнення, не скасовуючи принцип права власності на самого себе» [152]. Лібертарні ліві дотримуються думки, що право власності корелюється із принципом рівності, з огляду на моральний імператив, якого додержуються всі без виключення лібертаріанці.

Всі матеріальні ресурси на землі, як вважають ліві лібертаріанці, є спільною власністю усіх людей, а тому користування особою навіть їх найменшою частиною є незаконним без встановлення факту, що права всіх інших індивідів не скасовуються актом привласнення. З огляду на це, думка про те, що матеріальні предмети, перетворені діяльністю окремої особистості не є її власністю, стає зрозумілою, оскільки створення будь-якого предмету неможливе без застосування об'єктів, першопочатково створених цією особою. Володіння кожним матеріальним предметом не може бути довічним, оскільки суспільна рівність вимагає вільного доступу до цього ресурсу усім громадянам, особливо тим, хто потребує його задля власного виживання. «... егалітарна складова даної теорії перевершує автономну нормативність права людини над собою – тобто кожна людина має право використовувати зовнішні ресурси за умови, що це не перешкоджає правам інших людей користуватися ними в однаковій мірі» [152].

Для того, аби позбавити свою позицію щодо права власності на предмети деякої абсурдності, ліві лібертаріанці пропонують ввести своєрідну фінансову компенсацію суспільству за акт користування предметами у розмірі ринкової його вартості. Еквівалент предмету виплачується у спільний фонд, який публічно управляється. Функцією такого фонду є надання кожній людині, яка

народжується на світ, матеріальні об'єкти якого є вже розподіленими між іншими людьми, початковими благами, сумарна вартість яких відповідає тій частині природних ресурсів, на які він має право. Кожний індивід, використовуючи матеріальні об'єкти повинен довести, що таке користування не погіршує становище інших осіб, а також, що таке користування не погіршує його якості, які є важливими задля передачі цього об'єкту в користування комусь іншому. «Лібертаріанство, засноване на джорджизмі, (тобто ліве лібертаріанство) стверджує, що агенти повинні платити повну конкурентоспроможну вартість природних ресурсів, які їм належать...Агенти, які виробляють більше – тому що вони працюють більше часу або тому, що вони є більш ефективними виробниками завдяки більшим талантам – сплачують ті ж самі податки (оренду), як і ті, хто має менш вигідні природні дані...» [161].

Такий егалітаризм полягає не в простій рівності всіх матеріальних ресурсів, а в рівній можливості всіх громадян отримати користь від них. Зважаючи на те, що природні збідності та таланти різняться в усіх індивідів, то справедливим є, на думку лівих лібертаріїв, надавати більшість ресурсів тим особам, чий задаток не дозволяють їм в достатній мірі змінювати їхню сутність для досягнення благополучного існування. Нівелювання випадкових чинників у досягненні кимось кращих умов життя здійснюється шляхом рівного доступу усіх до матеріальних ресурсів. «Межа рівного розподілу (а не перерозподілу) – це можливість кожної людини відтворити своє існування незалежним чином [139].

Недоліком такої теорії поєднання права приналежності з структурною рівністю є, на думку дослідника... те, що вона є просто теорією справедливості початкових придбань. «Лівий лібертаризм» визначає справедливою ситуацією, лише таку, в якій кожна людина володіє собою (критерій А), й кожна людина володіє рівною часткою зовнішніх ресурсів (критерій В). Передбачається, що всі дії, які відбуваються за таких умов є справедливими, тобто такими, які не завдають шкоди праву власності та рівності в обміні ресурсами. ... зазначає, що така позиція є не правильною, оскільки справедливість початкової ситуації може

зникнути за умов, які не залежні від вищезазначених критеріїв, що в майбутньому усі дії перетворить на несправедливі [152].

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

Лібертаризм як цілісна політична ідеологія включає в себе низку течій, які умовно можна розподілити на Ліве та Праве. Так, до правого лібертаріанства належать мінархісти (Л. фон Мізес, Айн Ренд, Тібор Махан) та анархо-капіталісти (М. Ротбард, Г.-Г. Хоппе, Родерік Лонг), яких об'єднує утвердження як особистої, так і економічної свободи на основі природних прав, порушувати які не має права ані держава, ані її замітники. Окремою групою є Лібертарні ліві (П. Валлентайн, Г. Штайнер, М. Оцука). Вони обстоювали ідею про примат особистісної свободи, що поєднувало їх із правими лібертаріанцями, однак підтримували егалітарну теорію отримання прав власності, за якою ніхто не може отримати у власність майно, якщо це завдасть шкоди іншим індивідам.

Для лібертаріанців базовим елементом політичного, економічного чи соціального аналізу є індивід. Лише індивіди можуть здійснювати вибір, розуміти його наслідки, а також нести відповідальність за них. Індивідуальні права є самодостатнім, жодних інших прав, крім особистих немає. З поняттям індивідуалізму тісно пов'язане розуміння лібертаріанцями особистої свободи, яка для них рідкісною та тендітною рослиною», небезпеку якій становить концентрація влади як одноосібної, так і певної її гілки. Лібертарії не відділяють політичну свободу від економічної. На їхню думку, ворогом будь-якого виду індивідуальної свободи, в першу чергу, є соціалізм та колективізм тоталітарної держави.

Наріжним каменем усієї лібертаріанської ідеології є примат тріади природних прав кожного індивіда, які є невідчужуваними та не можуть звужуватися за будь-яких умов. Це ті права, які ще у XVII столітті обґрунтовував Джон Локк – право на життя, свободу та приватну власність. На думку лібертаріанців, природні права не надаються ані суспільством, ані державу, а притаманні самій людській природі. Природні права є

взаємопов'язаними й без одного з них нівелюється зміст двох інших. Права людини – це моральні принципи, які визначають та захищають свободу людських дій, але при цьому не надають зобов'язань іншим індивідам, оскільки їх втілення в життя можливе лише в суспільстві раціональних особистостей

Більшість лібертаріанців надають першочергового значення саме праву приватної власності, яке є базою для інших прав. Р. Нозік виокремлює три типи справедливості, на яких повинне ґрунтуватися загальне право власності: принцип справедливого набуття; принцип справедливої передачі; принцип виправлення раніше допущеної несправедливості. Для лібертаріанців індивід не може уповноважити іншу людину чи уряд в цілому на порушення чийх-небудь прав, навіть якщо такі протиправні дії здійснюються в мінімальному обсязі чи це може принести користь всьому людству.

З природнього права на життя та власність лібертаріанці виводять свій чи не найважливіший принцип, який отримав назву «принцип ненападу» («принцип заборони на агресивне насилля»): ніхто не може погрожувати застосуванням насилля (агресії) стосовно іншої людини або її майна. Насилля є виправданим лише в тому випадку, якщо інший індивід сам ініціює агресію стосовно іншого. Принцип ненасилля є визначним не лише у стосунках між індивідами, а й у взаємодії між державою та індивідом.

Анархо-капіталісти наділяють принцип заборони на агресивне насилля абсолютним характером, тобто приписують державі ознаки головного елемента, який акумулює в собі різні види насилля, а тому повинен бути повністю ліквідованим. На відміну від анархо-капіталістів, мінархісти визнають за державою частину функцій, які може здійснювати лише вона, й які не вступають у протиріччя із принципом легального застосування сили. Вони не заперечують ролі держави у забезпеченні захисту та безпеки особистості і встановленні суспільної стабільності.

Роберт Нозік в своїй роботі «Анархія, держава, утопія» (1974 р.) виклав власне бачення шляхів появи та особливостей мінімальної держави та визначив межі її виправданого існування. Держава, на думку Р. Нозіка, виникала шляхом дії механізму «невидимої руки», тобто діяльність індивідів штовхає їх на об'єднання між собою та заключення договору з метою встановлення інститутів із захисту прав. На думку Нозіка, мінімальна держава «народжується» із стану анархії через проходження ряду логічних етапів, кожний з яких формується поступово. Послідовними фазами, які проходить мінімальна держава в своєму формуванні є наступні: поява певної кількості захисних агентств; виокремлення домінуючого захисного агентства; оформлення ультрамінімальної держави; поява власне мінімальної держави.

Анархо-капіталісти (Ганс-Герман Хоппе, Родерік Лонг, Стефан Кінселла, Уолтер Лонг) вважали, що держава є втіленням насилля та примусу, а тому, необхідно замінити державні органи приватними агентства з надання відповідних послуг, які будуть діяти на конкурентній основі, фінансуючись членськими внесками.

Таким чином, на їхню думку, громадяни зможуть самотійно вирішувати проблему отримання необхідних послуг (у правозахисній, судовій, економічній сферах, сфері охорони здоров'я та освіти тощо), звертаючись до відповідного агентства. Окрім того, аби не допустити зловживань з боку агенції, приватні надавачі послуг, повинні заключати із іншими громадянами договори, де були б прописані їх обов'язки та гарантії споживачам у разі їх невиконання, а також визначався арбітр.

Американський публіцист Самюель Едвард Конкін Третій спробував започаткувати новий напрям лібертаріанства, якому він дав назву агоризм (від гр. «агора» - ринкова площа), або нове лібертаріанське вчення. Агора є основою організаційної його структури, уособленням механізмів ринку, досягнути яку можна завдяки контр-економіці. Контр-економіка - це

сукупність неагресивних людських дій, які підривають будь-які способи матеріального забезпечення держави та є нею забороненими, до яких належать: «вільний ринок, «чорний ринок» і «підпільна економіка», всі акти громадянського та соціальної непокори, вступ у заборонені об'єднання (сексуальні, расові, міжрелігійні).

Ще одним сучасним утопічним проектом для побудови ідеального бездержавного суспільства є сістейдінг (Seasteading) – побудова своєрідних вільних спільнот, які проживають на плавучих об'єктах поза зоною юрисдикції жодної з держав. Засновники сістейдінгу (Петрі Фрідман та Пітер Тіль) пропонують подолати монополізм держави шляхом зосередження на неінституційних детермінантах конкуренції: географічному середовищі та технічному потенціалу, куди «вбудовані» політичні об'єкти.

Окремо слід виділити фузіонізм (лібертарний консерватизм) – політико-філософський конструкт, запропонований філософом Ф. Майєром, який спробував поєднати консервативні та лібертаріанські ідеї.

РОЗДІЛ IV.

ЛІБЕРТАРІАНСЬКІ ІДЕЇ В ПРАКТИЦІ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Сучасне політичне життя будь-якого суспільства неможливо уявити без політичних партій – особливої інституційованої спільності людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювати, утримувати і використовувати державну владу для реалізації інтересів певних спільностей [40]. Політичні партії здійснюють значний вплив на політичний процес будь-якого демократичного суспільства та формування владних відносин між його членами. Особливістю політичних партій є те, що їх функції є суто політичними, втіленими в прагненні оволодіти, утримувати та використовувати політичну владу задля втілення на практиці (в ідеалі) положень власних політичних програм.

Після завершення другої світової війни, США зайняли лідерські позиції на політичній та економічній карті світу. Ще до війни вони володіли чималими економічними багатствами, а післявоєнний період вже охарактеризувався значною політичною могутністю Америки, перетворивши останню на беззаперечного лідера капіталістичного світу. Зберігши промисловість та сільське господарство від розвалу, США стали кредиторами чи не всіх європейських країн, які брали участь у війні. В 1944 році на Бреттонвудській конференції було запроваджено систему золотого валютного стандарту, а за доларом була закріплена роль міжнародної конвертованої валюти в розмірі 35 доларів за 1 унцію золота.

«Холодна війна» хоч і вимагала значних економічних затрат, однак в 50-60х рр. XX століття не змогла суттєво поколивати позиції США на політичній арені. Війна у В'єтнамі (1965-1978рр.) нанесла тяжких збитків політичному на економічному становищу США. Війна, яка привела Америку до «духовної ганьби», як писала газета «New York Times» від 6 листопада 1972 року, розколола суспільство на два конкуруючі табори: прихильники війни

вважали її своєрідною місією протистояти засиллю комунізму, а противники вважали її черговою авантюрою, спробою розширити американські сфери впливу за рахунок життів безневинних людей. Війна, яку уряд США планував закінчити максимум за один рік, все більше затягувала американців в круговорот мілітаризації, поглинаючи все більше людських та матеріальних ресурсів. Як наслідок, по країні прокотилися маніфести та демонстрації студентів та молоді проти воєнних дій, а також почали з'являтися організації, які закликали якнайшвидше вивести американські війська з території В'єтнаму.

Частина таких організацій з часом зіграли важливу роль у становленні та утвердженні Лібертаріанської партії. Молодь, яка спочатку виступала лише за завершення війни, згодом почала висувати вимоги щодо розширення ринку та збільшення громадянських прав, які були значно звужені. Такі індивіди виступали за право самостійно обирати як розпоряджатися власним життям без контролю з боку державних служб та поліції, наголошуючи на рівності всіх громадян незалежно від статі, раси чи віросповідання. Поширенню таких лібертаріанських ідей допомогла популярність роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» [65], який пропагував індивідуалізм, пацифізм та свободу волі.

У жовтні 1960 року в містечку Шерон (Sharon), штат Коннектикут в будинку редактора газети «National Review» Вільяма Ф. Баклі (William F. Buckley) 90 молодих людей із 44 університетів та коледжей США заснували організацію Молоді американці за свободу (Young Americans for Freedom). Очолив організацію студент-правник із Єльського університету Роберт Шухман (Robert Schuchman). Дуже швидко вона змогла перетворитися на одну із найвпливовіших молодіжних організацій в країні. Хоч в першу чергу МАС являла собою об'єднання молоді переважно консервативного напрямку (ідейним натхненником організації був Баррі Голдуотера – сенатора Аризони від Республіканської партії), однак частина її членів дотримувалася лібертаріанських поглядів. Брайан Догерті зазначав, що в МАС існувало дві

великі фракції, які називалися «Trads» (від англ. TRAditinal – традиційний) – послідовні консерватори та «radical» (від англ. Radical – радикальний) – «волелюбні індивідууми», серед яких багато рендіанців, прихильники корінних змін в політиці та економіці [105, с.106].

«Молоді американці» на цій зустрічі підписали документ, який отримав згодом назву «Шеронська декларація», текст якого написав Медфорд Стентон Еванс. У ній активісти, називаючи себе традиційними консерваторами, стверджували ряд положень, частину з яких згодом лібертаріанці, колишня «grads», перейняли до програми майбутньої Лібертаріанської партії. Так, у «Шеронській декларації» зазначалося, що по-перше, найголовнішою цінністю індивіда є його свобода волі, «з якої витікає право людини бути вільною від обмежень, які накладаються на неї в примусовому порядку»; по-друге, політична свобода не може існувати без економічної, а ринкова економіка є єдиною економічною системою, яка «є співмірною із вимогами індивідуальної свободи й конституційного уряду; й саме вона найбільш допомагає задовольнити людські потреби» [123].

У політичній сфері «Молоді американці» виступали за конституційне обмеження трьох гілок влади та наголошували, що найголовнішим завданням держави є «захист свободи за допомогою підтримки внутрішнього порядку, забезпечення національної безпеки та здійснення правосуддя» [123]. Молоді американці виступали проти втручання держави в економіку, оскільки в такому випадку, на їх думку, «подавляє моральну та фізичну міць країни» та знищує «моральну автономію» як виробників, так і споживачів. Крім того, дана організація в декларації окреслила образ зовнішнього ворога, яким являвся комунізм. Таким чином, активісти, які зібралися в Шероні, об'єдналися «вірою у економічну та політичну свободу та завзятим антикомунізмом» [123]. Однак така одностайність не була тривкою, й майже одразу в організації почали відбуватися конфлікти між консерваторами, яких була більшість, і лібертаріанцями. Найпершим «petra scandali» між членами МАС був термін «Бог» в тексті декларації. Оскільки більшість лібертаріанців

були атеїстами, вони вважали, що не Бог надає особистості свободу волі для протистояння насиллю та примусу, індивід володіє нею сам по собі. Крім того, сама назва організації теж не задовольняла всіх активістів. Так група консерваторів під проводом Алана МакКея (Alan MacKay) пропонували назвати організацію «Молоді консерватори Америки» (Young conservatives of America), викликавши при цьому незадоволення лібертаріанців таким явним апелюванням до ідей консерватизму як основної ідеологічної бази об'єднання. Таким чином, назва «Молоді американці за свободу» була спробою задовольнити як праве, так і ліве крило активістів. Ще однією причиною дебатів був віковий ценз для вступу до організації. Після ряду переговорів, компромісним був названий вік 35 років як межовий, а згодом він був збільшений до 39 років.

Ведучи мову про «Молодих американців за свободу», не можна оминати увагою ще одну організацію – «Студенти за демократичне суспільство» (Student for democratic society), яка хоч і не акумулювала лібертаріанські ідеї, однак здійснювала значний вплив на політичне та культурне життя Америки 60-х років й яка підготовлювала уми молоді щодо корінних змін в суспільстві. СДС утворилася 11-15 червня 1962 року в містечку Порт Гурон (Мічіган). Принципи діяльності організації були викладені у т.зв. Port Huron Statement (на зразок Шеронської декларації) й вплинули на ідеї дрібніших молодіжних організацій та «нових лівих». Основною причиною появи СДС, її члени називали дисонанс між багатою, стабільною, впливовою Америкою, в якій вони народилися й вирости та Америкою, наповненою расовою нетерпимістю, масовою бідністю, безробіттям, байдужістю до свого майбутнього, над якою як «дамоклів меч» нависла атомна бомба як символ «холодної війни». Члени СДС з сумом констатували, що вони «розчаровані», оскільки спостерігають «лицемірство американських ідеалів», а «демократична система в апатії й побудована на маніпуляціях», а «золотий американський вік» насправді є кінцем епохи», й тому вони можуть бути

«останнім поколінням в процесі великого людського експерименту з Життям» [123, с.79].

Своєю метою активісти вважали стимулювання молоді задля пошуку нових ідей та теорій для задоволення основних людських цінностей (в першу чергу – людського життя будь-якого індивіда, якому загрожує атомна війна) та створення умов для розвитку індивідуальної творчості, наукового потенціалу, самобутньої культури меншин тощо. Вони декларували: «Ми вважаємо, що люди безкінечно цінні і наділені суттєвими здібностями щодо розуму, свободи і любові» [123, с.81]. Крім того, студенти виступали за реформування Демократичної партії та перегляд освітньої системи, в першу чергу навчання в університетах. Ідеалом для членів СДС була демократія участі, підкріплена ненасильницькими протестами та незалежністю ЗМІ. Найбільш діяльним та продуктивним для СДС став 1965 рік, коли у зв'язку з різким загостренням війни у В'єтнамі, було проведено величезну кількість антивоєнних демонстрацій за участю членів організації по всій країні. До організації приєдналася велика кількість нових активістів, що однак згодом стало причиною розколу в лавах СДС. Як зазначав колишній член СДС Роберт Дж. С. Росс (Robert J. S. Ross) проблемою стала «недостатня соціалізація нових членів старшими членами», які не змогли за короткий строк передати всі ідеї організації неофітам, які часто неправильно трактували принципи СДС [123].

Окрім молодіжних чи профспілкових організацій, які виступали проти війни, в цей період почали виникати й нові політичні партії, котрі прагнули здобути прихильників антивоєнною риторикою та боротьбою за громадянські права. Так, ліва Партія миру та свободи (Peace and Freedom Party), котра була заснована в 1967 році, прославилася значною кількістю політичних активістів в своїх лавах (серед її членів були Секач Елдрідж, Пеггі Террі, Родольфо Гонсалес). У тому же 1968 році в цю партію вступив і один із лідерів лібертаріанського руху Мюррей Ротбард. Ротбард та його послідовники конкурували за лідерство в Каліфорнійському окрузі та

висували свої кандидатури на різні державні посади. Як зазначав Брайан Догерті, Ротбард та його когорта змогли ввести ряд лібертаріанських пунктів у партійну платформу: розширення *laissez-faire*, повна свобода торгівлі, різке зниження податків, повернення до Золотого стандарту.

Понад зазначене, Ротбард в 1969 році опублікував в журналі *Libertarian Connection* власний аналіз чотирьох стратегій лібертаріанського руху: 1) теза, запропонована Фондом економічної освіти – економіка, етика та правові основи вільного суспільства; 2) здобуття економічної незалежності задля зменшення тиску державних структур; 3) т. зв. рекреатизм – пошук нових прихованих місць, де б лібертаріанці могли б жити лише для себе; 4) протидія всіма способами засиллю державного контролю. Крім того, він вважав, що хіппі є чудовими кандидатами в ряди лібертаріанського руху, оскільки їхні ідеї багато в чому пересікаються із принципами лібертаризму [118].

Разом із Карлом Хессом, політичним філософом, спічрайтером та публіцистом, Ротбард в 1968 році заснував журнал «Лібертаріанський форум» (*The Libertarian Forum*), який пропагував ідеї анархо-капіталізму. В жовтні 1969 році в Сент-Луїсі була проведена перша лібертаріанська конференція, на якій в якості доповідачів виступали М. Ротбард, Хесс, У. Блок та ін., яка однак закінчилася тимчасовим розривом Ротбарда, який не хотів повністю ставати на ліві позиції, відкидаючи приватну власність, та інших лібертаріанців (Карла Гесса).

У 1969 році в Стенфорді було створено Радикальний Лібертаріанський Альянс (*Radical Libertarian Alliance*) [147], який позиціонував себе як «частина загальнонаціональної мережі анархістів, які трудяться задля того, щоб покласти кінець війні в Індокитаї та знищення уряду США» [147]. Ця організація стояла на позиціях децентралізації та виступала за заміну державних органів добровільними асоціаціями. Визначаючи державу як єдиного великого ворога людства з самого початку його існування, тавруючи її як «великого деспота, експлуататора, тирана і масового вбивцю» (рад альянс), який за допомогою інтелектуалів та ідеологів зміг удавати в очах

громадян захисника та гаранта миру та стабільності, члени Альянсу закликали приєднуватися до них у справі ліквідації цього інституту. На шляху до цієї мети члени Альянсу вважали, що необхідним є об'єднання з іншими рухами або групами, які хоч і не розділяли б усі принципи Радикального Альянсу щодо економічних та політичних перетворень, однак теж вважали державу своїм ворогом й бачили майбутнє суспільство бездержавним. Така кооперація в результаті, на думку радикалів, сприяла поваленню цього інституту й дала б змогу усім людям самостійно на добровільній основі будувати вільне суспільство. Стержнем свого руху Альянс вбачав у студентах, які були в той бурхливий час найбільш схильними до перемін [147].

Найвідомішими його членами були такі анархо-капіталісти як М. Ротбард та К. Гесс. Недовгий час організація випускала збірник публікацій Аболіціоніст (*The Abolitionist*), в яких автори не лише викладали власні ідеї щодо тогочасних подій, а й робили спроби спрогнозувати майбутнє лібертаріанського руху та визначити ступінь готовності американського суспільства стати лібертарним. Радикальний Лібертаріанський Альянс проіснував недовго, лише до 1972 року, оскільки з появою Лібертаріанської партії США більшість його членів ввійшли до її складу.

Усі вище згадані рухи, організації та політичні партії, поширюючи лібертарні ідеї в американському суспільстві, підготовлювали ґрунт для появи Лібертаріанської партії США – найбільш представницької організації лібертаріїв, яка змогла (з перемінним успіхом) акумулювати в собі всі прагнення американців щодо поширення ідей свободи в політиці, економіці чи культурі. Однак безпосереднім поштовхом до створення Лібертаріанської партії була промова тогочасного президента США Річарда Ніксона від 15 серпня 1971 року, яка започаткувала серію економічних реформ, що викликало невдоволення широких прошарків населення.

Найзначнішою із реформ була тимчасова відмова США від обміну долара на золото, і як наслідок призупинення роботи Брекстон-Вудської

системи (з 1944 року) – міжнародної системи організації грошових відносин та торгівельних операцій, основою яких були: фіксована ціна золота – 35 доларів за тройську унцію; прив'язка курсу країн, які підписали дану угоду до долара; створення та організація роботи Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку реконструкції та розвитку як загальних регулюючих органів. Крім того, керуючись порадами директора Адміністративно-бюджетного управління Джорджа Шульца та міністра фінансів Джона Конналлі, президент Ніксон затвердив «замороження» цін та зарплат на 90 днів, ввів 10% податок на товари, які ввозяться із закордону для контролю над імпортом та скорочення фінансової допомоги іншим державам.

Називаючи ці перетворення «ною економічною політикою США», президент зазначав, що «її цілі – безробіття, інфляція й міжнародна спекуляція», а тому економіка США не постраждає. Однак відмова від золотого стандарту, за словами М. Ротбарда відкинула економіку Америки «в 30-ті роки, в епоху грошового беззаконня», й перед державою замаячила «страшна перспектива валютних блоків, конкурентних девальвацій, економічної війни, припинення міжнародної торгової та інвестиційної діяльності», що вилилося в нові забастовки та демонстрації незадоволеного населення [59].

Лібертаріанців, у першу чергу, обурювало те, з якою легкістю держава здатна вмішуватися в економіку й подавляти економічні свободи. А тому активні прибічники лібертарних ідей вирішили об'єднатися, вважаючи, за словами дослідника лібертаріанства Д. Бергланда, що «американська політична система виграє від нової партії, яка передбачає свободу для кожного, в будь-якій ситуації, в будь-який час» [9].

В 1971 році політолог Д. Нолан написав статтю для журналу «Індивідуаліст» (The Individualist) [96] «Справа для Лібертаріанської політичної партії», в якій він виклав шість причин, чому лібертарії потребують створення окремої політичної партії. До таких причин він зараховував: 1) поява значного числа прихильників лібертаризму, які

проявляють публічний інтерес до політики; 2) можливість залучити в свої лави чимало нових членів шляхом активної пропаганди лібертаріанського вчення; 3) поява такої партії дасть змогу визначити загалом, скільки в США є фактичних лібертаріанців й скільки потенційних; 4) лібертаріанська партія буде своєрідним фокус-центром, навколо якого буде зосереджена вся активність лібертаріїв; 5) така партія стане своєрідним компромісом для лібертарних лівих та правих лібертаріанців; 6) діяльність лібертаріанської партії буде своєрідним тиском на інші партії з метою відстоювання власних принципів [96].

Лібертаріанська партія (США) (Libertarian Party (United States)) була заснована 11 грудня 1971 року в Колорадо Спрингсі приватному будинку після численних дебатів Девідом Ноланом (David Nolan), Джоном Хосперсом (John Hospers), Едвардом Крейном (Edward Crane), Мюреєм Ротбардом, Роєм Чалдсом (Roy Childs), та Теодорою Натан (Theodora Nathan). Серед засновників партії було більшість колишніх республіканців, а також об'єктивісти (прихильники філософії об'єктивізму Айн Ренд), послідовники Мізеса та анархісти [105].

Перша конференція, на якій було офіційно оголошено про створення нової партії, відбулася 31 січня 1972 року у Вестмінстері (Колорадо). У червні того ж року було проведено перший національний конгрес, на який зібралося більше 80 делегатів із різних штатів. Це дало змогу кандидату від Лібертаріанської партії філософу-рендіанцю Джону Хосперсу балотуватися на пост президента на виборах 7 листопада 1972 року. Він та Теодора Натан (як віце-президент) змогли балотуватися лише від двох штатів – Колорадо та Вашингтон. Джон Хосперс набрав 3 тисячі 674 голоси виборців (що складало менше 0,1% голосів). Крім того, вони отримали один голос Роджера МакБрайда, республіканця, який однак не хотів перемоги на виборах кандидата від Республіканської партії – Річарда Ніксона, від колегії виборщиків штату Вірджинія. Таким чином, Т. Натан стала першою жінкою-політиком в США, яка отримала голос від колегії виборців.

З одного боку, здається, що такий результат був досить успішним, зважаючи на короткотривалу історію партії, однак, не слід забувати, що американське суспільство було вже знайоме протягом приблизно 10 років із лібертаріанськими ідеями завдяки діяльності таких організацій, як Молоді американці за свободу, Радикальний лібертаріанський альянс та іншим, котрі відкрито проголошували принципи нової ідеології [105].

Зважаючи на те, що в новоствореній партії були прихильники як анархо-капіталізму, так і мінархізму, виникла необхідність пошуку шляхів недопущення зіткнень представників даних течій, що в майбутньому могло б призвести до ліквідації самої партії. В 1974 році в місті Даллас (штат Техас) під керівництвом Еда Крейна, учільника Інституту Катона, відбувся з їзд Лібертаріанської партії, на якому була підписана угода, за якою «...встановлювався принцип, згідно з яким анархісти та мінархісти повинні виключити з платформи все, що може відштовхнути будь-кого із них. Фактично це означало, що платформа Лібертаріанської партії ніколи не повинна вказувати, що повинна зробити держава» [105]. Тобто, наріжний камінь дискусії між радикалами та прагматиками (як по іншому називали анархо-капіталістів та мінархістів) – місце та роль держави в суспільстві – нівелювався, тоді як більшу увагу члени партії приділяли питанням індивідуальної свободи та розширення природніх прав.

Протягом наступних декількох років популярність Лібертаріанської партії росла, а кількість членів збільшилася до 50 тисяч осіб. В 1976 році було призначено президентські вибори у зв'язку із відставкою Річарда Ніксона, заплямованого Уотергейнським скандалом. Висунувши знову Джона Хосперса кандидатом, партія отримала 176 тисяч 553 голоси (0,2%), що перетворило Лібертаріанську партію на третю по популярності політичну партію Америки, оскільки окрім Демократичної та Республіканської партії, більшість голосів здобув лише незалежний кандидат Юджин Маккарті. У 1978 році Дік Рендольф став першим лібертаріаном, який отримав першу державну посаду, будучи обраним до Палати представників штату Аляска.

Два роки по тому він виграв інший термін, і Кен Фаннінг був також обраний лібертаріанцем у цій палаті.

Президентські вибори 1980 року підтвердили доволі швидкий ріст популярності партії, коли Ед Кларк (Ed Clark) отримав практично 1 мільйон голосів виборців (1.06%). Також ці вибори ознаменувалися можливістю Лібертаріанські партії балотуватися від усіх 50 штатів. Участь у наступних виборах (1984, 1988, 1992, 1996, 2000, 2004, 2008 роки) відзначалася перемінним успіхом, однак закріпила за партією статус «головної третьої партії США».

Аналізуючи президентські вибори після 2000 року, Девід Боуз та Девід Кірбі у своїй праці «Лібертаріанський голос» роблять спробу пояснити, чому, незважаючи на сприйнятні та зрозумілі для американців ідеали лібертаріанства, активні передвиборчі компанії та послідовну позицію лідерів, Лібертаріанська партія не спромоглася зробити рішучий прорив, набираючи менше 600 тисяч голосів. Починаючи аналіз, автори наводять результати опитувань, які показують, що від 10 до 20% процентів жителів Америки є лібертаріанцями, однак такими, які не тверді у своїй позиції, прагнучи домовлятися із консерваторами щодо економічної політики та лібералами щодо питань індивідуальних прав й свобод (хоча самі автори схильні вважати, що таких осіб приблизно 13%) [101, с. 43].

Проблемою було те, що багато громадян, оцінюючи позитивно лібертаріанські ідеї, не вважали себе лібертаріанцями. Така хитка позиція сприяла тому, що такі виборці віддавали свій голос за кандидата від іншої партії, який відстоював позиції, схожі з лібертаріанськими та мав би більше шансів на перемогу. Крім того, Д. Боуз та Д. Кірбі зазначали, що «лібертаріанці менш організовані, аніж ліберали чи консерватори», схильні більш орієнтуватися на вузький прошарок виборців (інтелектуалів), тоді як а їх противники «працюють» на маси: засновують церкви, благодійні християнські організації, групи за інтересами тощо [101, с.49]. В основному, зазначають автори, на виборах 2000 та 2004 роках лібертаріанці були схильні

віддавати голоси за того кандидата, який би зміг стабілізувати економіку, сприяти розширенню громадянських свобод та активно протидівав тероризму.

Ще однією тенденцією, яку відмітили Д. Боуз та Д. Кірбі було те, що виборці, котрі дотримувалися лібертаріанських принципів, на практиці мало цікавляться політикою, більш зосереджені на побутових справах та кар'єрі. [101]. Крім того, окрім Лібертаріанської партії США відсутні організації, котрі б представляли лібертаризм на політичній арені організовано та широкомасштабно.. Крім того, чимало політиків побоюються виступати з лібертаріанськими гаслами, щоб не втратити прихильність значної частини американського суспільства, яка є більш консервативною, голосуючи за Демократичну чи Республіканську партії. Такій тенденції сприяють й ЗМІ, які формують у загальної маси виборців думку про те, що достойно представляти інтереси американців можуть лише дві вищеназвані партії.

На президентських виборах 2012 та 2016 років кандидат від Лібертаріанської партії Гері Джонсон (Gary Johnson) отримав приблизно 1 мільйон 274 тисячі (0,99%) та 4 мільйони 489 тисяч (3,29%) голосів відповідно. Гері Джонсон, губернатор Нью Мехіко, позиціонував себе як прихильник «обмеженого правління». Прихильником індивідуальної свободи (активно відстоював права нацменшин) та невтручання США в міжнародні воєнні конфлікти, за скорочення розходів на соціальне забезпечення та армію.

На даному етапі політичної діяльності кількість членів Лібертаріанської партії налічує Libertarian 511,277 осіб (на 2017 рік) та має тенденцію до зростання. Головою партії на даний момент є Нікола Дж.Сарварк (Nicholas J. Sarwark), а штаб-квартира знаходиться в місті Александрія (штат Вірджинія). Першим девізом партії було слово *TANSTAAFL* – акронім, побудований із перших букв фрази із роману Роберта А. Хайнлайна 1966 року «Місяць – суворий господар» (*The Moon Is a Harsh Mistress*), яка звучить так: «*There ain't no such thing as a free lunch*» (Безкоштовних сніданків не буває). Логотипом партії стала стріла, яку перетинає вищезгаданий акронім. Згодом

логотипом стала синя Статуя свободи на білому фоні, замінена в 2015 році на т.зв. «Факел орла» - зображення орла ніби вогню, що майорить як факел. Нинішнім девізом партії є самоідентифікація себе як «Партії принципу»[51].

Керівним органом Лібертаріанської партії США є Лібертаріанський національний комітет (Libertarian National Committee), який включає в себе 27 членів, серед яких виділяються 4 головуючих (Голова, Заступник голови, Секретар, Скарбник), 5 центральних представників комітету, 9 регіональних представників та 9 їхніх заступників. На даний час головою комітету є Ніколас Сарварк. Лібертаріанський національний комітет здійснює нагляд за повсякденною діяльністю своїх членів.

Лібертаріанська партія США представлена в усіх 50 штатах на державному та місцевому рівнях. Членство в даній партії є добровільним. Починаючи із дня заснування партії, членство в партії отримувалося шляхом підписання кандидатом своєрідного договору, в якому він зазначає, що не виступає за застосування будь-яких силових методів задля досягнення політичних чи соціальних цілей. Така процедура називається «членством за підписом» («signature members»). Всі члена політичної партії повинні платити членські внески, сума яких не може бути менша, аніж 25 доларів на рік. Громадянин може отримати довічне членство партії, заплативши 1 тисячу 500 доларів протягом одного року. Цікавим фактом є те, що, після 2006 року, існують окремі членські списки для філіалів партії й для національної партії.

Лібертаріанська політична партія позиціонує себе як «єдину політичну організацію, яка поважає [особу] як унікальну та відповідальну людину» [51]. Головний меседж, прописаний в політичній програмі партії є – зменшення зовнішнього впливу уряду на вибір та діяльність громадян. Лібертаріанська партія стоїть на позиціях мінархізму зазначаючи, що єдиною відповідальністю уряду є захист людей від сили та шахрайства. Крім того, пропагувався такий важливий лібертаріанський принцип, що «мирні та чесні люди повинні самостійно вирішувати, як жити, не боячись кримінальних чи

громадських переслідувань» [51], а також діяти, не підкоряючись чужій волі, навіть задля всезагального блага.

Окрім того, важливими принципами Лібертаріанської партії, прописаними в її платформі є наступні:

- повага до прав особистості, яка є передумовою для вільного та процвітаючого суспільства;

- пропагування миру в усьому світі, звільнення людей від нав'язаних оков зовнішнього світу;

- заборона держави посягати на природні права: право на життя; право на свободу слова та діяльності (лібертарії виступають за ліквідацію цензури преси та ЗМІ); право на власність (в тому числі й право власності на своє тіло). Держава не повинна втручатися в добровільні стосунки індивідів, які не мають на меті порушити закони;

- визнання за громадянами з боку держави широких індивідуальних прав: право на визнання власної сексуальної орієнтації, віросповідання, гендеру, право жінки робити аборт, право батьків самостійно вирішувати як виховувати дітей, не керуючись установлених державою культурних чи моральних норм;

- обмеження державного законодавства захистом вищезгаданих індивідуальних прав, а також відмова визнавати так звані «злочини без жертви» - наркоманію, проституцію, азартні ігри; відміну смертної кари;

- надання кожному громадянину права на самооборону – захист від агресора (в тому числі й держави) своїх прав;

- підтримка вільного та конкурентного ринку; держава не може втручатися в економічну сферу суспільства, окрім ситуацій, коли постає загроза відчуження права власності;

- встановлення індивідуальної відповідальності за забруднення довкілля, завдання шкоди флорі та фауні, неяку повинен нести безпосередній винуватець негативного втручання в екосистему;

- ліквідація державного боргу шляхом раціонального розподілення бюджетних коштів;
- підтримка свободи заключення добровільних договорів, які повноцінно представляють волю особи у її прагненні самостійно здійснювати економічну діяльність;
- невтручання держави в освітню сферу та сферу охорони здоров'я;
- проведення мирної зовнішньої політики, встановлення добросусідських стосунків між державами, відмова від експансії, а також від будь-якого втручання Америки у політичну чи економічну сферу іншої держави;
- дозвіл безперешкодної міграції, задля розширення свободи у світі;
- встановлення представницького уряду, за якого є представництво політичних партій, які можуть самостійно встановлювати свої власні правила щодо висування кандидатів, праймеріз й конвенцій, на місцевому та федеральному рівнях.
- діяльність щодо поступової ліквідації податкової системи. [51]

Загалом Лібертаріанська партія США, незважаючи на менший авторитет серед виборців, порівняно із Демократичною та Республіканською партією, вплинули на політичну історію США. Так американський дослідник політичних партій Дональд Дж. Грін зазначав, що всі треті партії США, до яких він зараховував й Лібертаріанську партію, спонукали до ряду змін в політиці США. По-перше, вони змінили результати виборів; по-друге, основні їхні ідеї або оформилися у вигляді законів, або мали значний вплив на політичну систему; по-третє, вони залучили підтримку громадян, кількість яких оцінювалася близько 10 % від усіх виборців [112].

У Німеччині ідеологію лібертаріанства сповідує невелика політична партія – Партія Розуму (Partei der Vernunft) [52]. Будучи заснованою 30 травня 2009 року в місті Хамбах (Hambach), вона є чи не наймолодшою партією Німеччини. Її засновником став журналіст, оглядач журналу Focus

Money Оліве Яніч (Oliver Janich), який в знак протесту проти забруднення екології вирішив створити нову партію, яка б крім всього іншого, ставила за мету охорону навколишнього середовища. В цьому його підтримало близько ста його читачів, які згодом утворили кістяк даної партії. Місто Хамбах було обрано з певним підтекстом, адже воно вважається батьківщиною демократичних перетворень. У Німеччині, й в ньому щороку проводять фестиваль, присвячений свободі – Hambo.

Основними постулатами даної партії є трансформація з соціальної держави в мінімальну; права уряду повинні бути обмежені правами індивіда на життя, свободу, власність; в економіці – впровадження ідей представників Австрійської економічної школи з їх увагою до розширення вільного ринку та захисту майнових прав громадян. Головою партії до 2013 року був Олівер Яніч, а з червня 2015 року став Фрідріх Домінікус (Friedrich Dominicus), який нині називається Федеральним головою партії [46, с. 127].

Серед інших провідних діячів Партії Розуму слід назвати Марію Цанке, Томаса Флахе, Дірка Хесса та інших. Перший раз Партія Розуму брала участь у місцевих виборах в нижній Саксонії в 2011 році й змогли навіть пробитися у міську раду, взявши 3 мандати. В 2012 році на виборах в місцеві органи влади партія набрала 0,1% голосів виборців, що було найнижчим результатом серед 17 інших партій, які брали участь у виборах. На виборах до Бундестагу в 2013 році партія також набрала 0,1% голосів виборців (24 тис. 719 голосів). На виборах Партія Розуму зазнала фіаско, набравши 532 голоси, що змусило 8 членів із 9 національної ради партії покинути її, не вбачаючи подальших перспектив [46, с.127].

На сьогоднішній день, партія не представлена в жодному з органів влади, однак активно займається поширенням своїх ідей та участю в різноманітних політичних акціях. На 2016 рік було зареєстровано – 2 тисячі 123 члена партії, тоді як у найбільших партіях Німеччини - ХДС – 467 тисяч осіб (на 2014 рік) та в СДПГ – майже 500 тисяч (на 2014 рік). Регіонально Партія Розуму представлена у 14 із 16 федеративних земель. 28 серпня 2013 року

лібертаріанські партії чотирьох європейських країн (Німеччини, Франції, Іспанії та Нідерландів) в місті Утрехт підписали спільну декларацію про створення лібертаріанської партії Європи, яку назвали Європейська партія для індивідуальної свободи (EPIL) з метою поширення лібертаріанських ідей в європейських країнах та консолідації сил для протистояння розширенню сфери контролю урядів цих держав.

Свою політичну програму Партія Розуму представила в червні 2012 року й з того моменту не змінювала її. В преамбулі програми партії сказано, що вона об'єднує усіх людей, незалежно від національності, віросповідання, статі тощо, які усвідомлюють необхідність змін в політичному житті суспільства й «прагнуть брати участь у будівництві та розвитку демократичної конституційної держави та соціального порядку на основі вільного духу» [52]. Як і всі лібертаріанці, члени Партії Розуму повинні визначати, що свобода індивіда є найвищою цінністю, а отже, жодний державний орган не має права змусити особистість поступитися хоча б частиною прав чи діяти всупереч своїй волі.

Примус з боку держави, на думку лібертаріїв, є аморальним, а отже, партія виступає проти будь-якого розширення повноважень державних органів. Члени партії відкидають пряме оподаткування, як спробу держави безпосереднього втручання в приватну власність громадян, визнаючи лише непрямі податки, які дають можливість громадянам самостійно визначати індивідуальний внесок в бюджет держави. Задля ефективної економіки Німеччини партія пропонує провести ряд реформ (наприклад, позбавити державу монополії на грошову систему, скорочення державних витрат на внутрішню та зовнішню безпеку, прийняття однакової ставки оподаткування в розмірі 10%, ліквідація мінімального рівня заробітної плати, невтручання державних органів у ринкові механізми тощо) [46, с.128].

Будь-яка діяльність партії повинна бути здійснена на основі верховенства права та прямої демократії. Єдиним завданням держави партія визнає захист життя, свободи та власності громадян, повноваження держави

повинні не перевищувати рівня індивідуальних свобод населення. Державний нагляд держави повинен бути максимально звуженим, й здійснюватися лише за рішенням судів, якщо особа завдає шкоди життю чи свободі оточуючих.

На основі такого твердження, члени партії виступають проти закону про боротьбу з тероризмом, проти цензури в пресі, на телебаченні та в Інтернеті, що повинно значно звужити державні зловживання та контроль органів примусу. Єдиним органом ініціації примусу повинні виступати незалежні суди. Партія виступає за прозорість прийняття політичних рішень шляхом встановлення прямої демократії. Всі громадянин шляхом самоврядування можуть вирішувати, які проекти втілювати в життя та розмір їх фінансування. Члени парламенту повинні діяти на добровільних основах без тиску з боку різних державних чи недержавних інститутів. Партія пропонує федеральним парламентам та Бундестагу збиратися двічі на рік для вирішення поточних питань [46].

Партія критикує численні закони, розпорядження та виконавчі нормативні акти, які видає сучасний уряд, вбачаючи в них концентрацію державного втручання в суспільні справи. В зовнішній політиці Партія Розуму підтримує європейські цінності з їх культурним різноманіттям, які є основою Німеччини як однієї із стовпів Європи [137]. Однак при цьому партія відкидає необхідність існування Європейського Союзу, проголошуючи, що «ЄС – це не Європа». Вони вважають, що ЄС як наднаціональна держава є зайвою, оскільки не може гарантувати мир та спокій на європейському континенті. В першу чергу члени партії пов'язують це із неспроможністю Європарламенту справитися з міграційною кризою та діяльність МВФ з надання грошової допомоги країнам в кризових умовах та зобов'язанням економічно більш потужних країн фінансувати менш розвинуті держави за межами ЄС.

Європейський Союз «занурює національні держави в економічний хаос й руйнує благополуччя й свободу усіх європейців»[137, с.78]. На думку

прихильників Партії Розуму, співробітництво європейських країн повинне обмежуватися лише зоною вільної торгівлі, а всі інші наднаціональні органи ЄС повинні бути ліквідовані. Партія поділяє думку політика ФРП Франка Шефлера, який назвав розширення Європейського фонду фінансової стабільності «колективним порушенням закону». Позиції ЄС суперечать постулатам лібертаріанства, згідно з якими ніхто не має права розпоряджатися чужою власністю. Зовнішня політика Німеччини повинна здійснюватися на основі мирного порозуміння з усіма народами й гуртуватися на праві до самовизначення (культурного, політичного) інших народів. Німецька армія не повинна брати участь у будь-яких збройних конфліктах, навіть у миротворчому форматі (гуманітарні функції повинні здійснювати лише цивільні). Бундесвер повинен обмежуватися лише функцією захисту Німеччини у разі зовнішньої агресії. Олівер Яніч вказує на те, що «війни заради миру є абсолютним безглуздом» [137].

Значна увага в політичній програмі Партії Розуму приділяється екологічній політиці держави. Діяльність держави щодо мовчазного погодження із забрудненням підземних вод чи повітря порушує права жителів на втручання в їх особисте здоров'я. Пріоритет в захисті навколишнього середовища надається в першу чергу доцільному використанні ресурсів без втручання державних органів. Податки та збори на відновлення чи підтримання навколишнього середовища повинні бути анульовані, їх місце повинні зайняти виплати тих компаній чи приватних осіб, які порушують екологічний баланс держави. Крім того, партія активно виступає проти заходів із відновлення клімату, спираючись на думки відомих природознавців (так звана петиція Орегону), що людство не може впливати на клімат Землі. Деіндустріалізація як спроба очистити екологію не дає бажаних результатів, а веде до використання експлуатованих корпорацій та зубожіння широких верств населення.

Партія Розуму виступає проти високих податків в соціальній сфері, пропонуючи ввести новий уніфікований податок, який дасть змогу

населенню «комфортно вийти на пенсію» [46, с.128]. Єдиними соціальними групами, за якими партія зберігає надання матеріальної допомоги є безробітні, особи з низьким рівнем доходів та самотні матері (батьки). Однак в пріоритеті є благодійність та матеріальна підтримка нужденних, яка, однак, повинна здійснюватися переважно на приватних основах. Партія Розуму виступає проти обов'язкового медичного страхування, при цьому виступаючи за вільний вибір способів лікування (громадяни мають право звертатися по допомогу до лікарів лише за власним бажанням та самостійно вибирати спосіб лікування).

Ще один акцент в політичній програмі робиться на захист прав дітей, за якими закріплюється обов'язкове страхування від основних життєвих небезпек та забезпечити достойне життя дитини у можливих розмірах. До захисту прав дітей відноситься також взяття зразків ДНК, тобто спроба визнати дитину не своєю й зняти відповідальність за її життя та здоров'я [52].

В освітній сфері партія виступає проти державного втручання. Особи мають право вільно обирати навчальні заклади (за дітей це роблять батьки) та спосіб їх відвідування. Університети повинні утримуватися на власні кошти, аби уникнути впливу держави на освітній процес.

У Франції лібертаріанські ідеї представлені Ліберально-демократичною партією (Parti libéral démocrate) [54], яка була заснована у квітні 2008 року Орільєном Вероном (Aurélien Véron) й об'єднала у собі лібералів із інших політичних партій, таких як Liberal Alternative та UMP. Саме ця партія підписала угоду про створення єдиної лібертаріанської партії Європи у місті Утрехт. ЛДП не брала участі у президентських виборах, однак активно підтримувала інших кандидатів (2012 року – спочатку Франсуа Байру, згодом – Ніколя Саркозі; в 2016 році – Жана-Луї Борлоу). Найбільшими досягненнями партії на політичній арені є представництва в рядах кантонів (в 2011 році) та 50 виборних посадових осіб в муніципальних органах, серед яких – 4 мери (на 2015 рік).

ЛДП складається із чотирьох органів: Національної ради, Національного бюро, Комісії з етики та Виконавчого комітету. Національна рада обирається усіма членами партії на 2 роки. Вона в свою чергу обирає Національне відомство, яке скликається раз на квартал для обговорення поточних питань запропонованих Національним бюро, а також затверджує кандидатів на вибори з подання Президента партії (зараз ним залишається Орельєн Верон). [46]

Виконавчий комітет здійснює керівництво партією відповідно до державних законів та статуту партії. Він складається з Президента партії, трьох його заступників, скарбника, його заступника, генерального секретаря та його заступника, й обирається теж на два роки. Комітет партії займається вербуванням нових членів партії, пошуком способів фінансування та оформлення бюджету партії, а також підготовкою до виборів. Національне бюро складається із громадян, обраних серед усіх членів партії (на даний момент у кількості 14 осіб). До його обов'язків належать: обрання Виконавчого комітету ЛДП та контроль за його діяльністю; прийняття рішень щодо питань, пов'язаних із політичною лінією партії та способи внутрішнього керування [46, с.129].

Комісія з питань етики є органом здійснення внутрішнього контролю за дотриманням статуту та принципів партії на практиці. Метою створення партії програма ЛДП проголошує прагнення «звільнити Францію та її таланти» [54] від недоліків так званих соціальних сходів, коли лише невелика кількість закритої еліти є успішною та забезпеченою та блокує будь-яку ініціативу населення шляхом конфіскації продуктів його праці.

Для цього партія пропонує заохочувати владу до співпраці із громадянами задля відновлення довіри до уряду. Розуміючи, що основою розвинутого суспільстві є вільний індивід партія закликає: «Дайте кожному громадянину будувати своє майбутнє» [54]. Лише свобода є основою процвітання та особистого щастя, а також цементом для закріплення благополучного суспільства. Лише за умов свободи самовираження

талановиті громадяни зможуть проявити свої здібності заради процвітання Франції. До того ж в ЛДП виступають за рівність, яка полягає в однаковості можливостей та рівного доступу до суспільних благ. ЛДП прагне не корегувати сучасну політичну систему, а повністю змінити її у відповідності із своїми принципами.

В поглядах щодо аполітичної сфери суспільства, то партія ЛДП стоїть на позиціях мінархізму, зазначаючи, що хоч держава й не є ворогом для особистості, однак для її блага необхідно встановити таку державу, яка б «сприяла успіху кожного й захищала наші права й майно, а не керувала нашим життям»[54]. Члени партії виступають проти образу держави як «няні», яка направляє діяльність своїх підопічних – громадян у певному напрямку. Крім того, ЛДП закликає провести реформування служби поліції та інститутів юстиції та введення в загальну практику постулату про індивідуальну відповідальність посадових осіб. Вибори повинні бути прямими, а прохідний бар'єр для партії повинен складати 1,5 % голосів.

ЛДП виступає за дворівневу податкову систему, за умов якого загальна сума податків буде становити 16 %, що є необхідним мінімумом для підтримання обмеженої держави. В економічній сфері ЛДП виступає за невтручання держави в економіку заради запобігання кризам та зубожінню населення. Також партія виступала за ліквідацію зовнішнього боргу та поступове скорочення державних витрат. Держава повинна давати ринку самостійно розвиватися за своїми власними законами.

На відміну від Партії Розуму, ЛДП не відкидає ЄС як недоцільний орган, вважаючи, що він розширює межі особистих свобод та є гарантом міжнародної стабільності. Партія ЛДП виступає також, як і всі лібертаріанці, проти втручання держави в сферу охорони здоров'я та освіти. Так, кожна школа чи ВНЗ повинен мати право самостійно вибирати програму для навчання, а також вільно розпоряджатися власним здоров'ям. Крім того, ЛДП виступає за легалізацію наркотиків [46].

В Іспанії ідеї лібертаризму втілюються у програмі Лібертаріанської партії (Partido Libertario) [53], яка була заснована в 2009 році іспанським політиком Хуаном Піна (Juan Pina). Лібертаріанська партія бере участь у виборах на всіх рівнях й навіть висувала свою кандидатуру на виборах до Європарламенту, набравши 0,06 % голосів іспанців. В 2011, 2015 та 2016 роках кандидат від цієї партії Даніел Мартінез брав участь у виборах до кортесів, однак набрав на них 0,01% голосів. Керівними органами Лібертаріанської партії є Конгрес, Федеральний виконавчий комітет, Територіальні органи управління, Дисциплінарний комітет, Додаткові та дорадчі органи.

Конгрес є вищим органом партії, на якому кожні три роки за участі всіх партійців обирається Федеральний виконавчий комітет. Комітет є вищим виконавчим органом партії його завданням є реалізація політичного курсу, прийнятого на Конгресі. Він складається із Президента, Генерального секретаря та інших членів у кількості не більше 19 осіб. Всі члени Комітету вибираються на Конгресі шляхом голосування. Для раціональнішої та всеохопнішої діяльності партії Конгрес створює територіальні органи управління, метою яких є поширення поглядів партії на території всієї Іспанії та організації виборів на місцях Лібертаріанська партія зазначає, що ідеї для власної політичної платформи почерпнула у вченнях Айн Ренд та представників Австрійської економічної школи [46, с.130].

Головною метою партія проголошує завоювання максимально можливих рівнів свободи для людини, повертаючи їй силу, забрану у неї різними формами економічного, соціального, культурного та політичного колективізму»[53]. Партія прагне захищати права та свободи громадян, незалежно від етнічності, віку, статі, сексуальної орієнтації, прагнучи захистити громадян від будь-якого незаконного насилля з боку держави. Члени Лібертаріанської партії Іспанії пропагують максимальну кількість прав і свобод, запропонованих класиками лібертаріанства.

Ще однією провідною ціллю Лібертаріанської партії Іспанії є максимізація незалежності індивіда поєднана із виключенням держави із

більшості сфер суспільного життя шляхом мінімізації її функцій. Також члени партії виступали проти держави загального добробуту, оскільки вона неспроможна справлятися із поставленими завданнями та здолати кризи в суспільстві. Лібертаріанська партія пропагує реформування виборчої системи з метою її демократизації, ратує зокрема за відкриті списки на виборах; за ліквідацію процентного порога для проходження партій в кортеси, задля ширшого представлення інтересів населення; ліквідації посади президента; заборону фінансування партій із державного бюджету і так далі. [46]

Більш радикальні зміни, аніж лібертаріанські партії Німеччини та Франції, Partido Libertario, пропонує в економічній сфері суспільства. Так партія пропагує поступове скасування податків (як це пропонували анархо-капіталісти), а також переведення у приватний сектор й соціальну сферу життя суспільства з правом індивідів самостійно обирати послуги з охорони здоров'я, освіти чи страхування.

Головною умовою процвітання нації є ринкові відносини, втручання держави в які повинно бути максимально обмежено. В зовнішній політиці іспанська партія виступає за підтримання Європейського союзу задля створення простору, вільного від соціальних, політичних чи економічних бар'єрів [46, с.130].

У Росії увага до ідеї лібертаризму почала з являтися після розпаду Радянського союзу, коли на просторах колишньої тоталітарної держави почала з являтися колись заборонена інформація. Так в травні 1992 року Геннадієм Лебедевим, Віталієм Найшулем та Григорієм Саповим була написана «Ліберальна Хартія» [23], автори якої взяли за основу принципи лібертаріанства.

В «Ліберальній Хартії» проголошувалося верховенство Хартії, а також, що:

- 1) основою всієї людської діяльності є її свобода, а тому «ніхто не може обмежувати ненасильницьку діяльність будь-яких дієздатних осіб, укладення договорів, створення нових юридичних осіб» [23]
- 2) держава не може обмежувати діяльність дієздатної особи, навіть якщо це буде в її інтересах;
- 3) кожна дієздатна особа має право носити зброю, однак способи її застосування повинні визначатися законом.
- 4) будь-яка приватна власність є недоторканою й не може бути насильно відібрана державою для суспільного блага;
- 5) ніхто не має права піддавати дискримінації за гендерною ознакою шляхом встановлення різного виду пільг, заохочень, нових податків тощо);
- 6) застосування насилля є монополією виключно держави, однак його межі повинні чітко визначатися законами;
- 7) межі діяльності держави повинні обмежуватися рядом положень, зокрема визначалися розмір діючого законодавства, державних витрат та державної власності;
- 8) насилля можна застосовувати лише в межах установлених законом: лише для самозахисту; не дозволяється застосовувати насилля з огляду на суспільну або особисту користь якоїсь особи; заборонено примусово закликати на військову або державну службу тощо) [23].

Ліберальна Хартія піддавалася декілька разів редагувалася, однак основні ідеї залишалися незмінними. По суті вона не відігравала значну роль в політичному житті Росії, однак засвідчила цікавість ряду російських науковців до ідей лібертаризму.

Крім Ліберальної Хартії лібертаріанські принципи взяла за основу своєї політичної діяльності незареєстрована Лібертаріанська партія Росії, заснована в 2008 році в Санкт-Петербурзі громадськими активістами Олегом Хрієнко, Олександром Китченко, Євгенієм Анчуговим та іншим. На ранньому етапі Партія являла собою систему структурних комітетів (інформаційний,

організаційний) та фракцій («анархо-капіталісти», «мінархісти», «консерватори», «зелені»).

Партія виступає за розширення громадянських прав та свобод, вільну ринкову економіку, зменшення впливу держави на життя суспільства та за нейтралітет в зовнішній політиці. Політична та економічна програма партії базується на забороні агресивного насилля в усіх його проявах щодо будь-якого суб'єкта [55].

Політична програма партії декларує своїми цілями наступні положення:

- здійснення конституційної реформи (створення нової конституції, в якій буде прописано більше прав і свобод громадян);
- відміна державної цензури ЗМІ, а також прийняття законів, які дозволяють переслідувати людей за їх думки;
- заборона державного втручання в справи інших країн, навіть через надання військової чи економічної допомоги або вступ у різні міжнародні організації;
- здійснення судової реформи задля гарантування незалежності судової системи шляхом створення децентралізованих та адміністративно незалежних судових органів;
- децентралізацію органів правопорядку шляхом підпорядкування та підзвітності їм громадянам. Крім того, члени партії пропонують провести референдум, на якому буде запропоновано передати охоронні функції незалежному охоронному агенству.
- відміну загального воєнного призиву та створення контрактної армії;
- розширення економічної свободи суспільства через невтручання держави в економічні процеси в суспільстві, надання особі повного контролю за своєю приватною власністю та зменшення податків;
- медичну та пенсійну реформи. [55]

Лібертаріанська Партія Росії здійснювала значну інформаційно-просвітницьку діяльність роботу через видання заяв з приводу злободенних питань, інформаційні та аналітичні обзори (так в 2010-2014 роках видавалася

газета «Анлант»), організування перекладів статей та книг з лібертаріанської тематики, зокрема, книгу Девіда Бергланда «Лібертаріанство за один урок». В 2009 році активісти ЛПР були ініціаторами створення Національного руху чаювання – громадського руху для боротьби за економічні свободи. Крім того, партія проводила численні конференції (наприклад, Читання Адама Сміта, конференція Айн Ренд), на яких висвітлювала свої позиції. Члени ЛПР також брали участь у ряді протестних акцій проти прийняття ряду законів (про заборону пропаганди гомосексуалізму, закону Діми Яковлєва і т.д).

Лібертаріанська партія Росії декілька разів намагалася офіційно зареєструватися, однак, швидше за все внаслідок її доволі радикальних для російського суспільства позицій, їй було у цьому відмовлено. Однак така ситуація не завадила її членам брати участь в політичному житті Росії. Так 4 березня 2012 року член Федерального комітету партії Віра Кічанова була обрана в муніципальне зібрання одного з московських районів по першому виборчому округу, ставши першим в історії Росії депутатом від ЛПР. Також в 2016 році ЛПР брала участь у виборах до Державної Думи у складі Партії народної свободи (ПАРНАС), однак партія не змогла подолати прохідного 5%-го бар'єру. В наступні роки партія брала участь в муніципальних виборах з перемінним успіхом.

Після створення 6 березня 2015 року Міжнародного альянсу лібертаріанських партій (IALP) Лібертаріанська партія Росії ратифікувала Хартію IALP, висунувши Володимира Осеніна своїм представником.

В Україні перша лібертаріанська партія була зареєстрована 20 березня 2014 року, отримавши назву Політична партія «5.10» [56]. Її лідером став Геннадій Балашов (1961 р.н) – український підприємець, політик та громадський діяч. Свою назву партія отримала завдяки пропозиції скасування усіх існуючих податків й запровадження двох нових: 5% з продажу, які платить покупець та 10% соціальний податок із зарплати. Члени партії вважають, що ввівши лише ці два податки можна буде ліквідувати корупцію та бюрократію шляхом покращення матеріального достатку громадян.

Своєю ідеологічною базою партія «5.10» проголошує лібертаріанство, а точніше мінархізм. Своєю ціллю партія бачить зміну суспільних цінностей, проголошуючи, що «тільки талант та здібності людини, її професійний рівень та напористість повинні визначати її успіх. Громадянин України є частиною духовного, інформаційного та геополітичного простору світу з його потребами та можливостями – і повинен бути забезпеченим та щасливим». Дана політична партія висуває в своїй політичній платформі, крім відміни існуючих податків та введення 2 нових, ряд положень, які в першу чергу стосуються економіки держави. Так партія виступає категорично проти державного втручання в економіку, а тому пропонує вільний рух різних валют, відкриття економічних кордонів та перетворення України на безподаткову зону для іноземного бізнесу, націоналізація всіх природних ресурсів тощо [56]. «5.10» пропонує ввести страхову медицину, приватну систему освіти та дозволити населенню вільно використовувати зброю.

У 2014 році партія «5.10» на дострокових президентських виборах підтримувала Петра Порошенка. У тому ж році «5.10» брала участь у виборах до Київської міської ради, а лідер партії – Г. Балашов балотувався на пост голови м. Києва. Він набрав лише 2, 02% голосів виборців, посівши лише 7 місце у рейтингу. Мало голосів (0,42% - 67,124) партія отримала й на парламентських виборах 2014 року, посівши лише 14 місце, не подолавши прохідного бар'єру.

Геннадій Балашов балотувався на пост Президента України та строкових виборах, які відбулися 31 березня 2019 року. За нього віддали свій голос 32 872 виборців (0,17% голосів), таким чином, завадивши йому вийти у другий тур.

Ідеї Геннадія Балашова, зокрема введення 5% та 10% податків часто піддаються критиці з боку ряду науковців та економічних експертів (наприклад, грузинський підприємець-лібертаріанець Каха Бендукідзе). Сам же Г. Балашов вважає, що українське суспільство вже готове сприймати лібертаріанську ідеологію.

В 2019 році ще одна політична сила в Україні – партія «Слуга народу», кандидат від якої, Володимир Зеленський, виграв президентські вибори в квітні

цього ж року - заявила, що базує свою політичну діяльність на принципах лібертаріанства. Про це 23 травня 2019 року повідомив представник президента України, В. О. Зеленського, у Верховній Раді, Руслан Стефанчук, у своєму інтерв'ю інтернет виданню LB.ua. Так, він коротко заявляє, що «в основі ідеології нашої партії - лежить ідеологія лібертаріанства». Для Р. Стефанчука лібертаріанство є певною ліберальною моделлю відносин з відповідними національними особливостями й котра базується на ліберальній моделі економіки. Представник Президента ставить знак рівності між лібералізмом та лібертаризмом.

Аналіз політичної програми партії Слуга Народу дає змогу зробити висновок, що заява пана В. Стефанчука не підтверджена фактами. Так, в програмі даної політичної партії робиться акцент на докорінну зміну, очищення політичної влади шляхом, подоланні корупції, судовій реформі та переформатуванні правоохоронних органів [56]. Звичайно, дані положення самі по собі не є некоректними чи безглуздими, однак вони жлдим чином не відображають саме лібертаріанську сутність партії. На відміну від, наприклад, Лібертаріанської партії США, котра практично кожним пунктом своєї програми відстоює лібертаріанські принципи, в програмі партії Слуга народу жодним чином не згадуються індивідуальні засади політичної чи економічної свободи громадян.

Крім того, деякі пункти програми української партії вступають у протиріччя із ідеями лібертаризму. Зокрема це стосується державного втручання в соціальну сферу життя громадян (шляхом, наприклад, соціального забезпечення незаможних прошарків населення та пенсіонерів), освітні процеси, а також державну підтримку економічної галузі. Таким чином, можна зробити висновок, що заява пана В. Стефанчука була простим політичним ходом задля привернення уваги нових виборців з метою отримання більшої кількості голосів на парламентських виборах, котрі відбулися 21 липня 2019 р

6 березня 2015 року під керівництвом Джеффа Ніла, колишнього голови Лібертаріанського національного комітету, був утворений Міжнародний Альянс Лібертаріанських Партій (IALP) [57]. Спочатку до альянсу входило 9 партій-

засновниць, а саме: Лібертаріанська партія Великої Британії, Лібертаріанська партія Нідерландів, Лібертаріанський рух (Франція), Партія Розуму (Німеччина), Лібертаріанська партія Бельгії, Лібертаріанська партія Іспанії, Партія Незалежності – цр (Швейцарія), Лібертаріанська партія США, Лібертаріанська партія Росії, Лібертаріанська партія ЮАР. На даний момент IALP нараховує 21 члена, серед яких партії таких країн, як Польща, Канада, Італія, Австралія, Чехія та інші. (посил)Центральний офіс IALP знаходиться в м. Баар (Швейцарія).

Міжнародний альянс лібертаріанських партій стверджує, що його цілями є:

- створення, підтримка та просування гармонійної мережі незалежних лібертаріанських партій в усьому світі;
- сприяння обміну політичними стратегіями, тактиками, досвідом між членами;
- пропагування лібертаріанських ідей в усьому світі. [57]

Крім того, члени Альянсу зазначають, що вони не є конкурентами різноманітних лібертаріанських організацій (економічних, освітніх, філософських), а прагнуть в партнерстві з ними досягати мети – зробити лібертаризм глобальним явищем [57].

IALP позиціонує себе як неприбуткову організацію з відкритим членством, без чіткої ієрархічної структури. Керівним органом Міжнародного альянсу лібертаріанських партій є Асамблея, до складу якої входять усі партії, кожна з яких має один голос. Рішення щодо зміни статуту IALP приймаються Асамблеєю 2/3 голосами від кількості присутніх представників (по одному) від кожної партії. Крім Асамблеї існує й Виконавчий комітет IALP, до складу якого входять від трьох до семи осіб (посади голови, секретаря та скарбника є обов'язковою).

ВИСНОВКИ ДО IV РОЗДІЛУ

Розчарування в XX столітті значної кількості населення в ідеях нацизму та комунізму, викликало сплеск інтересу до ідей свободи, індивідуалізму, захисту прав власності. Внаслідок цього, лібертаріанство стало тією ідеологією, яка спробувала запропонувати своє бачення виходу з політичних та економічних криз. Однак, втілення цих ідей на практиці вимагало появи певних політичних інститутів, які б змогли чітко та послідовно впроваджувати лібертаріанські ідеї в життя. Саме такими інститутами й стали політичні партії, які взяли своєю ідеологічною основою принципи лібертаріанства.

Першою дійсно великою лібертаріанською партією у світі стала Лібертаріанська партія США (1971). Її становленню передувала поява ряду молодіжних організацій та політичних партій, котрі також не залишалися байдужими до принципів свободи та індивідуальних прав. До таких утворень, можна віднести наступні: «Молоді американці за свободу», «Студенти за демократичне суспільство», Партія миру та свободи, Радикальний Лібертаріанський Альянс. Своєю діяльністю ці організації підготували ґрунт для появи Лібертаріанської партії США – найбільш представницької організації лібертаріїв, яка змогла на той час акумулювати всі прагнення американців до максимізації своєї свободи.

Лібертаріанська партія США на даний момент є найбільшою із «третіх партій» й включає в себе більше 500 тисяч членів. Вона позиціонує себе як єдину політичну організацію, яка поважає особу як вільну та унікальну людину. Партія стоїть на позиціях мінархізму. Крім того, в своїй програмі вона висвітлює низку положень, які узгоджуються із лібертаріанською теорією: повага до прав і свобод особистості, які держава не може звузити або відібрати; підтримка вільного та конкурентного ринку без втручання держави; встановлення індивідуальної відповідальності за втручання в екосистему; невтручання держави в освітню та медичну сферу тощо.

Лібертаріанська партія США бере активну участь у політичному житті США. На кожні президентські вибори, які відбулися з часу її заснування, вона висуває власних кандидатів, рівень підтримки яких хоча й не є дуже високим, однак постійно зростає.

В Європі партії з лібертаріанською ідеологією почали з'являтися лише в XXI столітті. До таких партій слід віднести Партію Розуму (Німеччина, заснована в 2008 році), Ліберально-демократичну партію (Франція, заснована в 2008 році), Лібертаріанську партію (Іспанія, заснована в 2009 році) та ін. На даний момент ці партії є досить нечисельними та не мають достатньої політичної ваги в житті своїх країн, однак максимізація свободи в цих країнах збільшує інтерес населення до подібних інститутів.

В Росію ідеї лібертаріанства почали проникати після розраду СРСР, у 90-х роках XX століття. Так в 1992 році була написана Ліберальна Хартія - основа для керівництва для всіх росіян-лібертаріанців. В 2008 році було засновано Лібертаріанську партію Росії, яка хоч на даний момент і незареєстрована, однак бере активну участь у політичному житті, проводячи різні з'їзди, конференції, акції протесту, мітинги, організовує переклади книг та статей з лібертаріанської тематики.

В Україні лібертаріанські ідеї пропагує партія «5.10», яка зосереджує свою увагу в першу чергу на економічних перетвореннях в суспільстві, пропонуючи введення двох нових податків та перетворення України на зону вільної торгівлі. Дана партія не має жодного впливу на політичне життя України, а є радше спробою зацікавити українців чимось новим, ідеєю, до якої в нашій країні ще не зверталися. Також про приналежність до лібертаріанського руху заявляє партія «Слуга народу» Однак аналіз її програми свідчить, що це не відповідає дійсності.

6 березня 2015 року було створено Міжнародний Альянс Лібертаріанських партій (IALP), до складу якого входять 21 лібертаріанська партія різних країн. Своєю метою IALP бачить пропагування лібертаріанських ідей в усьому світі шляхом створення та підтримки нових лібертаріанських партій, а також обміну політичним досвідом та визначення нових стратегій розвитку.

ВИСНОВКИ

На основі комплексного аналізу поняття «лібертаризм\лібертаріанство», дослідження його зародження, становлення та розвиток як напряду політичної думки XX століття, а також впровадження його в сучасну політичну практику ми дійшли наступних висновків:

1. Ідеологія лібертаризму є сукупністю ідейно-політичних течій, які є своєрідним сплавом із принципів політичної науки, філософії, економіки, етики. Серед них найбільшими є мінархізм, анархо-капіталізм та геолібертаріанство. У лібертаризмі робиться акцент на свободі як індивідуальній, а не колективній цінності, яка дає змогу особистості діяти без зовнішнього примусу. Для нього свобода є негативною, тобто «свободою від». Вище перелічені напрями мають ряд відмінностей, інколи суттєвих, однак об'єднуються рядом основних спільних принципів. До таких принципів варто віднести, крім свободи, індивідуалізм, примат природніх прав, ринкові механізми регулювання економічних процесів, скептичне ставлення до держави як інституту примусу тощо.

2. Оскільки дана ідеологія включає в себе політичні, філософські, економічні та етичні аспекти, можна виділити низку суттєвих принципів лібертаріанства. У політичній сфері це: мінімальна держава, яка виступає в ролі «нічного сторожа» (мінархізм), функціями якої є лише гарантування населенню безпеки та стабільності та захисту прав приватної власності або повна ліквідація держави та передача її повноважень приватним агенствам (анархо-капіталізм та агоризм). Лібертаріанці протиставляють державі громадянське суспільство, яке виникло спонтанно та діє на основі ринкових принципів.

Представники всіх течій лібертаризму дотримуються спільного етичного принципу, який має назву «принцип ненападу», або «принцип заборони на агресивне насилля», який полягає в тому, що агресія, яка розуміється як загроза або фізичне насилля щодо індивіда або його майна, за своєю суттю є нелегітимна. Єдиним видом насилля, яке визнають лібертарії, є самооборона; внаслідок такої

позиції лібертаріанці виступають категорично проти різних видів державної діяльності, в тому числі проти оподаткування, примусового призиву в армію, втручання державних інститутів в економічні процеси, систему охорони здоров'я та освіти тощо.

Основою економічної сфери, на думку представників лібертаризму, є ринкова економіка (капіталізм), при якій неприпустиме втручання держави у зовнішню та внутрішню торгівлю. Лібертарії вважають, що в обмін в суспільстві повинен бути вільним та добровільним, а втручання в нього держави обмежує або повністю знищує свободу та зменшує кількість благ, які отримують учасники процесу. Ринок, гроші є результатом спонтанних процесів в суспільстві, які відбувалися лише внаслідок взаємодії індивідів без зовнішнього контролю.

Значну увагу лібертаріанці приділяють тріаді природніх прав індивіда (права на життя, свободу та власність), які вони виводять із «локківської традиції», роблячи їх основою, на якій вони прагнуть побудувати ідеальне суспільство. Найголовнішим із природніх прав лібертаріанці визнають право приватної власності, під яким вони розуміють не лише право вільно розпоряджатися матеріальними ресурсами, а й право на самого себе, тобто здатність самостійно вирішувати як жити та діяти (так званий «право самоприналежності»).

У соціальній сфері лібертаризм надає перевагу індивідуальному перед колективним, а тому лише індивід та його права є одиницею соціального дослідження. Лібертарії виступають категорично проти підпорядкування індивідуальної волі цілям групи, колективу чи нації, оскільки будь-яке поняття «колективне благо» чи «суспільне благо» є абстрактним та шкідливим, оскільки під ними приховані спроби звуження індивідуальної свободи та прав. Для лібертаріанців існує лише індивідуальна відповідальність на протигагу колективній, яка полягає в тому, що лише окрема особа є господарем власного життя та може нести відповідальність за результат своїх дій.

3. Хоча лібертаріанство й оформилося в XX столітті, однак витoki даної ідеології сягають ще періоду нового часу (XVII-XVIII ст.). Сучасні лібертаріанці для обґрунтування своїх ідей, як правило, апелюють до праць відомих

мислителів-лібералів, робіт американських анархо-індивідуалістів, а також доробку класиків політичної економії.

4. В XX столітті ідеологію лібертаризму розвивали такі вчені як Айн Ренд, представники Австрійської школи економіки (Л. фон Мізес, Ф. фон Гаяк, М. Фрідман), Д. Фрідман, Р. Нозік, М. Ротбард, Г.-Г. Хоппе, Р. Т. Лонг, Т. Махан, С. Конкін, П. Валлентайн, Г. Штайнер, Е. Мак, Д. Расмуссен та інші. Їхні ідеї представляють собою широку варіативність лібертаріанства, аналіз якої дає змогу створити цілісне уявлення про сутність та особливості даної ідеології.

5. Інтерес в другій половині XX – на початку XXI століття до лібертаріанських ідей в світі привів до створення спочатку низки громадсько-політичних організацій, а згодом і політичних партій, котрі брали за свою основу ідеологію лібертаріанства. Першою була заснована Лібертаріанська партія США (1971р.), яка нині є третьою по величині політичною партією в Америці, об'єднуючи більше 500 тисяч членів. Лібертаріанська партія виступає за розширення індивідуальних прав і свобод, зменшення оподаткування, ринкову економіку та невтручання держави в внутрішні справи інших країн. Партія бере активну участь у політичному житті країни, висвітлюючи власне бачення щодо вирішення як політичних, так і економічних питань, з перемінним успіхом.

На європейському континенті політичні партії, які за основу своєї програми взяли лібертаріанські ідеї, виникли з відривом більше, ніж 30 років. До таких європейських партій слід зарахувати такі: Партія Розуму (Німеччина, заснована в 2008 році), Ліберально-демократична партія (Франція, заснована в 2008 році), Лібертаріанська партія (Іспанія, заснована в 2009 році) та ін. На даний момент ці партії є досить невеликими та не мають достатньої політичної ваги в житті своїх країн, але сама їх поява свідчить про зацікавленість європейців у вченнях лібертаризму.

У Росію ідеї лібертаріанства почали проникати після розраду СРСР, у 90-х роках XX століття. Так в 1992 році була написана Ліберальна Хартія - основа для керівництва для всіх росіян-лібертаріанців. В 2008 році було засновано Лібертаріанську партію Росії, яка хоч на даний момент і незареєстрована, однак

бере активну участь у політичному житті, проводячи різні з. їзди, конференції, акції протесту, мітинги, організовує переклади книг та статей з лібертаріанської тематики.

В Україні лібертаріанські ідеї пропагує партія «5.10», яка зосереджує свою увагу в першу чергу на економічних перетвореннях в суспільстві. В своїй політичній програмі партія висуває ряд реформ, наприклад, скасування усіх податків та введення двох нових – 5% з обороту та 10% із заробітної плати; введення вільного обігу валют, відкриття кордонів та перетворення України на зону вільної торгівлі; націоналізацію землі і т.д. На даний момент вплив партії «5.10» в українській політиці є зовсім невеликим, оскільки ця партія у населення асоціюється із обманним утворенням з метою збагачення її керівників.

Таким чином, лібертаризм як ідеологія пропонує власне бачення засад справедливого суспільства та прагне досягти його різними способами, в тому числі й політичними. Лібертаріанські ідеї можуть бути утопічними, спірними або навіть інколи шкідливими для традиційних цінностей, однак вони є альтернативою для впровадження змін в нашому динамічному та глобалізованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актон Дж. Эм. Эд Очерки становления свободы / Дж. Эм. Эд Актон . –London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. – 208 с.
2. Балашов Л.Е. Либерализм и свобода / Л.Е. Балашов. – М.: АCADEMIA, 1999. – 19 с.
3. Барнетт Р.И. Этические основания современного либертарианства [Электронный ресурс] / Р.И. Барнетт; пер. с англ. В. Новикова .- Режим доступа: URL: <http://libertynews.ru/node/1108>. – Дата звернення: 23.09.2017
4. Бастиа Ф. Закон / Ф. Бастиа. - [Электронный ресурс] / Д. Бергланд. – Режим доступа: http://www.libertarium.ru/lib_law– Дата звернення: 12.05.2017
5. Бастиа Ф. Протекционизм и коммунизм / Ф. Бастиа // Пер. с франц. Ю. А. Школенко. — Челябинск: Социум, 2011. — 441 с.
6. Белькович Р. Ю. Бенджамин Такер о сущности государства/ Белькович Р.Ю. // Политика и общество.- 2010. - №1(67). - С. 71-75.
7. Белькович Р. Ю. Палеоконсерватизм как феномен политической мысли США/ Белькович Р.Ю.// Диалог со временем. – 2013. - № 44. – С. 152-164
8. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – М.: РОССПЭН, 1998. – 415 с.
9. Бергланд Д. Либертарианство за один урок / Д. Бергланд // [Электронный ресурс] / Д. Бергланд. – Режим доступа: URL: <http://socioline.ru/book/devid-berglan-libertarianstvo-za-odin-urok>. – Дата звернення: 05.03.2017
10. Берлин И. Две концепции свободы / И. Берлин // Современный либерализм: сб. ст. – М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 19-43.
11. Білецький В. С. Мозкові центри в США // Схід, - 2000. - №6 (37). – С.32-33.
12. Блок У. Либертарианство и либертинизм [Электронный ресурс] / У. Блок Режим доступа.– URL: <http://www.libertarium.ru/43259>– Дата звернення: 12.02.2018

13. Блок У. Овцы в волчьей шкуре: в защиту порицаемых / У. Блок. пер. Новиков В. – М.: Социум, 2011 – 280 с.
14. Блэк Б. Либертарианец как консерватор/ Блэк Б// [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://imperium.lenin.ru/~kaledin/bblack/lib.html> – Дата звернення: 08.11.2017
15. Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика: пер. с англ. / Д. Боуз; под ред. А.В. Куряева.– Челябинск: Социум, Sato Institute, 2004.– 392 с.
16. Декларация прав человека и гражданина от 26 августа 1789 года // Конституции зарубежных государств / сост. В. В. Маклаков .– М.: БЕК, 1999.– С. 135-137.
17. Зорин Г.В. Вклад представителей неоавстрийской школы в теорию современного общества / Г.В. Зорин // Вестник СПбГУ. Сер. 12.– 2011. №. 3.– С. 240-249.
18. Кашников Б.Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России / Б.Н. Кашников.– Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого. 2004 .– 260 с.
19. Кинселла С. Что такое либертарианство? [Электронный ресурс] / С. Кинселла. – Режим доступа до ресурсу: <http://libertynews.ru/node/1255.html>- – Дата звернення: 11.11.2017
20. Конкин С. Э. Новый либертарный манифест/ Конкин С. Э//. - Лос-Анджелес: Анархосамиздат-пресс, 2012. — 104 с.
21. Кубедду Р. Политическая философия австрийской школы: К. Менгер, Л. Мизес, Ф. Гаск/ Р. Кубедду// Пер. с англ. Б. С. Пинскера под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, 2008. — 570 с.
22. Кукатас Ч. Две модели либертарианского общества / Ч. КУКАТАС // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://polit.ru/article/2007/04/23/kukatas/>– Дата звернення: 14.04.2018
23. Лебедев Г.В. Либеральная хартия [Электронный ресурс] / Г.В. Лебедев, В.А. Найшуль, Г.Г. Сапов.– Режим доступа: URL:

- http://www.sapov.ru/g_v_lebedev/texts/gvl1992_05_charta.htm. – Дата звернення: 03.03. 2018
24. Локк Дж. Два трактата о правлении. / Дж. Локк. Сочинения: в 3 т.— М.: Мысль, 1988.
25. Лонг Р. Т. Либертарный анархизм: ответы на 10 возражений [Электронный ресурс] / Р. Лонг. - Режим доступа: <https://sites.google.com/site/individualistlibrary/long/libertarian-anarchism>— Дата звернення: 15.04.2017
26. Мак Э., Гаус Д. Ф. Классический либерализм и либертарианство: либеральная традиция/ [Электронный ресурс] Э. аМак, Д. Гаус. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.libertarium.ru/1642>— Дата звернення: 17.04.2018
27. Максимец, С. В. Концепция свободы в социальной философии либертарианства : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11 / Максимец Светлана Владимировна; [Место защиты: Морд. гос. ун-т им. Н.П. Огарева]. - Саранск, 2015. - 154 с.
28. Мельвиль А. Ю. Политический атлас современности: опыт многомерного статистического анализа. – М.:МГИМО-университет, 2007. – 270с.
29. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Л.фон Мизес.— М.: Дело, Catallaxy, 1993.— 240 с.
30. Мизес Л. Всемогущее правительство: Тотальное государство и тотальная война / Л.фон Мизес.— Челябинск: Социум, 2006.— 466 с.
31. Мизес Л. Индивид, рынок и правовое государство: антология / Л.фон Мизес; под ред.: Д. Антисери, М. Балдини.— СПб.: Пневма, 1999.— 196 с.
32. Мизес Л. Либерализм: [пер. с англ.] / Л.фон Мизес; [комм. А.В. Куряева].— Челябинск: Социум, 2007.— 344 с.
33. Мизес Л. Либерализм в классической традиции: [пер. с англ.] / Л.фон Мизес.— М.: Социум; Экономика, 2001.— 239 с.
34. Мизес Л. Социализм. Экономический и социологический анализ / Л.фон Мизес.— М.: Catallaxy, 1994.— 416 с.

35. Милль Дж. С. О гражданской свободе : [пер. с англ.] / Дж. С. Милль, М. Ловцовой. – М.: Либроком, 2012. – 242 с.
36. Милль Дж. С. О Свободе / Дж. С. Милль; пер. с англ. А.Н. Неведомского // Антология мировой либеральной мысли (I половины XX века). – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 288-392.
37. Молинари Г ди Производство безопасности /Г. ди Молинари/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.libertarium.ru/40481> - Дата звернення: 26.04. 2017.
38. Нерсисянц В.С. Философия права: либертарно-юридическая концепция / В.С. Нерсисянц // Вопросы философии. – 2002. – № 3. – С. 3-15.
39. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р. Нозик; пер. с англ. Б. Пинскера; под ред.: Ю. Кузнецова, А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 424 с.
40. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: навчальний посібник / за ред. М.І. Обушного. – К.: Арістей, 2006. – 432 с.
41. Оніпко З. С. Анархо-капіталізм в системі лібертаризму /З. С. Оніпко // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 131 (4). – С.398-402.
42. . Оніпко З. С. Вплив ідей американських анархо-індивідуалістів на розвиток лібертаріанства/З. С. Оніпко// Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Вип. 23-24. – Маріуполь, 2019.
43. Оніпко З. С. Концепції мінархістів щодо місця й ролі держави в суспільстві/ З. С. Оніпко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Серія «Політичні науки». Випуск 24. – К., 2017. – С.68-75.
44. Оніпко З. С. Лібертаріанська партія США: історія, ідеологія, особливості / Оніпко З. С. // Наукова конференція «Дні науки філософського факультету 2018» (15-16 травня 2018 р.). – Львів, 2018. – С. 217-219.
- 45, Оніпко З. С. Концепція анархо-капіталізму Мюррея Ротбарда / Оніпко З. С. // Міжнародна наукова конференція «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми

- та перспективи розвитку». – Ч.2 (29-30 березня 2019 р.). – Дніпро, 2019. – С. 25-27.
46. Оніпко З. С. Особливості лібертаріанських партій Європи / З. С. Оніпко // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Випуск 21/ Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018. – С. 126-132.
47. Оніпко З. С. Політичні напрями дослідження Інституту Катона (США) та Інституту Людвіга фон Мізеса (США) / Оніпко З. С. // Збірник наукових матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективні напрями розвитку науки та техніки» (23 березня 2018 р). - Вінниця, 2018. – С. 16-20.
48. Павкин Л.М. Либертарианство: принципы, теория, оценка / Л.М. Павкин // Северо-кавказский юридический вестник. – 2014. – № 1. – С. 27-33.
49. Пейн Т. Здравый смысл / Т. Пейн. Избранные сочинения. Под ред. М.П. Баскина; пер. с англ. Ф.Ф. Вермель. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 422 с.
50. Пол Р. Манифест: Революция [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.libertarium.ru/45328>– Дата звернення: 07.05. 2019
- Покровский Н.Е. Генри Торо / Н.Е. Покровский. – М.: Мысль, 1983. – 188 с.
51. Політична програма Лібертаріанської партії США [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.lp.org/>– Дата звернення: 23.02.2018
52. Політична програма Партії Розуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://parteidervernunft.de/> – Дата звернення: 23.02.2018
53. Політична програма Лібертаріанської партії Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.p-lib.es/> – Дата звернення: 23.02.2018
54. Політична програма Ліберально-демократичної партії Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.objectif-france.org/> – Дата звернення: 23.02.2018
55. Політична програма Лібертаріанської партії Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://libertarian-party.ru/> – Дата звернення: 28.06.2018

56. Політична програма партії «5.10» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://510.ua/> – Дата звернення: 08.05.2019
57. Політична програма Міжнародного Альянсу Лібертаріанських партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ur-schweiz.ch/international/> – Дата звернення: 11.03.2019
58. Ротбард М. Анатомия государства: чем Государство не является; что государство представляет [Електронний ресурс] / М. Ротбард. - Режим доступу: rustate.org/rusunstate/murray-rothbard-anatomy-of-the-state-russian-dcx.pdf
59. Ротбард М. Великая депрессия в Америке [пер. с англ.] / М. Ротбард.– М.: ИРИСЭН, Мысль, 2012.– 522 с.
60. Ротбард М. Власть и рынок: Государство и экономика / М. Ротбард. Пер. с англ. Б. С. Пинскера; под ред. Гр. Сапова.– Челябинск: Социум, 2003.– 415 с.
61. Ротбард М. Государство и деньги: Как государство завладело денежной системой общества: [пер. с англ. и франц.] / М. Ротбард; под ред. Г. Сапова; [предисл. Г. Сапова] .– Челябинск: Социум, 2004.– 176 с.
62. Ротбард М. К новой свободе. Либертарианский манифест / М. Ротбард.– М.: Новое издательство, 2009.– 398 с.
63. Ротбард М. Этика свободы [Електронний ресурс] / М. Ротбард.– М.: Эл. издание ЛПР, 2009 .– Режим доступу: URL: <http://lib.rus.ec/b/144210>.
64. Рэнд А. Апология капитализма / Айн Рэнд; предисл. А. Эткінда.– М.: Новое литературное обозрение, 2003.– 360 с.
65. Рэнд А. Атлант расправил плечи: 3 кн. / Айн Рэнд .– М.: Альпина Паблишер, 2014. – 375 с.
66. Рэнд А. Добродетель эгоизма: [с добавлением статей Натаниэля Брандена]: [пер. с англ.] / Айн Рэнд .– М.: Альпина Паблишерз, 2011.–186 с.
67. Сапон В.П. Лики либертаризма / В. П. Сапон // Свободная мысль. - 2010. - №2 (169). – С.167-172

68. Сапон В.П. О соотношении между понятиями «левый либертаризм/либертарный социализм» и «анархизм» / В.П. Сапон // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.— 2008.— № 3.— С. 220-224.
69. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007.
70. Спенсер Г. Социальная статика: [пер. с англ.] / Г. Спенсер. — Киев: Гама-Принт, 2013. — 496 с.
71. Такер Б. Вместо книги: Написано человеком, слишком занятым, чтобы писать книгу / Б. Такер - М.: Изд. А. П. Поплавского, 1908. - 323 с.
72. Такер Б. Государственный социализм и анархизм / Анархизм. Сборник. СПб.: Слово, 1906. С. 27-47.
73. Такер В. Отношение государства к личности // Сборник статей анархистов-индивидуалистов. Вып. 2. М.: Индивид, 1907. С. 23-39
74. Торо Г. Гражданское неповиновение [Электронный ресурс]. — Режим доступа до ресурсу: <http://old.inliberty.ru/library/101-o-grazhdanskom-nerovinoventii> — Дата звернення: 14.12.2018
75. Торо Г.Д. Как обрести индивидуальную свободу / Г.Д. Торо.— Минск: Харвест, 2006.— 64 с.
76. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество/ Х. Уэрта де Сото// Пер. с англ. Б. С. Пинскера под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, 2009. — 202 с
77. Френкин А.А. Предисловие / А.А. Френкин // Кризис либерализма: [пер. с нем.] / Г. Рормозер. — М.: ИФРАН, 1996.— 298 с.
78. Фридман Д. Механика свободы [Электронный ресурс]. — Режим доступа до ресурсу: <http://www.libertynews.ru/node/165.html>— Дата звернення: 12.05.2018
79. Фридман М. Капитализм и свобода: [пер. с англ.] / М. Фридман.— М.: Новое изд-во, 2006.— 240 с.
80. Фридмен М. О свободе [Электронный ресурс] / М. Фридмен, Ф. Хайек.— М.: Три квадрата; Челябинск: Социум, 2003 .— 192 с.— Режим доступа:

http://libertarium.ru/files/on_freedom/frihayek-end-www.pdf – Дата звернення:
24.09.2017

81. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. [пер. с англ.] / Ф.А. фон Хайек.– М.: Новое издательство, 2005.– 264 с.

82. Хайек Ф.А. Индивидуализм и экономический порядок / Ф.А. фон Хайек.– М.: Изограф, 2000.– 256 с.

83. Хайек Ф.А. Контрреволюция науки. Этюды о злоупотреблениях разумом / Ф.А. фон Хайек.– М.: ОГИ, 2003.– 288 с.

84. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф.А. фон Хайек.– М.: Новости, 1992.– 304 с.

85. Хайек Ф.А. Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф.А. фон Хайек.– М.: ИРИСЭН, 2006.– 644 с.

86. Хайек Ф. А. Судьбы либерализма в XX веке / Ф.А. фон Хайек.– М.: ИРИСЭН, Мысль; Челябинск: Социум, 2009.– 337 с.

87. Хоппе Г.Г. Естественные элиты, интеллектуалы и государство / Г.Г Хоппе // [Электронный ресурс] / Г.Г. Хоппе. - Режим доступа: <http://www.libertynews.ru/node/282.html> – Дата звернення: 19.05.2017

88. Хоппе Г.Г. Экономика и этика частной собственности: исследование по политической экономии и философии [Электронный ресурс] / Г.Г. Хоппе // The Elgar Companion to the Economics of Private Property. - London: Edward Elgar, 2004.- Режим доступа: <http://mises.org.ua/mises/articles-rus/95-hans-hermann-hoppe/354-the-economics-and-ethics-of-private-property.html>

89. Хоппе Г.Г. Демократия — низвергнутый бог. Экономика и политика монархии, демократии и естественного порядка. [Электронный ресурс] / Г.Г. Хоппе. - Режим доступа: <http://maxima-library.org/mob/b/443737?format=read> – Дата звернення: 19.05.2017

90. Чалый В.А. Философские идеи Канта в политической теории Роберта Нозика / В.А. Чалый // Кантовский сборник.– 2014.– № 2 (48) .– С. 46-52.

91. Юм Д. Сочинения: в 2 т. / Д. Юм.– М.: Мысль, 1965.

92. Якунин В. И., Сулашкин С. С., Вилисов М. И. Наука и власть. Проблемы коммуникации. – М: Научный эксперт, 2009. – 245 с.
93. Acton J. Letter to Bishop Mandell Creighton on 3 April 1887 / J. Acton // Life and Letters of Mandell Creighton / L. Creighton. – L.: Longmans Green and Co, 1904. – 520 p. – Дата звернення: 01.04.2018
94. Barnett R. E. The structure or Liberty: justice and the rule of law // Barnett R. E. The Structure of Liberty / E. Rendy Barnett/ - Oxford: Clarendon Press, 1998. - 347p.
95. Belsham W. Essays, Philosophical, Historical, and Literary [Электронний ресурс]/ W. Belsham.- С. Dilly, 1789.- 466 p. - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/Essays_Philosophical_Historical_and_Lite.html?id=Z6Y0AAAAMAAJ&redir_esc=y – Дата звернення: 23.04.2018
96. Benedict W. Introduction to the Libertarian Party: for Democrats. Republicans, Libertarians, Independents, and Everyone Else/ W. Benedict. - CreateSpace ; 1st edition, 2013. – 128 p.
97. Block W. Defending the Undefendable / W. Block. – Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2008. – 257 p.
98. Block W. The Non-Aggression Axiom of Libertarianism / . Block W// [Электронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.lewrockwell.com/2003/02/walter-e-block/turning-their-coats-for-the-state/> – Дата звернення: 13.11.2017
99. Block W. Toward a Libertarian Theory of inalienability: a critique of Rothbard, Barnett, Smith, Kinsella, Gordon, and Epstein / . Block W// [Электронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://mises-media.s3.amazonaws.com/17_2_3.pdf – Дата звернення: 13.11.2017

100. Boaz D. Key Concepts of Libertarianism/ Boaz D.// [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://beforeitsnews.com/v3/libertarian/2019/2733077.html>
101. Boaz D, Kirby D. The Libertarian Vote // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa580.pdf> – Дата звернення: 05.10.2016
102. Childs jr. R. A. Objectivism and the State An Open Letter to Ayn Rand / Roy A Childs// [Электронный ресурс] Режим доступа до ресурсу: <https://www.panarchy.org/childs/objectivism.html> – Дата звернення: 26.03.2018
103. Dales J.H. Pollution, Property and Prices. An Essay in Policy-making and Economics / J.H. Dales.– Toronto: University of Toronto Press, 1968.– 136 p.
104. D'Amato David S. Anarchism and Libertarianism: Two Sides of the Same Coin [Электронный ресурс] Режим доступа до ресурсу: <https://www.libertarianism.org/columns/anarchism-libertarianism-two-sides-same-coin>
105. Doherty B. Radicals for Capitalism: A Freewheeling History of the Modern American Libertarian Movement / B. Doherty. - PublicAffairs, 2007 – 741 p.
106. Epstein D. Left, Right, Out: The History of Third Parties in America/ David A. Epstein,. – U.S.: Arts and Letters Imperium Publishing, 2012. – 240p.
107. Equitable Commerce a new development of principles for the harmonious adjustment and regulation of the pecuniary, intellectual and moral intercourse of mankind, proposed as elements of new society by Warren Josiah, 1798-1874. – New York, 2010. – 118 p.
108. Friedman J. Nozick's Libertarian Project: An Elaboration and Defense / J. Friedman/ - Bloomsbury Academic, 2011. – 224 p.
109. Friedman J. What's Wrong with Libertarianism / J. Friedman // Critical Review.– 1993.– № 11.3.– P. 407-467.

110. Friedman P. Seasteading: How Floating Nations Will Restore the Environment, Enrich the Poor, Cure the Sick, and Liberate Humanity from Politicians / P. Friedman//. – NY : Lp-Press, 2017. - 120 p.

111. Foner E. Tom Paine and revolutionary America / E. Foner.– NY: Oxford University Press, 1976.– 326 p.

112. Green D J. Third-Party Matters: Politics, Presidents, and Third Parties in American History / D J Green // Oxford., 2010.

112. Gregory A. The Minarchist's dilemma/ A. Gregory [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.strike-the-root.com/4/gregory/gregory6.html> – Дата звернення: 24.09.2017

113. Hayek F. A Law, Legislation and Liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy / Hayek F. A// London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1988. – 24 p

114. Hamowy R. The encyclopedia of libertarianism / Hamowy R. SAGE Publications, Inc. 2008. – 623 p.

115. Haworth A. Anti-libertarianism Markets: Philosophy and Myth / A. Haworth.– London: Routledge, 1994.– 160 p.

116. Hazlett II Joseph M. The Libertarian Party and Other Minor Political Parties in the United States/ . Hazlett II Joseph M. – McFarland, 1992. - 181 p.

117. Hospers J. Libertarianism A Political Philosophy for Tomorrow / J. Hospers.– NY.: Create Space Independent Publishing Platform, 2013 .– 314 p.

118. Hospers J. The Libertarian Manifesto / J. Hospers // Justice. Alternative Political Perspectives [3-d Ed.] / Ed. by Sterba.– J. Belmont etc.: Wadsworth Publishing Company, 1990.– P. 22-32.

119. Hoppe H-H. A theory of socialism and capitalism: economics, politics, and ethics. — Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2010. – 265 s.

120. Hoppe H.-H. Eigentum, Anarchie und Staat . – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. – 200 s.
121. Jefferson T. The Writings in 20 vol. Memorial Edition / T. Jefferson.– Washington, D.C.: Lipscomb and Bergh, 1903.
122. Kinsella St. What Libertarianism is? / St. Kinsella //[Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://mises.org/library/what-libertarianism> – Дата звернення: 05.11.2017
123. Klatch R. A Generation Divided: The New Left, the New Right, and the 1960s / R. Klatch. – Regents of the University of California, 1999. – 400 p.
124. Lee F. S, Cronin Bruce C. Research Quality Rankings of Heterodox Economics and Sociology, - 2010. - № 5(69). – С. 14-18
125. Lee J. R. Rationality, History, and Inductive Politics / Anarchism/Minarchism: Is a Government Part of a Free Country? // Roderick T. Long, Tibor Machan. - 15-21 p.
126. Long, R. T. Libertarian Anarchism: Responses to Ten Objections. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.lewrockwell.com/2004/08/roderick-t-long/libertarian-anarchism/>
127. Long, R.T. Rothbard's 'Left and Right': Forty Years Later. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://mises.org/library/rothbards-left-and-right-forty-years-later>
128. Long R., Machan T. Anarchism/minarchism: Is a Government Part of a Free Country? / Long R., Machan T. - Ashgate Publishing, Ltd., 2008 – 196 p.
129. Long R. Against Anarchist Apartheid [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://aaeblog.com/2007/04/01/against-anarchist-apartheid/> – Дата звернення: 09.11.2016
130. Martin James J. Man against the state: The Expositors of Individualist Anarchism In America, 1827·1908/ - Colorado Springs, 1970. – 315 p.

131. McElroy Wendy Benjamin Tucker, Liberty, and Individualist Anarchism// The Independent Review, V.II, n. 3, - 1998, pp. 421–434.
132. McElroy Wendy The culture of Individualist Anarchism in late nineteenth-century America// The Journal of Libertarian Studies, Vol. V, № 3. – 1981. – pp. 291-304.
133. McElroy Wendy The schism between individualist and communist anarchism in the nineteenth century// Journal of Libertarian Studies V. 15, № 1. – 2000. - pp. 97–
134. Narveson J. The Libertarian Idea / J. Narveson.– NY.: Broadview Press, 2001.– 376 p.
135. Nock J A. Our Enemy, The State / Albert J. Nock. – New York: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. – 226 p.
136. Nolan D. Classifying and Analyzing Politico-Economic Systems / D. Nolan // The Individualist.– 1971. – Vol. 1.– P. 12-24.
137. Oliver J. Die Vereinigten Staaten von Europa: Geheimdokumente enthüllen: Die dunklen Pläne der Elite / Janich Oliver. - Munich, 2014. – 512 p.
138. Osterfeld D. Freedom, society and the state: an Investigation into the Possibility of Society without Government . - San Francisco, CA: COBDEN PRESS, 1986. – 397p.
139. Otsuka M. Libertarianism without Inequality / Otsuka M. – Oxford: Oxford University Press, 2003
140. Paine T. Rights of Man, Common Sense and Other Political Writings / Thomas Paine; Ed. with an introd. a. notes by Mark Philp.– Oxford: Oxford University press, 1998.– 504 p.
141. Palmer T.G. Realizing freedom : Libertarian theory, history, and practice / T.G. Palmer.– Washington: Cato Institute, 2012. – 534 p.– [P. 292].
142. Rasmussen D., Douglas J. Liberty and nature: an Aristotelian defense of liberal order / D. Rasmussen,, J. Douglas. - Open Court, 1991. – 268 p.
143. Rasmussen D., Douglas J. Norms of Liberty: A Perfectionist Basis for Non-Perfectionist Politics /D. Rasmussen,, J. Douglas. - University Park: Pennsylvania State University Press, 2005. – 358 p.

144. Read L. E. Elements of Libertarian Leadership / L. E. Read // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://fee.org/resources/elements-of-libertarian-leadership-2/>
145. Reed A. Rationality, History, and Inductive Politics / Anarchism/Minarchism: Is a Government Part of a Free Country? // Roderick T. Long, Tibor Machan. – 21-39 р.
147. Rothbard M. The Radical Libertarian Alliance M. Rothbard// [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://history.fee.org/media/3895/1387-the-radical-libertarian-alliance.pdf> – Дата звернення: 11.03.2017
147. Rothbard M. War, Peace, and the State / M. Rothbard// [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://mises.org/library/war-peace-and-state> – Дата звернення: 12.07.2018
148. Rothbard M. N. Frank S. Meyer: The Fusionist as Libertarian / Rothbard M. N. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://mises.org/library/frank-s-meyer-fusionist-libertarian> – Дата звернення: 12.05.2018
149. Rothbard M.N. Konkin on Libertarian Strategy / M. Rothbard// [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://mises.org/library/konkin-libertarian-strategy>
150. Russell D. Who is a Libertarian? / Russell D. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://fee.org/articles/who-is-a-libertarian/> – Дата звернення: 09.12.2016
151. Smant K J. Principles and Heresies: Frank S. Meyer and the Shaping of the American Conservative Movement / K J. Smant Reviewed by Michael B. Brennan // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://fedsoc-cmspublic.s3.amazonaws.com/update/pdf/4WroESEP1jqilMyL84B4V3oteNkxxLFxj8haF6Nf.pdf> – Дата звернення: 12.07.2018
152. Spitz J.-F. Left-wing libertarianism: equality based on self-ownership / J.-F. Spitz // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.cairn->

int.info/article-E_RAI_023_0023--left-wing-libertarianism-equality-based.htm –

Дата звернення: 19.08.2018

153. Spooner L. Natural Law. Boston, 1882. / L. Spooner //Whitefish, Montana: Kessinger Publishing, 2004. -- 148p.

154. Spooner L. No Treason: The Constitution of No Authority / L. Spooner //Whitefish, Montana: Kessinger Publishing, 2004. --148p.

155. Tannehill M., Tannehill L. The Market for Liberty / Tannehill M., Tannehill L. – Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2007. – 170 p. – Дата звернення: 18.10.2017

156. Tucker B.R. Anarchism and Consent // Liberty. Vol. II. № 5 (December 9, 1882). - P. 2-14

157. Tucker B.R. Individual Liberty / B.R. Tucker // Millwood: Kraus Reprint Co., 1983. - 294 P

158. Tucker B.R. Instead of a Book, by a Man Too Busy to Write One. N.Y.: B.R. Tucker, 1893.-512 p.5 6. Tucker B.R. L'Etat, c'est l'Ennemi I I Liberty. Vol. IV. № 16 (February 26, 1887). Pp. 4-6.

159. Tucker J. Where does the term “Libertarian” come from anyway? / J. Tucker // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://fee.org/articles/where-does-the-term-libertarian-come-from-anyway/> – Дата звернення: 23.08.2017

160. Vance L. M. The Morality of Libertarianism/ Vance L. M // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.fff.org/explore-freedom/article/the-morality-of-libertarianism/> – Дата звернення: 21.08.2018

161. Vallentyne P. Why Left-Libertarianism Is Not Incoherent, Indeterminate, or Irrelevant: A Reply to Fried / P. Vallentyne, H. Steiner, M. Otsuka // Philosophy and Public Affairs 33.– 2005.– № 2.– P. 201-212.

162. Vallentyne P. Libertarianism / P. Vallentyne, B. Van der Vossen // Stanford encyclopedia of philosophy (Fall 2014 Edition) / Edward N. Zalta (ed.).– Stanford: Stanford University Press, 2014.– P. 340-342.

163. Vallentyne P., Steiner H. Left-libertarianism and its critics: the contemporary debate. / P. Vallentyne, H. Steiner. - Basingstoke, Hampshire: Palgrave, 2000. - 254p.

164. Vallentyne P., Steiner H. The origins of left-libertarianism: an anthology of historical writings. New York: St. Martin's Press, 2000. – 189p.
165. William T. R Objectivism against Anarchy / Anarchism/Minarchism: Is a Government Part of a Free Country? // Roderick T. Long, Tibor Machan. – 39-59 p.
166. Williamson, K. D. The Politically Incorrect Guide to Socialism/ Williamson, K. D. // Washington,D.C.:Regnery Publishing, 2010. – 128 p.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Оніпко З. С. Концепція мінімальної держави в лібертаристських поглядах Роберта Нозіка/ З. С. Оніпко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія Політологія, Соціологія, Право. – Вип. 3/4 (31/32). – Київ, Одеса, 2016. – С. 164-170.
2. Оніпко З. С. Концепції мінархістів щодо місця й ролі держави в суспільстві/ З. С. Оніпко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Серія «Політичні науки». – Вип. 24, Частина II. – К., 2017. – С. 68-75.

Наукові статті у вітчизняних фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз:

3. Оніпко З.С. Анархо-капіталізм в системі лібертаризму /З. С. Оніпко// Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво Гілея», 2018. – Випуск 131(№4). – С.398-402.
4. Оніпко З. С. Особливості лібертаріанських партій країн Європи/З. С. Оніпко// Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Вип. 21. – Львів, 2018. – С. 126-132.
5. Оніпко З. С. Вплив ідей американських анархо-індивідуалістів на розвиток лібертаріанства/З. С. Оніпко// Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Вип. 23-24. – Маріуполь, 2019. – С. 287-293.

Матеріали наукових конференцій:

6. Оніпко З. С. Лібертаризм як ідейно-політична течія/ Оніпко З. С. //Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2017», 25–26 квітня. 2017 р.: [матеріали доповідей та виступів]/ редкол.: А.Є.

Конверський [та ін.].— К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017.— Ч.7.— С.30-32.

7. Оніпко З. С. Політичні напрями дослідження Інституту Катона (США) та Інституту Людвіга фон Мізеса (США) / Оніпко З. С. // Збірник наукових матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективні напрями розвитку науки та техніки» (23 березня 2018 р). - Вінниця, 2018. – С. 16-20.

8. Оніпко З. С. Лібертаріанська партія США: історія, ідеологія, особливості / Оніпко З. С. // Наукова конференція «Дні науки філософського факультету 2018» (15-16 травня 2018 р.). – Львів, 2018. – С. 217-219.

9. Оніпко З. С. Індивідуальний анархізм Ганса-Германа Хоппе / Оніпко З. С. // II Всеукраїнська наукова конференція «Освіта та наука в умовах глобальних трансформацій», Частина 2 (26-27 жовтня 2018 р.). – Дніпро, 2018. – С. 32-34.

10. Оніпко З. С. Концепція анархо-капіталізму Мюррея Ротбарда / Оніпко З. С. // Міжнародна наукова конференція «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку». – Ч.2 (29-30 березня 2019 р.). – Дніпро, 2019. – С. 25-27.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету-2017» (25–26 квітня. 2017 р.).

Форма участі – очна.

2. Міжнародної науково-практична конференція «Перспективні напрями розвитку науки та техніки» (Вінниця, 23 березня 2018 р.).

Форма участі – дистанційна.

3. Наукова конференція «Дні науки філософського факультету 2018» (Львів, 15-16 травня 2018 р.).

Форма участі – очна.

4. II Всеукраїнська наукова конференція «Освіта та наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро, 26-27 жовтня 2018 р.).

Форма участі – очна.

5. Міжнародна наукова конференція «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (Дніпро, 29-30 березня 2019 р.).

Форма участі – дистанційна.